Rahvusliku enesemääramise läbi Saksamaa külge: eestlased anneksionistliku Saksa poliitika sihtmärgina 1918. aasta okupatsiooni eel

Mart Kuldkepp

Esimene võõrriigi okupatsioon Eesti Vabariigi ajaloos algas vaid päev pärast iseseisvuse väljakuulutamist Tallinnas 1918. aasta 24. veebruaril.[1] Kiirustades tehtud iseseisvusdeklaratsioon õieti seda eesmärki täitiski, et liginevaid Saksa vägesid ennetades Eesti iseseisvale, Venemaast lahknevale poliitikale tugevam juriidiline alus anda. Nii said 1917. aasta Vene veebruarirevolutsiooni ja uue maaseaduse järel loodud Eesti omavalitsusinstitutsioonid vähemalt teoreetilise võimaluse okupatsioonivõimudega võrdsetel alustel läbi rääkida ja vajadusel ka okupatsiooni vastu protesti tõsta.[2] Teine neist kavatsustest läkski käiku juba lähematel kuudel,[3] esimene sai teostuda aga alles sama aasta sügisel, mil sõjakaotuse üle elanud Saksamaa esindajad Balti provintsides olid sunnitud võimu Eestis Ajutisele Valitsusele üle andma.[4] Kuni selle ajani jäi okupatsioonivõimudele vastuvõetamatuks mõte „Kerenski-maapäeva" aktsepteerimisest Eesti rahva legitiimse esindusena, rääkimata sellest, et tunnistada maksvaks selle vanematekogust lähtunud iseseisvusdeklaratsiooni.

Siiski ei saanud Saksa sõjaväevõim põliselanikkonna poliitilistest soovidest ja eesmärkidest täiesti mööda vaadata. Juba mõnda aega enne okupatsiooni algust oli selge, et soovitatav oleks eestlasi (ja lätlasi) vähemalt pealtnähagi Saksamaa Balti-poliitika teostamisse kaasata. Nii sai Saksa poliitika liberaalsemalt meelestatud osale jätta mulje, et Saksa vägede sissemarss ja Balti provintside järgnev liitumine Saksa riigi või selle mõjusfääriga ei toimu mitte ainult Saksamaa enda ja selle baltisaksa rahvuskaaslaste, vaid ka Eesti- ja Liivimaa põlisrahvaste huvisid arvestades. Mis veelgi olulisem: Brest-Litovski rahuläbirääkimistel tuli sama demonstreerida ka Nõukogude delegatsioonile, mille jaoks lääneriikide imperialismi paljastamine ja maailmarevolutsiooni heaks propaganda tegemine oli isegi olulisem, kui rahulepinguni jõudmine ise. Seetõttu tuli Saksa diplomaatidel topelt pingutada, et bolševikega kaasa mängides Entente'i riigid häbisse jätta, samal ajal aga ka enamlased nende oma argumente kasutades lõppkokkuvõttes üle trumbata.

Küsimus, kuivõrd õnnestus kannatamatult Saksa vägede saabumist ootavatel baltisakslastel ja järgmist pealetungi planeerivatel Saksa sõjaväevõimudel eestlasi endaga tegelikult poliitilisele koostööle meelitada, on seni ajalookirjanduses vähe käsitlemist leidnud. Pea ainsad nimetamisväärsel põhjalikkustasemel tööd on Arved von Taube 1960. aastate lõpus ja 1970. aastatel kirjutatud väga üksikasjalikud (ehkki eestlaste tegelikku saksasõbralikkust ilmselt mõnevõrra ülehindavad) artiklid ning Olavi Arensi artikkel Eesti küsimusest Brest-Litovski rahuläbirääkimistel.[5]

---

[1] Kuupäevad on artiklis antud uue kalendri järgi, kui pole teisiti märgitud.

[2] Vt **Hent Kalmo.** Enesemääramise saatuslik tund. – Iseseisvusmanifest. Artikleid, dokumente, mälestusi. Koostajad Tõnu Tannberg, Ago Pajur. Tartu, 2014, lk 165-166, 199, 231.

[3] Skandinaavias viibiva välisdelegatsiooni protesti kohta vt **Mart Kuldkepp.** Intriigid, provokatsioonid ja iseseisvuse sünd: Eesti välisdelegatsioon ja Aleksander Kesküla. – Ajalooline Ajakiri 2013, nr 3, lk 346-349,

[4] 1918. aasta 19. novembril Riias Ajutise Valitsuse esindajate ning Saksa valistsuse esindaja August Winnigi vahel sõlmitud nn "üleandmise leping" oli Eesti esimene ametlik välisleping, millega seoses võib seda pidada iseseisvusmanifesti ja Tartu rahulepingu kõrval üheks olulisemaks Eesti riikluse alusdokumendiks. Vt **Eduard Laaman.** Eesti iseseisvuse sünd. Stockholm 1964, lk 349-355.

[5] **Arved von Taube.** Das Auswärtige Amt und die estnische Frage 1917/1918. – Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 1969, nr 17:4, lk 542-580; **Arved von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht und die Loslösung Livlands und Estlands von Russland 1916-1918. – Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten. Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Republiken Estland und Lettland 1917-1918. Koostajad Jürgen von Hehn, Hans von Rimscha, Hellmuth Weiss. Marburg, 1971, lk 97-216; **Olavi Arens.** The Estonian question at Brest-Litovsk. – Journal of Baltic Studies 1994, nr 25:4, lk 305-330. Taube ja Arens (**O. Arens.** The Estonian Question at Brest-Litovsk, lk 307) püstitavad laiematki tähelepanu vääriva küsimuse: kas iseseisev Eesti Vabariik oleks saanud olla võimalik ilma 1918. aasta Saksa okupatsioonita? Sellele üheselt vastata on mõistagi raske, kuid igal juhul osutab see, et esimese Saksa okupatsiooni roll Eesti ajaloos nõuab senisest põhjalikumat uurimist.

Kuna pikemat historiograafiaosa seega käesolevale artiklile lisada ei ole, võiks selle asemel mõelda huvipuuduse põhjuste üle. Ilmselt tuleb arvestada allikate tihti kehva kättesaadavust, senise Eesti ajalookirjanduse vähest huvi Esimese maailmasõja vastu üleüldse, ning – mis vahest kõige olulisem – teema ajaloopoliitilist marginaalsust. Eestlaste lootused paremale elule Saksa riigi rüpes, nii palju kui neid ka olla võis, said tõsise tagasilöögi arvatavasti juba üsna pea pärast okupatsiooni algust. Hea sõnaga polnud selliseid ootusi põhjust meenutada ka sõdade vahelisel ajal välja kujunenud rahvuslikus ajalooteaduses, mis nägi vahetult okupatsiooni eel välja kuulutatud Eesti Vabariiki eestlaste rahvuslike taotluste ainuvõimaliku väljundina. Poliitilist koostööd Saksa võimude ja nende baltisakslastest liitlastega – isegi kui see toimus enne 1918. aasta 24. veebruari – peeti kui mitte rahvuslikuks reetmiseks, siis vähemalt põhimõttelagedaks oportunismiks, mis lasi sakslastega varakult koostööle läinud eestlasi kujutada naiivsete või lihtsalt tühiste isikutena, kes lähemat käsitlemist ei väärigi. Nii kirjutab Eduard Laaman, et Tartust läks 1918. aasta veebruaris Saksa vägedelt abi paluma „mingisugune eestlaste delegatsioon“[6] ja Ants Piip väidab, et rüütelkonna esindajad olid eestlaste soovide väljendajaks hankinud „kellegi üliõpilas-kadakasaksa“.[7] Omal moel jätkas marginaliseerimist ka nõukogulik ajalookirjutus, mis omistas okupatsioonieelsele Eesti-Saksa poliitilisele koostööle küll suurema tähtsuse, kui sellel tegelikult oligi, ent laiendas valmisoleku võõramaiseid (mitte ainult Saksa) imperialistlikke isandaid teenida kogu „Eesti kodanlusele” tervikuna, tõmmates rahvuslike iseseisvuspüüdluste ja välisriikide interventsiooni vahele praktiliselt võrdusmärgi.[8]

Tegelik olukord oli kahtlemata keerulisem ning ilmselt olid nüansirikkamad ka Saksa vägede maale kutsumises osalenud eestlaste motivatsioonid. Kuigi au- ja kasuahnusel – või naiivsusel – võis olla oma roll, ei pruukinud neil eestlastel veel puududa iseseisvad poliitilised eesmärgid ega soov omakorda sakslasi kuidagi ära kasutada. Isegi puhtalt mõttekonstruktsiooni tasandil tundub tõenäoline, et vähemalt osale parempoolsemalt meelestatud Eesti keskklassist ja rikkamast talupoegkonnast pidi Saksa vägede sissetung paistma pea ainsa võimalusena oktoobrirevolutsiooni järel lahvatanud bolševistliku terrori alt pääsemiseks ning eraomandi säilimise kindlustamiseks.

Saksa vägede maale kutsumine oli seejuures muidugi alles esimene samm, mida võis põhjendada hädavajadusega. Ent tõenäoliselt leidus neidki, kelle jaoks Eesti liitumine Saksamaaga – muidugi võimalikult soodsatel tingimustel – pidi ka pikemas plaanis näima realistlikuma välispoliitilise alternatiivina, kui õhkõrn iseseisvuslootus; enamliku Venemaa rüpes jätkamisest rääkimata.[9] Igal juhul on selge, et sakslastega koostööd teinud eestlaste võimalikke motiive saab hinnata alles pärast vastava teema põhjalikku uurimist. Käesolevas artiklis püüan anda sellesse esimese omapoolse panuse.

Artikli allikmaterjalina on lisaks sekundaarkirjandusele kasutatud Saksa ja Eesti arhiividokumente ning omaaegset ajakirjandust ja memuaristikat.

Saksa-baltisaksa anneksioonipoliitika ja plaanid Baltikumi põlisrahvaste kaasamiseks

Kuramaa õnnestunud vallutamine Saksa vägede poolt 1915. aasta aprillis tähendas, et Venemaa Balti provintsid tervikuna said Saksa avalikkuse senisest oluliselt suurema tähelepanu osaliseks. Sama aasta 10. mail kutsuti Berliinis ellu sealne baltisakslaste keskorganisatsioon, *Baltischer Vertrauensrat*, mis hakkas energiliselt tegutsema Kuramaa ning ühtlasi ka Eesti- ja Liivimaa lõplikult Venemaast

---

[6] **E. Laaman.** Eesti iseseisvuse sünd, lk 302.

[7] **Ants Piip.** Tormine aasta: ülevaade Eesti välispoliitika esiajast 1917.–1918. aastal dokumentides ja mälestusis. Stockholm, 1966, 49. Tegelikult oli Voldemar Linki nimi Piibule tegelikult muidugi suurepäraselt teada.

[8] **Paul Vihalem.** Eesti kodanlus imperialistide teenistuses (1917-1920). Tallinn, 1960.

[9] Siinkohal ei käsitle ma lähemalt kolmandat teed, mis sellal näis olevat omariiklusest ehk ainult veidi vähem utoopiline: Balti liitu, mis oleks hõlmanud nii Skandinaavia kui Balti riike. Varase Eesti rahvusluse Skandinaavia-orientatsiooni kohta vt **Mart Kuldkepp.** The Scandinavian Connection in Early Estonian Nationalism. – Journal of Baltic Studies 2013, nr 44:3, lk 313-338.

eraldamise ja Saksa riigiga liitmise nimel.[10]

Ka kodumaal asuvaid baltisakslasi, kes sõja alguses nägid end pigem seisusliku ühiskonna traditsioonilise osa, kui Vene impeeriumi rõhutud vähemusrahvusena, hakkas sõja kulgedes järjest enam mõjutama Venemaal valitsev saksavastane hüsteeria, mis ei teinud erilist vahet riigisakslaste ja baltisakslaste vahel.[11] Kuna näis, et Vene sõjavõidust oleks vaid halba oodata, muutus paljude, eriti nooremate baltisakslaste jaoks seisuslikust riigitruudusest tasapisi tähtsamaks rahvuslik solidaarsustunne Saksamaaga. Oma roll selles võõrandumises oli ka kohalikel põlisrahvustel, kellest osa – eriti lätlased tänu oma rahvusväeosadele – ilmselt lootis, et truudus keskvõimule võib lõpuks aidata murda baltisakslaste sajanditepikkust ülemvõimu.[12] Eestlased olid sõja tulemuste osas jäänud pigem äraootavale seisukohale; ka oma rahvusväeosi ei õnnestunud neil luua enne 1917. aasta kevadet.

Venestuspoliitika edaspidine süvenemine ei olnud baltisakslaste jaoks siiski ainus ebasoovitav tulevikustsenaarium. Mitmed nimekad baltisakslased, eriti Berliini ülikooli professor ja keisrile lähedal seisev ida-asjade asjatundja Theodor Schiemann, pidasid juba varakult võimalikuks sedagi, et sõja ebasoodne kulg vallandab Venemaal revolutsiooni, mis toob kaasa monarhia kukutamise ja võõrrahvuste omavalitsusautonoomia. Sellises demokraatlikus ja föderaliseerunud Vene riigis, mille tekkimist ootas teiste seas ka Eesti rahvuslik eliit, poleks olnud enam kohta baltisakslaste traditsioonilisele ülemvõimule. Viimast võis säilitada vaid Saksa keisririigi kaitse.[13]

Sõja kulgedes järjest pinevamaks muutunud sisepoliitilise olukorra tõttu lahkus hulk baltisakslasi Soome kaudu neutraalsesse Rootsi, kust üldjuhul mindi omakorda edasi Saksamaale. Ümberasunute seas oli ka Liivimaa Voltveti mõisaomanik Heinrich von Stryk, kes 1916. aasta märtsis võimalikku küüditamist ennetades Stockholmi siirdus. Seal asutati tema eestvedamisel Balti Abikomitee (*Baltischer Hilfskomitee*), mis oli mõeldud Venemaalt saabuvate põgenike abistamiseks, kuid hakkas pea kohe tegelema ka Balti provintside annekteerimist pooldava propagandaga. Hilisema Ida-alade ja Leedu riigikomissari krahv Robert Keyserlingki kaudu õnnestus Strykil läkitada Saksa kindralstaabile mitu märgukirja, milles ta soovitas Eestimaa ja Liivimaa okupeerimist kuni Narva jõeni, et Saksamaad toiduainetega kindlustada ja Venemaad rahu sõlmima sundida.[14]

1917. aasta kevadel siirdus Stryk abikomitee ülesandel Berliini, kus astus otseühendusse Robert Keyserlingki ja Theodor Schiemanniga, et tekkinud soodsat poliitilist olukorda ära kasutada. Veebruarirevolutsiooni järel kiiresti lagunema hakanud Vene armee ning esialgu head tulemused allveesõjas Suurbritanniaga tähendasid, et Saksamaa ida-suunalised ambitsioonid olid sel hetkel enneolematu tuule tiibadesse saanud. Eriti kehtis see sõja lõpujärgu Saksa poliitika mõõtuandvaima organi, kõrgema väejuhatuse (*Oberste Heeresleitung*, OHL) kohta, mille eesotsas olid silmapaistva idarinde-kogemusega kindralid Paul von Hindenburg ja Erich Ludendorff. 23. aprillil Kreuznachis koos valitsuse esindajatega toimunud sõjasihtide koosolekul otsustaski OHL, et lisaks Leedule ja Kuramaale püütakse hõivata vähemalt osa ka ülejäänud Läänemereprovintsidest, sh Eesti saared.[15]

Ühtlasi sai alguse mõte kaasata selle sihi teostamisse ka eestlastest ja lätlastest põliselanikkonda. 9. mail telegrafeeris keiser Wilhelm II välisministeeriumile, et Ludendorffi soovidele vastu tulles

---

[10] Vt **Joachim Lehmann.** Der Baltische Vertrauensrat und die Unabhängigkeit der Baltischen Staaten Ausgangs des Ersten Weltkriegs. – Journal of Baltic Studies 1994, nr 25:2, lk 131-138.

[11] Vt **Aadu Must.** Privilegeeritust põlualuseks: baltisaksa ühiskonnategelaste represseerimine Esimese maailmasõja ajal. – Esimene maailmasõda ja Eesti. Koostanud Tõnu Tannberg. Tartu, 2014, lk 15-107; **Igor Kopõtin.** Esimese maailmasõja algus Eestis: võim ja ühiskond. – Eesti sõjaajaloo aastaraamat = Estonian Yearbook of Military History 2015, nr 5 (11), lk 24-30.

[12] **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 101-103. Ei saa muidugi jätta mainimata, et baltisakslaste hulgas leidus sellegipoolest ka isikuid – nt mõned tsaariarmees teenivad kõrgemad ohvitserid – kes kõigele vaatamata tsaririigile truuks jäid.

[13] **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 104.

[14] **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 105, **Eduard von Dellingshausen.** Kodumaa teenistuses. Eestimaa rüütelkonna peamehe mälestused. Tallinn, 2011, 319.

[15] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berliin, Saksamaa (edaspidi PAAA), R 21753, l. 2-3 Aufzeichnung über die Besprechungen am 23.4.17; **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 105-106.

organiseeritaks Liivimaal ja Eestimaal liikumine, mis seab eesmärgiks nende alade liitumise Kuramaa ja seeläbi lõppkokkuvõttes Saksamaaga. Lilli Lewerenzi doktoritööle toetudes oletab Arved von Taube, et telegrammi taga oli baltisaksa ringkondade ning iseäranis Theodor Schiemanni lobitöö; viimase taga aga üsna suure tõenäosusega Stockholmist saabunud Stryki mõju. Juunikuus kutsutigi ka Stryk ise kui Liivimaa rüütelkonna ametlik esindaja Kreuznachi peakorterisse Ludendorffile ja Hindenburgile Liivi- ja Eestimaa okupeerimisväljavaadete osas aru andma.[16]

Plaan organiseerida kohalikku saksameelset liikumist ei tulenenud siiski vaid soovist Eesti- ja Liivimaa hõivamist hõlpsamaks muuta, vaid see pidi rahustama ka Saksamaa avalikku arvamust, mis järjest enam vastandus üleliia ambitsioonikatele sõjasihtidele. Mõni nädal pärast Vene veebruarirevolutsiooni oli Petrogradi Tööliste ja Soldatite Nõukogu teatanud, et Venemaa töölisklass nõuab „rahu ilma anneksioonide ja kontributsioonideta" ning tunnustab rahvaste õigust enesemääramisele, st kõigile sõja kestel vallutatud aladele tuli anda „õigus otsustada oma korralduse küsimus üldisel rahvahääletusel". Veidi hiljem lisati sellele veel sõnad „tuginedes rahvaste enesemääramise õigusele".[17]

Saksa välisministeerium, mis otsis võimalusi nii separaatrahuks, kui Saksa avaliku arvamuse rahustamiseks, otsustas Vene initsiatiiviga pealtnäha kaasa minna. Kuna tegemist polnud Saksamaa tegelike sõjasihtide revideerimise, vaid kõigest nende ilustamisega, jäi sellega nõusse ka Ludendorff, kes pakkus välja, et sõna „anneksioon" asendataks „piiride revideerimisega." Riigikantsler Bethmann Hollweg arvas 7. mail omakorda, et veelgi parem oleks tuleviku Kuramaast ja Leedust rääkida kui iseseisvatest riikidest, mis oleks küll sisemiselt autonoomsed, kuid Saksamaast sõltuvad sõjaliselt, poliitiliselt ja majandustlikult.[18] Nii oligi sündinud Saksa kahepalgeline ida-poliitika, mis pidi enesemääramis- ja iseseisvusretoorikat kasutades varjama Saksamaa tegelikke domineerimiskavatsusi.

Tõsisem väljakutse tekkis 19. juulil, kui sotsiaaldemokraatide mõju all olev *Reichstag* võttis sõjast väsinud sakslaste heameeleks vastu lubades seega sõjale kiiremat lõppu. Patriootlik vastureaktsioon ei lasknud end kaua oodata – ülemjuhatuse mahhinatsioonide tulemusena asendati 1909. aastast peale ametis olnud Bethmann Hollweg järeleandlikuma Georg Michaelisega ning parlamendienamusele vastanduva massiliikumisena loodi septembri alguses kiiresti kasvava liikmeskonnaga pangermanistlik *Deutsche Vaterlandspartei*, mis nõudis Saksamaale piiramatut õigust rahutingimusi dikteerida ja ulatuslikke anneksioone ida-aladel.[19]

Soov eestlaste ja lätlaste seas Venemaa-vastast liikumist luua viis juba mõne kuu jooksul ka juba konkreetsemate sammudeni. Juuli lõpus informeeris Saksa ase-kindralstaabi[20] luureosakond, nn. *Sektion Politik* Ludendorffi, et Venemaa Võõrrahvaste Liiga (*Liga der Fremdvölker Russlands*)[21] peasekretär Friedrich von Ropp ja Stockholmi Balti-Saksa Seltsi (*Deutsch-Baltischen Gesellschaft*) esindaja Friedrich von Haken olid välisministeeriumi poolt saanud ülesandeks kutsuda „sõpru Riias" üles tegema propagandat eestlaste ja lätlaste seas, et saavutada nende heakskiitu Liivi- ja Eestimaa liitmisele Saksa riigiga. Samasugune ülesanne Kuramaal oli antud Silvio von Broederichile ja parun Arved Hahnile. Heakskiidu saamiseks tuli korraldada rahvahääletus, mille kaudu põliselanikkond saanuks oma meelsust näidata. [22]

---

[16] **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 106.

[17] Vt **H. Kalmo.** Enesemääramise saatuslik tund, lk 175-176.

[18] **H. Kalmo.** Enesemääramise saatuslik tund, lk 177.

[19] **Vejas Liulevicius.** War Land on the Eastern Front. Culture, National Identity and. German Occupation in World War I. Cambridge, 2005, lk 197; **Benjamin Ziemann.** Germany 1914-1918. Total War as Catalyst for Change. – The Oxford Handbook for Modern German History. Koostanud Helmut Walser Smith. Oxford 2011, lk 388.

[20] Kui Saksa kindralstaap muudeti sõja alguses osaks OHL'ist, võeti selle mitte-operatiivsed funktsioonid, sh teabe kogumise ja töötlemisega seotud ülesanded üle nn. ase-kindralstaabi (Stellvertretende Generalstab) poolt.

[21] Saksamaa poolt ellu kutsutud ja finantseeritud Venemaa rahvusvähemuste liikumine. Vt **Seppo Zetterberg.** Die Liga der Fremdvölker Russlands 1916–1918. Ein Beitrag zu Deutschlands antirussischem Propagandakrieg unter den Fremdvölkern Russlands im Ersten Weltkrieg. Helsinki, 1978.

[22] PAAA, R 21753, l. 19-21. Lersner välisministeeriumile 29.7.1917; **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 107-108; **O. Arens.** The Estonian Question at Brest-Litovsk, lk 311.

Välisministeeriumiga rivaalitsev Ludendorff oli plaani suhtes „sõjalistel põhjustel“ kriitiline, eriti mis puudutas selle teostamist Kuramaal, kus organiseerimistöö võis põhjustada rindelähedases tagalas rahvarahutusi. Ent ka Eesti- ja Liivimaasse puutuvalt nõudis Ludendorff, et Saksamaaga liitumise palve esitataks ametlikult kokkukutsutud maapäevade poolt, mitte aga erakorralise ja ettenägematute tagajärgedega rahvahääletuse tulemusena. Nagu selgub teistest allikatest, oli taolise korrektiivi taga juunikuus Kreuznachis aset leidnud kohtumine Strykiga, kes oli samuti Ropp-Hakeni plebitsiidikava kritiseerinud.[23]

Stryki ja OHLi vastuseisu välisministeeriumi plaanile saab seletada ilmselt nii eelaimdusega, et ilma järeleandmisteta põlisrahvaste demokraatlik-rahvuslikele sihtidele poleks referendumil olnud soodsat tulemust loota; kui ka vajadusega vältida, et liberaalsemalt meelestatud Saksa tsiviilvõimud eestlaste ja lätlastega otseühendusse astuksid. Enda positsiooni kindlustamiseks oli baltisaksa poliitikute jaoks äärmiselt oluline säilitada vahendajaroll Saksa ida-poliitika ja Balti provintside põliselanike vahel ning jälgida, et ükskõik milliseid läbirääkimisi pidades neist mööda ei mindaks. OHL oli rüütelkondi (ja nende liikmetest koosnevaid maapäevi) juba tunnustanud Balti provintside seaduslike poliitiliste esindusorganisatsioonidena ning soovitas välisministeeriumil nüüd sama teha. Poliitikale, mis olnuks suunatud eestlaste tegelikult Saksa poolele võitmiseks ilma nende (taas)allutamiseta baltisaksa ülemvõimule, polnud seega sõjaväevõimude plaanides kohta juba 1917. aasta suvel.[24]

Saksa anneksioonipoliitikat julgustasid lisaks Saksamaal elavatele baltisakslastele ja Strykile tagant ka Eestimaa baltisakslased. Juunis andis Eestimaa rüütelkonna peamees Eduard von Dellingshausen enda asetäitjale maanõunik Alfred Schillingile ülesande sarnaselt Strykile Berliini rüütelkonna huve esindama minna. Samuti hakkasid Eesti ja Saksamaa vahel mõningase regulaarsusega liikuma salajased kullerid. Juuli keskel sai Dellingshausenilt poliitilise ülesande „noor kaasmaalane härra A.“ ehk Hans von Schulmann, kes oli saanud loa reisida Šveitsi, et oma kopsuhaiget venda sinna ravile viia. Schulmannil tuli Berliinis baltisakslaste vaateid tutvustada ning mh Schiemannile edasi ütelda, et tänu Dellingshauseni kontaktidele juhtivate eestlaste seas oli teada, et ka nende arvates pidi tuleviku iseseisev Eesti „loomulikult olema sunnitud püüdlema Saksamaaga ühinemise poole, kuna lootus liidule Skandinaavia maadega võis Rootsi passiivsuse tõttu vaevalt teoks saada”. Augusti lõpus oli noormees Tallinnas tagasi ja teatas, et oli Stockholmis kohtunud Strykiga, kes juhatas ta Stockholmis asuvasse Saksa kindralstaabi poliitilise osakonna (*Sektion Politik*'i) teadete kogumise punkti (*Nachrichtenstelle* e Nast), kust info omakorda šifreeritult Berliini edasi saadeti.[25]

Vastavalt üleskirjutusele 27. juulil Stockholmis „noore baltlasega” tehtud intervjuust, kandis von Schulmann Nastis ette talle Dellingshauseni ja rüütelkonna esimese sekretäri Berend von Wetter-Rosenthali poolt antud info, et eestlased jagunevad kolmeks parteiks, millest esimene ja väikseim soovivat Eesti autonoomiat Venemaa koosseisus, teine on seadnud sihiks Eesti ühendamise Soome ja Rootsiga ning kolmas, peamiselt keskklassi kuuluvatest ja haritud eestlastest koosnev partei, pooldab mingis vormis liitumist Saksamaaga. Dellingshausen oli palunud veel lisada, et Saksa vägede sissemarsi korral pööraks ka äsjaloodud Eesti armee relvad kahtlemata maal viibivate venelaste, mitte aga Saksa sissetungijate vastu. Võimaliku rahvahääletuse osas oli ta siiski seisukohal, et Saksamaa jaoks soodsat tulemust poleks loota.[26] Nagu Olavi Arens märgib, et ilmne Saksa dokumentidest mitte kuskil arvamust, et ausal rahvahääletusel võinuks jääda peale Saksamaaga liitumist pooldav seisukoht.[27]

Omamoodi kompromissina OHLi ja parlamendi vahel nõustus Saksa valitsus juuli lõpuks

---

[23] **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 108.

[24] Selle kohta, kuidas välisministeeriumi (ja eriti Stockholmi saatkonna) katsed OHLi-baltisaksa anneksionismile liberaalsemat ja põliselanikkonna huvidega rohkem arvestavat alternatiivi pakkuda läbi kukkusid, vt **A. von Taube.** Das Auswärtige Amt und die estnische Frage 1917/1918.

[25] **E. von Dellingshausen.** Kodumaa teenistuses, lk 319-321; **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 110-111.

[26] PAAA, R 10200. Baltenmeldung, 27.7.1917.

[27] **O. Arens.** The Estonian Question at Brest-Litovsk, lk 311.

Ludendorffi poolt 21. juulil Bingenis välisministeeriumi esindajatele tehtud ettepanekuga, et Kuramaal ja Leedus tuleb ajada „rahvuslikku poliitikat“ (*völkische Politik*): st enne uute alade Saksa riigiga liitmist tuleb sealsete sõjaväevõimude poolt ellu kutsuda justkui kohalikku elanikkonda esindav maanõukogu, *Landesrat*, mis Saksamaalt anneksiooni paludes annaks sellele legitiimsuse.[28]

Kuramaa sõjaväevalitsuse andekal juhil Alfred von Goßleril õnnestuski sügiseks jagu saada nii balti parunite seisuslikest eelarvamustest, kui lätlaste umbusklikkusest ning 21. septembril koguneski Miitavi lossi troonisaalis Kuramaa esinduskogu, mis koosnes viiekümnest saksa ja kolmekümnest mittesaksa (läti, juudi, leedu) liikmest. Nagu ette nähtud, hääletati ühehäälselt Ober Osti sõjaväevalitsusele edastatava resolutsiooni poolt, mis asetas Kuramaa saatuse Saksa keisri kätesse ja palus temalt Saksa riigi kaitset.[29]

„Rahvusliku poliitika” laiendamine 1917. aasta sügisel

Riia vallutamine septembri alguses ning oktoobris järgnenud Eesti saarte hõivamine Saksa vägede poolt tähendas, et Balti provintside saatus muutus Vene siseasjast järjest selgemalt rahvusvaheliseks probleemiks. Kuramaal rakendatud meetmed siiski kohe äsjavallutatud aladele ei laienenud: Riia vallutamine, mis oleks võinud anda sobiva juhuse Miitavi stiilis deklaratsiooniks juba enne seda, mis Kuramaal vastu võeti, jäi poliitiliselt markeerimata. Esialgu jäid tagajärjeta ka Goßleri ettepanekud Kuramaa edulugu propagandistlikult ära kasutada, sh näitamaks Entente’i riikidele, et „hõivatud alad ka rahvusliku enesemääramise õiguse kaudu meie poole hoiavad“.[30]

Seevastu külastasid okupeeritud Riiat septembrikuus nii keiser Wilhelm II, kui riigikantsler Michaelis, kellest viimane kohtus pärast vallutust Riias loodud uue baltisaksa poliitilise esindusorgani *Livländische Vertrauensrat*’i (LiVR) esindajatega.[31] LiVR, mille aktiivsemad liikmed olid Erich von Oettingen, Maximilian von Sivers ja Astaf von Transehe-Roseneck,[32] esindas baltisaksa poliitika nooremat ja saksameelsemat haru, mille eesmärk oli teha propagandat ka ülejäänud Liivimaa vallutamise heaks ning kokkuvõttes saavutada Balti provintside mingis vormis Saksa- või Preisimaaga liitmine.[33] Edaspidi said neist noortest radikaalidest koos Stryki, Schillingi ja Dellingshauseniga OHLi peamised koostööpartnerid mängus eestlaste rahvusliku enesemääramise peale.

LiVR-i poliitilised eesmärgid tulevad hästi välja Oettingeni poolt oktoobri keskel kirjutatud kirjas Kuramaa sõjaväevalitsusorganite esindajale Wilhelm Amsinck Burchardile. Seal väitis Oettingen, et kui Saksamaa Balti provintside annekteerimisest loobuks, ei jääks viimased tulevikus mitte Venemaa osaks, vaid lätlased ja eestlased looksid omaenda riigid, mis võtaks eesmärgiks igasuguse saksluse hävitamise. Sel viisil tekkinud ebastabiilne „põhjamaine Balkan” pidi edaspidigi jääma suurvõimude vaheliseks tüliõunaks. Ühtlasi lisas Oettingen, et ei vasta tõele, nagu põlisrahvused tervikuna – „arvestamata sotsialismist nakatunud ringkondi” – ka ise taolist arengukava pooldaksid. Taolised ambitsioonid olevat omased vaid Vene revolutsioonist innustust saanud poliitilisele klikile, keda aga ei saavat pidada kaugeltki mitte kogu rahva, ega isegi selle mõõtuandvate ringkondade tõelisteks

---

[28] PAAA, R 21753, l. 17-18. Lersner (OHL peakorter) välisministeeriumile 21.7.1917; **Erich Ludendorff.** Meine Kriegserinnerungen 1914-1918. Berlin, 1919, lk 376-377; **Karl-Heinz Janßen.** Die baltische Okkupationspolitik des Deutschen Reiches. – Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten. Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Republiken Estland und Lettland 1917-1918. Koostajad Jürgen von Hehn, Hans von Rimscha, Hellmuth Weiss. Marburg, 1971, lk 233; **H. Kalmo.** Enesemääramise saatuslik tund, lk 178.

[29] **K.-H. Janßen.** Die baltische Okkupationspolitik des Deutschen Reiches, lk 233-234; **Hans-Erich Volkmann.** Die deutsche Baltikumpolitik zwischen Brest-Litovsk und Compiegne: Ein Beitrag zur „Kriegszieldiskussion“. Köln, 1970, lk 40.

[30] **K.-H. Janßen.** Die baltische Okkupationspolitik des Deutschen Reiches, lk 235.

[31] **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 113-114, 119.

[32] Lisaks olid delegatsiooni koosseisus Arvid Strandmann ja Robert von Buengner.

[33] Seejuures võttis LiVR enda kätte poliitilise juhtrolli, minnes mööda veel okupeerimata territooriumile jäänud Liivimaa Rüütelkonna esindajatest.

juhtideks. Samuti avaldas Oettingen lootusrikast arvamust, et kooli- ja kolonisatsioonipoliitika koosmõjul oleks eestlased ja lätlased võimalik üsna lühikese aja jooksul saksastada.[34]

Juba septembrikuus kirjutatud märgukirjas Riia kubermangu esindaja ooberst Ernst Buchfinkile oli Oettingen lisanud, et lätlased ei soovi ülejäänud Liivimaa jäämist Venemaa koosseisu, vaid näevad oma tulevikku koos Kuramaa ja Lõuna-Liivimaaga. Ka eestlaste seas olevat Saksa orientatsioon saanud viimasel ajal ülekaalu Briti orientatsiooni üle (kuid juhul, kui Saksamaa viivitab, võivat see uuesti muutuda). Jääda lootma, et Balti provintse oleks võimalik Saksamaaga liita Saksa-Vene rahulepingu kaudu, poleks õige, kuna sellises lepingus ei saaks vältida toetumist Lenini poolt välja käidud rahvusliku enesemääramise põhimõttele. See aga muudaks võimatuks lätlaste ja eestlaste soovide mittearvestamise ja seega ka provintside liitmise Saksamaaga. Hoopis teine olukord tekiks sõjalise vallutuse järel, kuna sellisel juhul oleks võimalik korraldada „hoopis soodsamate tulemustega rahvahääletusi". Samu argumente kordas Buchfink omakorda märgukirjades Ober-Ostile ja OHLile.[35]

Tänu avalikkuse suurele huvile Balti küsimuse vastu oli baltisaksa propagandistidel suhteliselt kerge leida kõrgetel ametikohtadel ärakuulajaid, keda „põhjamaise Balkani" ohu eest hoiatada ja veenda Balti provintside Saksamaaga liitmise vajalikkuses. 25. oktoobril said Sivers, Oettingen, Strandmann ja Transehe kutse ka riigikantsleri juurde uuele vastuvõtule. Topeltesinduse vältimiseks kopteeriti sellesse delegatsiooni ka samal ajal Berliinis viibinud Stryk. Kohale jõudnud baltisakslasi tabas aga ebaõnn sattuda samale ajale järjekordse kantslerivahetusega – Michaelise tagasiastumise järel oli uueks riigikantsleriks saanud krahv Georg von Hertling, kes delegatsiooniga kohtuda ei soovinud. Pettumus lisas arvatavasti veelgi hoogu baltisaksa poliitikute kaugenemisele tsiviilvõimudest ja süvenevale koostööle OHLiga, millele Stryk oli juba suvel aluse pannud.[36]

Eesmärk Saksamaal Balti provintside annekteerimise vastu huvi äratada siiski saavutamata ei jäänud. 3-5. novembril leidis siseministeeriumis aset rida kolmepoolseid kohtumisi vallutatud ja veel vallutamata ida-alade küsimuses valitsuse, OHLi ja Ober-Osti[37] esindajate vahel, millel muuhulgas osalesid välisminister (riigisekretär) Richard von Kühlmann, Hindenburg ja Ludendorff ning Oettingen ja Siversi usaldusalune Buchfink. Baltisaksa delegatsioonil õnnestus viimast veenda 4. novembril ette kandma Liivimaa, Eestimaa, Kuramaa ja Saaremaa rüütelkondade esindajate ühisdeklaratsiooni,[38] milles avaldati soovi, et nende kodumaa võetaks Preisi- või Saksamaa sõjalise kaitse alla seniks, kuni „Balti provintsid on niivõrd saksastatud", et need on „küpsed omaenda põhikorra [*Landesverfassung*] kehtestamiseks". Selleks üleminekuperioodiks olid rüütelkonnad valmis oma traditsioonilisest omavalitsusautonoomiast loobuma. Buchfinki väitel oli kohtumisel viibinud Kühlmann reageerinud sellele deklaratsioonile optimistlike sõnadega „sellel alusel me saame töötada!".[39]

Kühlmanni optimism muidugi ei tähendanud, et välisministeerium ja OHL oleksid Saksamaa edasise Balti-poliitika osas ühel meelel olnud. Ludendorff oli seisukohal et Saksamaa mõjusfääri laiendamine Läänemere idakaldal sõjalisi vahendeid kasutades lähemal ajal kõne alla ei tule, kuid sellegipoolest tuleb Eesti- ja Liivimaalt (ning võimalusel ka Soomest) „diplomaatilisel teel" hankida Saksamaaga

---

[34] **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 116-117.

[35] **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 120-121; **E. von Dellingshausen.** Kodumaa teenistuses, lk 322; PAAA, R 21754, l. 117-124. Ernst Buchfink. Beiträge zur Beurteilung der politischen Lage in den Ostseeprovinzen, 13.10.1917; PAAA, R 21755, l. 4-10. Ernst Buchfink. Das deutsch-russische Grenzgebiet. Grundzüge seiner politschen Gestaltung, 22.10.1917; **Ernst Buchfink.** Zu Winnigs „Heimkehr". – Historische Zeitschrift 1936, nr 154, lk 555.

[36] **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 119-120, 124-125.

[37] Saksa vägede ülemjuhataja Ida-aladel (*Oberbefehlshaber der gesamten Deutschen Streitkräfte im Osten*). Ober-Osti nimetust kasutati mitte ainult ülemjuhataja enda, vaid ka tema alluvuses töötava kaadri ning kontrollitava territooriumi kohta.

[38] Vt PAAA, R 21755, l. 99-102 Väga tõenäoliselt delegatsioonil tegelikult siiski ei olnud volitusi kõigi rüütelkondade nimel taolist avaldust esitada.

[39] „Mit dieser Grundlage können wir arbeiten!" **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 125-127. **E. Buchfink.** Zu Winnigs „Heimkehr", lk 556-558. Buchfinki etteloetu oli suure tõenäosusega esimene kõigi Balti rüütelkondade ühine sooviavaldus, mis kindlustas, et Balti küsimus Saksa valitsuse ja OHLi päevakavast enam ei kadunud.

liitumist toetavad deklaratsioonid, mis sisult pidid ilmselt sarnanema Kuramaa omale. Kühlmann aga arvas, et okupeerimata aladel pole deklaratsioonide nõudmine seni otstarbekas, kuni Saksamaa pole võimeline pakkuma sõjalist kaitset Vene karistusaktsioonide eest, mis pidid asja avalikuks tulles kahtlemata järgnema.[40]

Näib, et Kühlmanniga maade jagamise asemel otsustasid OHLi kindralid seepeale baltisakslaste esindajatega otse rääkida ning 6. novembril võeti nende delegatsioon täies koosseisus Hindenburgi ja Ludendorffi poolt vastu. Seal palusid Stryk ja LiVRi liikmed uuesti võimalikult kiiret kogu Eesti- ja Liivimaa okupeerimist Saksa vägede poolt ning kordasid nõusolekut loobuda rüütelkondade tsiviilvõimust Ober-Osti või OHLi kasuks. Samuti kinnitasid nad, et ka põliselanikkond asuks Saksa vägede sissemarsi järel toetama maa liitmist Saksamaaga. Ludendorff vastas, et erinevatel sõjalistel põhjustel ei tuleks pealetung 1917. aastal enam kõne alla, küll aga ei peaks balti härrad oma lootusi hülgama. Nagu Oettingen oma päevikus kirjutab, nõudis Ludendorff seejärel üsna järsul toonil, et baltisakslased ka ise midagi oma saatuse heaks ära teeksid, mitte ainult Saksamaal abi palumas ei käiks. Kuna seni oli pidevalt kinnitatud eestlaste ja lätlaste saksameelsust, tuli nüüd sellest tunnistust anda ning hakata eelseisvatel rahukõnelustel ette näitamiseks koguma eestlaste ja lätlaste allkirju deklaratsioonidele, milles „rahvusliku enesemääramise teel soovitaks ühinemist Saksamaaga". Vaatamata delegatsiooni vastuväidetele, et Vene vägede maal viibimise ajal on võimatu vajaliku agitatsiooniga tegeleda, jäi Ludendorff nõudmisele kindlaks.[41]

Kohe pärast audientsi OHLi kindralite juures kohtusid delegatsiooni liikmed *Sektion Politik*'i ülema kapten Ernst von Hülseni ja selle alluva kapten Crantziga, et aega viitmata arutada Ludendorffi nõutud aktsiooni üksikasju.[42] Nende kõneluste põhjal koostati täiesti salajane „Eestimaal ja Liivimaal teostatava poliitika korraldus",[43] milles kinnitatakse Saksa poliitika eesmärgina Eesti- ja Liivimaal, et Eesti- ja Liivimaa seaduslikud maapäevad paluksid sobival ajahetkel Saksa vägede kaitset ning oma kodumaa liitmist Saksa riigiga. Samal ajal pidi samu soove väljendama ka eesti ja läti soost elanikkond. Seejärel pidi Saksamaa esitatud soovid täitma; seejuures garanteerides, et eestlased ja lätlased säilitavad ka Saksa võimu all enda õiguspärase omandi. Kaugemas tulevikus pidi alade Saksamaaga liitmise eesmärgiks olema saksluse tugevdamine ning mittesaksa elanikkonna saksastamine nende „majandusliku arengutaseme tõstmise kaudu". Lõpuks pidi propaganda olema vajalik ka selleks, et takistada väidetavaid Suurbritannia plaane teha Eesti- ja Liivimaast Briti protektoraat.[44]

Konkreetsemad ülesanded sõnastati järgnevalt:

1. Propagandat tuleb alustada viivitamatult.

2. Propaganda peab olema suunatud eeskätt maaomanikest lätlastele ja eestlastele ning seisnema nende veenmises, et vaid liitumisel Saksamaaga saab säilida nende omand, kasvada selle väärtus ja toimuda maa põllumajanduslik areng.

3. Propaganda ei tohi seisneda avalikus, tähelepanu tekitavas agitatsioonis, vaid seda tuleb teostada võimalikult salajaselt, usaldusväärsete isikute (sh ajakirjanikud, talupidajad, käsitöölised jne) kaudu.

4. Nimetatud isikute seas peab leiduma suurem hulk neid, kes samal hetkel, kui sõlmitakse vaherahu

---

[40] PAAA, R 21755, l. 34. Kühlmann Ludendorffile 06.11.1917.

[41] PAAA, R 21755, l. 95-96. Ludendorff välisministeeriumile, 13.11.1917; **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 127-128.

[42] PAAA, R 21755, l. 96-98. Ludendorff välisministeeriumile, 13.11.1917.

[43] PAAA, R 21755, l. 104-108. Befehl für die in Livland und Estland zu treibende Politik; **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 128-129; **O. Arens.** The Estonian Question at Brest-Litovsk, lk 312. 10. novembril võeti delegatsioon vastu ka Kühlmanni poolt, kes neile aga mingeid lubadusi ei andnud. **A. von Taube.** Das Auswärtige Amt und die estnische Frage, lk 545.

[44] Sellal levinud ebaselge päritoluga kuulujuttude kohta, et Suurbritannia teostab Eesti- ja Liivimaal poliitilist propagandat ja ostab kokku maavaldusi, eesmärgiga Saksamaast ette jõuda ja Balti provintse endale allutada vt Taube 1971, 121-122. Laaman seostab nende päritolu 1916. aasta sügisel Berliini ajakirjas „Der Osten" ilmunud Alfred Geiseri artikliga. **E. Laaman.** Eesti iseseisvuse sünd, lk 75. Ka pärast sõda nimetas Buchfink „reaalset" vajadust Suurbritannia huvidele vastu seista peamise argumendina, miks Balti hertsogiriigi loomine vajalik oli. **E. Buchfink.** Zu Winnigs „Heimkehr", lk 555-556.

Vene- ja Saksamaa vahel, oleksid valmis korraldama suuremaid avalikke propagandaaktsioone (koosolekud, ajaleheartiklid, lendlehed jne), mis kutsuksid juba poliitiliselt mõjutatud isikuid üles viivitamatult deklareerima soovi Saksamaaga liitumiseks. Seejuures ei tohtinud aga loota „avalikult tunnustatud läti ja eesti poliitilistele juhtidele", kuna viimased oleksid koostöövalmiduse teinud sõltuvaks omapoolsetele nõudmistele järele andmisest, mis oleks „liikumist takistanud".

5. Saksamaaga liitumissoovi deklareerimise hetkest peale on vajalik maa relvastatud kaitse, milleks tuleb salaja organiseerida miilits ja muretseda relvi. Vene vägede taandumisel oleks soovitatav, et Eesti rahvusväeosad jääksid paigale.

Keskusteks, millest propagandat teostada, pidid Berliinis asuva *Sektion Politik*'i kõrval olema selle Stockholmi ja Riia osakonnad. Viimases vastutas propaganda eest sealse osakonna ülem Buchfink, kes pidi tegutsema koos Riias elavate rüütelkonna liikmetega. Propaganda rahastamiseks palus Ludendorff välisministril *Sektion Politik*'ile eraldada „esialgu" 500 000 marka.[45]

13. novembril allkirjastatud „korralduse" juures on märkimisväärne, et vastutasuks põliselanikkonna toetuse eest polnud OHL valmis lubama muud, kui et baltisakslased, eestlased ja lätlased jäävad oma õiguspärase omandi peremeesteks.[46] Isegi Oettingen soovitas lubada põlisrahvustele „kultuuriautonoomiat kõige laiemas mõttes" või vähemalt „samu õiguseid, mis on lätlastel Kuramaal". Ka Riias, kuhu Ludendorffi korraldus 1. detsembril kohale jõudis, arvati, et puhtalt omandi säilimisega midagi ei võidetaks. Buchfink võttis asjaajamise enda peale ja teisel jõulupühal kuulis Oettingen Berliinist, et instruktsiooni oli laiendatud lubadustega hoida ära vägivaldne kolonisatsioon, kehtestada võrdsed maksud, kultuuriline autonoomia ja õigus asutada eestikeelseid koole – välja arvatud kõrgemad ja ülikoolid.[47]

Eesti rahvuslikult meelestatud poliitikute seisukohalt, kes olid Venemaa Ajutiselt Valitsuselt välja võidelnud Eesti poliitilise autonoomia etnograafilistes piirides, oli seegi järeleandmine muidugi naeruväärne. Paar kuud hiljem, kui Saksamaa lubadused juba eestlastele teada olid, kirjutas Karl Menning, et jääks mulje, nagu peaksid baltisakslased taolisi tingimusi pakkudes eeslasi „kaunis totrateks", kui asi poleks mitte selles, et nad „kardavad praegusel ajaloolisel silmapilgul […] liig palju lubada, mida pärast nagu piinlik oleks tagasi võtta".[48]

Samas polnud oletus, et eestlasi veidi totrateks peetakse, mitte täiesti vale. Heaks kokkuvõtteks paternalistlikust suhtumisest eestlastesse, mida baltisaksa poliitikud Saksa ametiasutuste juures levitada püüdsid, on parun Wilhelm von Wrangelli poolt 1917. aasta 1. septembril ilmselt Saksa välisministeeriumile kirjutatud aruanne pealkirjaga „Ülevaade Eesti iseseisvusliikumisest". Kirjutises, mis kujutab endast erinevate baltisaksa teadete sünteesi (mh korratakse seal Dellingshauseni poolt Schulmanniga Stockholmi läkitatud infot), kirjutab Wrangell, et sõja ajal olid rahvusgruppide vahelised suhted paranenud: eestlased ja baltisakslased olid üheskoos valmistanud ette uut põhiseadusprojekti, millega rüütelkonna omavalitsusinstitutsioonidesse oleks kaasatud ka eestlaste esindajad.[49] Veebruarirevolutsioon oli aga kõike muutnud: Kerenski valitsuselt saadud ajutine autonoomia põhines demokraatlikul alusel, mis tähendas, et erinevalt eelmainitud põhiseadusprojektist ei kasvanud see „orgaaniliselt välja minevikust", vaid oli maale „olemuslikult võõras." Sellised „võõrad" demokraatlikud põhimõtted ei lähtunud aga mitte niivõrd eestlaste enda soovidest, kui revolutsioonilisest Vene valitsusest, mis lasi autonoomiaseadusel „nagu taeva kingitusel" eestlastele

---

[45] PAAA, R 21755, l. 104-108. Befehl für die in Livland und Estland zu treibende Politik; **E. Buchfink.** Zu Winnigs „Heimkehr", lk 558.

[46] „[D]ass den Deutsch-Balten, Esten und Letten ihr rechtmässiger Besitz gesichert bleibt".

[47] **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 128-129. Taube osutab, et loetelus puuduvad lätikeelsed koolid, mis ilmselt tähendab, et eestlastele oldi valmis rohkem vastu tulema või nende seas teostatavast agitatsioonist loodeti paremaid tulemusi.

[48] **[Karl Menning.]** Eesti iseseisvus kahe haamri all. II. Baltisaksad ja Eesti iseseisvus. – Päevaleht 1918, 25. jaanuar.

[49] Dellingshauseni maaomavalitsusprojekti ja 1915. aastal eesti poliitikutega peetud läbirääkimiste kohta vt **E. Laaman.** Iseseisvuse sünd, lk 64-67; **Toomas Karjahärm.** Eesti-Saksa kompromiss 1915. aastal. – Esimene maailmasõda ja Eesti. Koostanud Tõnu Tannberg. Tartu, 2014, lk 108-131.

sülle kukkuda. Kuna Ajutine Valitsus oli oma demokraatlikest põhimõtetest kiiresti loobunud, soovivat eestlaste mõjukaim ja kõige kainemalt mõtlev partei – millesse kuulub ka Eestimaa kõige vägevam mees, Poska – nüüd liitu Saksamaaga ja tegevat selles sihis baltisakslastega ühiselt tööd.[50]

Brest-Litovski rahuläbirääkimiste algus ja rüütelkondade deklaratsioonid Venemaast lahku löömise kohta

8. novembril, päev pärast võimuhaaramist, tegi Vene uus enamlik valitsus avalikuks oma kuulsa rahudekreedi, millega tehti sõdivatele riikidele ettepanek alustada rahuläbirääkimisi lähtuvalt anneksioonide ja reparatsioonideta rahu ning rahvusliku enesemääramise põhimõtetest. Juba kaks päeva hiljem soovitas Austria-Ungari välisminister krahv Ottokar Czernin Hertlingil kutse vastu võtta ja üheskoos enamlastega rahukõnelusi alustada. Eeldades, et Entente'i riigid Lenini üleüldist rahuprogrammi ei aktsepteeri, oli võimalik neid häbisse jätta. Ühtlasi võis bolševike retoorikat omaenda huvides ära kasutada. Nõustudes anneksioonide ja reparatsioonideta rahu (mille Reichstag oli juulikuus juba nagunii vastu võtnud) ning rahvusliku enesemääramise printsiipidega, oli Keskriikidel teoreetiline võimalus Poolat, Soomet Kuramaad ja Leedut Venemaa küljest rahvusliku enesemääramise alusel püsivalt eraldada.[51]

Oktoobrirevolutsioon andis uut hoogu ka baltisakslaste abipalvetele. 25. novembril anti keisrile üle Hans von Schulmanni kaudu Berliini Theodor Schiemannile toimetatud LiVRi Eestimaa sõsarorganisatsiooni, seal Saksa okupatsiooni ettevalmistamiseks loodud *Estländische Vertrauensrat*'i avaldus, milles seisis, et „rüütelkond ja kõik usaldusnõukogude esindatud Eestimaa sakslased on oma südames juba Venemaast lahku löönud" ja usaldavad oma saatuse „Tema Kõrguse Saksamaa keisri kätesse".[52] Omalt poolt lisas Schiemann, et kui vaherahuläbirääkimistel ei nõuta Vene vägede Balti provintsidest välja viimist ja Saksamaale õigust seal strateegilise tähtsusega punktide hõivamiseks, on oodata läti ja eesti vabariikide välja kuulutamist. Vastupidisel juhul oleks Saksa vägedel aga võimalik esineda vabastajatena Vene bolševistlike vägede rõhumise alt, keda avasüli vastu võetakse.[53]

Samal ajal valmistati ette Saksa poliitilist programmi rahvusliku enesemääramise põhimõttele rajatud rahuläbirääkimistel. Nagu nähtub riigikantsler Hertlingi 8. detsembril peetud kõnest, kavatses ta Miitavi deklaratsiooni kasutada alusena nõudele provints püsivalt Saksamaaga liita. Ühtlasi oli Kuramaa meetoditel lõpuks aeg ka okupeeritud Liivimaale levida. 22. detsembril korraldati endise Liivimaa kubermangukomissari Andrejs Krastkalnsi eestvedamisel Riia kodanlike lätlaste koosolek, mis võttis vastu väidetavalt 330 allkirjaga resolutsiooni. Selles paluti kogu läti rahva nimel Saksamaa abi Vene valitsuse poolt välja kuulutatud enesemääramisõiguse teostamisel ning kogu etnograafiliselt läti elanikkonnaga ala hõlmava balti riigi loomisel (st Liivimaa liitmisel Kuramaaga).[54]

Sarnaste deklaratsioonide nõudmist ei unustatud ka baltisaksa rüütelkondadelt. 12. detsembril jõudis rüütelkonna kuller Hans von Schulmann Saksamaalt Tallinnasse tagasi, kaasas von Hülseni ja Stryki vahel toimunud ametliku vestluse üleskirjutus. Sellest ilmnes, et Liivi- ja Eestimaa Saksamaa külge liitmisega võib küll arvestada, kuid on vajalik, et rüütelkonnad võtaksid eelseisvate rahuläbirääkimiste

---

[50] PAAA, R 21753, l. 102-108. Wilhelm von Wrangell. Uebersicht über die estnische Selbständigkeitsbewegung, soweit sie auch aus der estnischen Presse ergibt, und Erläuterungen dazu.

[51] Germany and the Revolution in Russia, 1915–1918: Documents from the Archives of the German Foreign Ministry. Koostanud Z.A.B. Zeman. London, 1958, lk 76–77. Czernin Hertlingile 10.11.1917; **Borislav Chernev.** The Brest-Litovsk Moment: Self-Determination Discourse in Eastern Europe before Wilsonianism. – Diplomacy and Statecraft 2011, nr 22:3, lk 372.

[52] PAAA, R 21755, l. 146; **E. von Dellingshausen.** Kodumaa teenistuses, lk 233-324.

[53] PAAA, R 21755, l. 144-145. Schiemann Wilhelm II-le, 25.11.1917; **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 140-141.

[54] PAAA, R 21756, l. 176. Verlautbarungen russischer Volksgruppen auf Grund des Selbstbestimmungrechts; **H.-E. Volkmann.** Die deutsche Baltikumpolitik, lk 41. Dokumente Riia aktsiooni korraldamise kohta vt PAAA, R 21758, l. 191-204.

huvides eelnevalt vastu ametlikud otsused, millega kuulutatakse Liivimaa ja Eestimaa Venemaast eraldunuks ja avaldatakse soovi liituda Saksamaaga. Saksamaaga liitumise otsust ei tulnud kohe teatavaks teha, kuid Venemaast lahku löömise otsuse pidi Berliinist tuleva signaali peale sobival hetkel Vene välisusele edastama.[55]

Juba järgmisel päeval võetigi Tallinnas Dellinghauseni ettepanekul vastu Eestimaa rüütelkonna resolutsioon kuulutada Eestimaa Venemaast iseseisvaks, paluda liitumist Saksa riigiga ja võimalikult kiiret okupatsiooni Saksa sõjaväe poolt, „kuna viivitamise tagajärjeks oleks saksa kultuuri täielik hävitamine". 23. detsembril jõudis avalduse tekst Stryki kätte Berliini.[56] Siiski rõhutas Dellingshausen sellele lisatud kaaskirjas, et rüütelkonna otsuseid ei tohi liiga vara avalikuks teha, kuna teave rüütelkonna initsiatiivist mõjuks pärssivalt Saksamaaga liitumise katsetele eestlaste poolt – „kui eestlane ka riigisakslaste vastu vaenulikult meelestatud ei ole, siis on mõningatel radikaalsetel eesti elementidel siiski teatav vastumeelsus baltisakslaste vastu". Dellinghshauseni sõnul tulenevat viimane aastatepikkusest Vene ässitustööst.[57]

Eestimaa omale järgnes peatselt ka sarnane Liivimaa rüütelkonna deklaratsioon Venemaast eraldumise kohta, mille viis detsembri lõpus suuliselt ja päheõpituna esmalt Berliini Hülsenile noor Tartu advokaat Walter von Roth.[58] Seejärel esitasid Stryk kui Liivimaa ja Schilling kui Eestimaa rüütelkonna esindaja koos Oettingeniga eraldumisdeklaratsioonid koos omapoolse pika kaaskirjaga OHLile ja riigikantslerile. Selles dokumendis viidati huvitaval kombel asjaolule, et eestlased olid Eesti Maapäeva otsusega end juba 23. novembril Venemaast lahti öelnud ning okupeeritud aladel elavad lätlased olid teinud sama detsembris oma Riia „esindajate" kaudu. Seega oli vaid baltisakslastel jäänud üle oma poliitilist tahet väljendada.[59]

23. detsembril kirjutati viimasena alla Saaremaa rüütelkonna deklaratsioon, milles too ütles samuti Venemaast lõplikult lahti ning palus saarte liitmist „loodava balti riigiga" Saksa kaitse all.[60] Kuna Eesti saartel, mis olid juba Saksamaa poolt hõivatud, sai deklaratsioone koguda avalikult ilma vastumeetmeid kartmata, avaldati nii see, kui teised saartel kogutud palvekirjad kohe koos teistelt okupeeritud aladelt pärit sarnaste resolutsioonidega Saksa välisministeeriumi trükises pealkirjaga „Verlautbarungen russischer Volksgruppen auf Grund des Selbstbestimmungrechts", [61] mis oli tõenäoliselt mõeldud kasutamiseks abimaterjalina Brest-Litovski rahuläbirääkimiste juures.

17. detsembril oli jõustunud kaks päeva varem Venemaa ja Keskriikide vahel sõlmitud vaherahu, mille eeltingimusena ei nõudnud Saksa osapool aga baltisakslaste suureks pettumuseks Eesti- ja Liivimaalt Vene vägede väljaviimist.[62] Osa Saksa ametivõimude leigus Balti provintside küsimuses ilmnes ka 18. detsembril Kreuznachis toimunud rahuläbirääkimiste eelsel nõupidamisel, kus Kühlmann ja Hertling kritiseerisid kava Eesti- ja Liivimaa püsivalt Saksa huvisfääri tõmmata, samal ajal kui OHL eesotsas Hindenburgiga rõhutas, et see on idapiiri kindlustamiseks tingimata vajalik. Kas ja kuivõrd OHLi plaanidesse kuulus Eesti- ja Liivimaa hiljem Venemaale tagastamine, et kindlustada tulevast Saksa-Vene sõprust, on raske öelda. Igal juhul sai piirialasid vähemalt ajutiselt Keskriikide huvides majanduslikult ekspluateerida ning kasutada tõkkena takistamaks enamliku revolutsiooni edasist levikut läände. Ka Saksa tsiviilvõimud olid lõppkokkuvõttes sunnitud alluma OHLile, millest oli selleks ajaks kujunenud vähimagi kahtluseta Saksamaa mõjuvõimsaim poliitiline jõud.[63]

---

[55] **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 158; **E. von Dellingshausen.** Kodumaa teenistuses, lk 326-327.
[56] PAAA, R 21756, l. 127-130. Dellingshausen Strykile 14.12.1917.
[57] PAAA, R 21756, l. 130-131. Dellingshausen Strykile 14.12.1917.
[58] PAAA, R 21756, l. 134. Sektion Politik OHLile 29.12.1917; **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 160.
[59] PAAA, R 21756, l. 214-216. Stryk, Oettingen ja Schilling riigikantslerile 28.12.1917.
[60] PAAA, R 21756, l. 184-145. Verlautbarungen...
[61] PAAA, R 21756, l. 172-206. Verlautbarungen...
[62] **H.-E. Volkmann.** Die deutsche Baltikumpolitik, lk 33-34.
[63] **Borislav Chernev.** Beyond Annexationism: The Central Powers' Ostpolitik as Structural Transformation, 1917–18. – The International History Review 2013, nr 35:4, lk 726-728.

Ambitsioonikate tulevikuplaanidega bolševike jaoks olid 22. detsembril alanud rahuläbirääkimised esmajoones areen maailmarevolutsiooni propageerimiseks, mis tähendas, et neil ei olnud rahulepinguni jõudmisega kiire. See ilmnes ka Vene poole ultimatiivsetest rahutingimustest. Vastavalt Lenini 10. detsembril kirjutatud juhtnööridele pidi Nõukogude Venemaa nõustuma ainult anneksioonideta ja reparatsioonideta rahuga, mis võtaks arvesse õigust rahvuslikule enesemääramisele, seda kuni iseseisva riigi loomiseni välja, ning kehtivalt ka rahvastele, millel varem oli oma riik puudunud. Enesemääramine pidi toimuma referendumi teel ning selle eeltingimuseks pidi olema okupeeritud territooriumitelt sõjavägede välja viimine.[64]

Kui Nõukogude delegatsiooni esimees Adolf Joffe oli bolševike programmi 22. detsembril teatavaks teinud, otsustasid Czernin ja Kühlmann sellega kaasa mängida ning kolm päeva hiljem võtsid Keskriigid Lenini pakkumise rahuläbirääkimiste alusena vastu. Vaatamata kohe järgnenud kriitikale OHLi poolt – Hindenburg kaebas, et Saksamaa peaks ise tingimusi määrama, mitte Venemaa omadele alluma ning Ludendorff oli vihane, et „selgete nõudmiste“ esitamise asemel keerutatakse rahvusliku enesemääramise ümber – sai rahvuslikust enesemääramise õigusest seega eelseisvate rahuläbirääkimiste keskne küsimus.[65]

Keerulisem oli aga kokku leppida selles, kuidas enesemääramisõigust peaks praktikas teostama. Kühlmanni väitis, et hetkel Saksamaa kaitse all olevad piirialad olid Venemaast eraldumist deklareerides juba oma rahvusliku enesemääramise õigust teostanud. Kogutud deklaratsioone („Verlautbarungen russischer Volksgruppen…“) sai seejuures tõendiks tuua. Nii oleksid Saksamaa poolt juba hõivatud territooriumid – ning võib-olla ka veel hõivamata Eesti- ja Liivimaa osad – jäänud Saksa mõjusfääri.[66]

Venemaa omakorda oli valmis Poola, Leedu, Kuramaa, Eesti, Liivimaa ja Soome enesemääramisõigust tunnustama, kuid nõudis okupeeritud aladel referendumi läbiviimist, millele pidi eelnema Saksa vägede lahkumine. Selle peale tehti pikkade läbirääkimiste järel Saksa poolelt vastuettepanek, et vägede väljaviimisega ollakse pärast rahu sõlmimist ja Vene demobilisatsiooni põhimõtteliselt nõus, kuid tahetakse seevastu, et venelased eelnevalt tunnustaksid juba hõivatud aladel kogutud eraldumisdeklaratsioonide maksvust ning hilisemal referendumil oleks ainult kinnitav iseloom. Seejärel läbirääkimised kuni 4. jaanuarini katkestati.[67]

Allkirjade kogumine Saksa vägede maale kutsumiseks

Lootuses, et Vene pool nõustub olemasolevaid deklaratsioone maksvaks tunnistama, tuli teha katset nende arvu suurendada ja representatiivsust laiendada eeskätt põlisrahvaste seas, kuna oli juba ette arvata, et enamlased ei kavatse aktsepteerida rüütelkondade otsuseid terve rahva tahte väljendusena. Seega sai 13. novembri korralduses ette nähtud propaganda senisest tungivama iseloomu ning tõenäoliselt pärast rüütelkondade deklaratsioonide kättesaamist saadetud dateerimata telegrammis 8. armee ülemale kindral Oskar von Hutier'le nõudis Ludendorff, et viimane Oettingenile mõju avaldaks, et lisaks rüütelkondadele ka „teised rahvaklassid väljendaksid soovi Venemaast lahku lüüa, mille juures võime tugineda venelaste poolt proklameeritud rahvaste enesemääramisele.“[68]

Nagu näitas juba 6. novembri audients OHLi kindralite juures, oli ülesanne eestlastelt ja lätlastelt allkirju koguda baltisakslastele tegelikult vastukarva. Dellingshausen protesteeris kirjavahetuses

---

[64] Lenin's Collected Works. Volume 26. Moscow, 1972, lk 349-350.
[65] Proceedings of the Brest-Litovsk Peace Conference: The Peace Negotiations Between Russia and the Central Powers 21 November, 1917–3 March, 1918. Washington 1918, lk 39-43; **B. Chernev.** Beyond Annexationism, lk 729.
[66] Proceedings of the Brest-Litovsk Peace Conference, lk 67; **Richard von Kühlmann.** Erinnerungen. Heidelberg, 1948, lk 524; **K.-H. Janßen.** Die baltische Okkupationspolitik des Deutschen Reiches, lk 237; **H. Kalmo.** Enesemääramise saatuslik tund, lk 216.
[67] PAAA, R 21756, l. 104-105. Bussche Saksa välissaatkondadele 28.12.1917.
[68] **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 129.

Berliiniga, et nõuet allkirjade kogumiseks pole võimalik täita, kuna mõtlevad eestlased – isegi kui nad soovivad maa okupeerimist Saksa vägede poolt – ei julge seda enamlaste terrori tõttu kirjalikult kinnitada. Küll aga minevat vaid harva mõni päev mööda, ilma et mõni eestlane tuleks õhtutunnil tema juurde küsimusega, kas sakslaste poolt päästmist on veel kaua oodata.[69] Ka Buchfink püüdis OHLi veenda, et kampaaniat on mõtet alustada alles siis, kui okupatsioon on juba läbi viidud ning elanikkond Saksa vägede poolt kaitstud bolševike kättemaksuaktsioonide eest. Tema argumendid jäid samuti tagajärjetuks.[70]

Järgnenud sündmused demonstreerisid ilmekalt, et allkirjade kogumine oli tõepoolest ohtlik. Ent samal ajal olid baltisakslased kahtlemata teadlikud sellestki, et saksasõbralikud meeleolud eestlaste seas – nii palju, kui neid oli – olid tegelikult üsna pinnapealsed ja eelkõige hädavajadusest tingitud. Seda fakti, mis allkirjaaktsiooni ohtu seadis, tuli võimalikult varjata Saksa ametivõimude eest, mida samal ajal eestlaste saksameelsuses veenda püüti.

Erandlikus olukorras olid juba Saksamaa poolt okupeeritud Eesti saared. Juba ülal mainitud trükises „Verlautbarungen russischer Volksgruppen…“ leidub mitu eestlaste allkirju kandvat deklaratsiooni. Ühes kõnelevad oma koguduste nimel Saaremaa luteriusu pastorid, paludes – usuelu huvides – et Saksa riik neid ja nende kogudusi Venemaast eralduda laseks ja oma kaitse alla võtaks.[71] Teine petitsioon, mis on allkirjastatud Saaremaa põllumeeste seltsi esimehe poolt, palub okupeeritud saarte sõjaväevõimude ülemalt, vabahärra Adolf von Seckendorffilt Eesti saarte Saksamaaga liitmist, mis olevat ainus lootus kodumaa majandusliku olukorra parandamiseks.[72] Kolmas palvekiri pärineb Põhja-Saaremaa baptistikoguduselt, mis samuti palub Seckendorffilt, et „meie balti saared“ Saksa riigiga liidetaks ning avaldab lootust, et Saksamaa kooseisus saavad baptistid takistusteta Jumalat teenida.[73] Veel on eestlaste allkirjadega deklaratsioonide seas kaks ühesuguse sõnastusega ning 28. detsembriga dateeritud dokumenti, mis vastavalt Saare- ja Muhumaa ning Hiiumaa elanikkonna nimel deklareerivad rahvusliku enesemääramise õiguse alusel lahkulöömist Venemaast ning paluvad Saksamaalt abi ja kaitset eraomanduse säilimiseks, rahvuskultuuri arenguks, usuvabaduseks, emakeele vaba kasutamise võimaldamiseks ning „majandusliku ja poliitilise arengu“ tagamiseks Saksa riigi koosseisus.[74]

Nende dokumentide tekkeasjaolusid valgustavad mõnevõrra 1918. aasta 28. jaanuari Päevalehes avaldatud Saaremaalt põgenenud noorelt naise ütlused. Tema sõnul olid baltisakslased rahvast ähvardanud, et kõik Vene poole hoidjad küüditatakse Venemaale ning nende varandus jääb Saaremaale maha. Vallakirjutajad, luteri kirikuõpetajad ja õigeusu preestrid olid linna käsutatud, et nad seal oma rahva nimel alla kirjutaksid. Preestrid olid keeldunud ning vallakirjutajad nõustusid alla kirjutama ainult enda ja oma perekondade nimel. Luteri õpetajatest oli alla kirjutamast keeldunud Kaarna õpetaja Rahamägi, öeldes, et ta „isamaa äraandjaks ei taha saada“.[75] Läbielatu tõttu tundus Saaremaalt põgenenud naisele väga kummaline, et Tallinnas isegi mõned eestlased sakslaste tulekut ootavad.[76] Sarnaseid kinnitusi, et allkirjad olid kogutud väevõimuga ning tegelikult ei taha ükski Saaremaa eestlane Saksamaa alla saada, jõudis leheveergudele teisigi.[77]

Lisaks saartele alustati salajast palvekirjade kogumist veel okupeerimata territooriumil. Detsembri keskel saabus Kuressaare kaudu Eesti maismaale kolm *Sektion Politik*'i baltisakslasest agenti, kelle ülesanne oli allkirjakampaania läbi viia. Kaks neist siirdus Pärnu kaudu Tartusse, kolmas Tallinna.[78]

---

[69] **E. von Dellingshausen.** Kodumaa teenistuses, lk 329-330.
[70] **E. Buchfink.** Zu Winnigs „Heimkehr“, lk 558-559.
[71] PAAA, R 21756, l. 187. Verlautbarungen...
[72] PAAA, R 21756, l. 185. Verlautbarungen...
[73] PAAA, R 21756, l. 185. Verlautbarungen...
[74] PAAA, R 21756, l. 186. Verlautbarungen...
[75] Vastavalt 1920. aastal ajalehes Kaja avaldatud teadetele oli Rahamägi okupatsiooni ajal olnud ”ainuke eestkoste tugi ning juht, kel julgust jatkus Saksa junkrutele õigust seletada, parunite valekaebtusi tühjaks teha ja eestlasi kaitsta.“ Õpetaja Rahamägi lahkumise puhul. – Kaja 1920, 3. veebruar.
[76] Saarte eestlased ja Saksamaa valitsus. – Päevaleht 1918, 28. jaanuar.
[77] Kudas Saare- ja Hiiumaal elatakse. – Päevaleht 1918, 25. jaanuar.
[78] **E. von Dellingshausen.** Kodumaa teenistuses, lk 330.

Üks Tartus aktsiooni koordineerinutest oli noor advokaat Walter von Roth, kes ka ise mitmetele petitsioonidele alla kirjutas.[79] Ühtlasi oli tema see, kes esimese portsu deklaratsioone – 28 tükki – jaanuari lõpus Tartust Danzigisse toimetas ja seal saatkonnanõunik Richard Meyerile üle andis, kes need omakorda edasi Berliini saatis.[80]

On selge, et allkirju kogudes loodeti eeskätt just põlisrahvaste kaasamise peale. Palvekirju välisministeeriumile üle andes lisas kapten Hülsen neile eestlastele ja lätlastele viitava märkuse „ka mitte-balti ringkondadest“, millele Kühlmann omakorda skeptiliselt juurde kirjutas „aga väga vähe“. [81] Tõepoolest: Rothi toodud deklaratsioonide seas leiduvad vaid Räpina põllumeeste seltsi ja laenu-hoiu ühisuse (J. Niggol), Meeksi valla ja miilitsa (M. Elken), Mooste miilitsa (L. Nolken)[82] ning Maaliidu Võru maakonnakomitee (H. Hääl) ja Räpina valla maaliitlaste (Osvald Hääl) nimel allkirjastatud palvekirjad.[83] Nende deklaratsioonide olemasolu sai Eestis teatavaks juba 1919. aastal Asutava Kogu valimisvõitluse ajal, mil sotsiaaldemokraadid Maaliidu palvekirju suurima heameelega oma poliitiliste vastaste vastu ära kasutasid.[84]

28. jaanuaril tõi Walter von Rothi saadik, Tartu üliõpilane ja korporatsioon Livonia liige Wolf Kessler-Rossillon Riiga Buchfinkile veel 49 saksa, 13 eesti ja 21 läti originaaldeklaratsiooni,[85] mis 4. veebruaril välisministeeriumi saadeti ning mille koopiad sealt päev hiljem otse Brest-Litovski edastati.[86] Nende seas seas leiduvatele eestikeelsetele deklaratsioonidele on kirjutanud alla hulk talurahva esindajad, enamik neist Riidaja külast Valga maakonnas, aga ka Olustverest, Tarvastust, Tõrvast jm.[87] Veel üks saadetis „hääli“ jõudis Berliini kontradmiral Walter von Keyserlingki kaudu Peterburist, kes oli need saanud Straupe mõisahärra Hans von Roseni käest.[88] Viimased, 113 ja 42 palvekirjaga saadetised laekusid Tartust veel 15. ja 17. veebruaril.[89] Nende seas oli eestlaste allkirjastatud petitsioone rohkem, sh nt Põlva kihelkonna peremeeste, Peri vallavanema ja Põlva põllumeeste seltsi omad.[90]

Kõik Saksa välisministeeriumi arhiivis säilitatavad palvekirjad kokku lugenud Olavi Arens leidis neid sealt 236, millest 144 (61%) pärinevad baltisaksa organisatsioonidelt. Suurem osa nendest, reeglina väga lühikestest palvekirjadest on allkirjastatud ainult ühe või kahe – võib-olla fiktiivset – organisatsiooni esindava isiku poolt ning järgivad vormelit, mille järgi organisatsiooni liikmed ütlevad end rahvusliku enesemääramise õiguse alusel Venemaa küljest lahti ning soovivad liituda Saksamaaga.[91] Palvekirjade tekstid olid reeglina varem kirjutusmasinal ette valmistatud, jättes lünga vaid organisatsiooni nime jaoks. Lisaks leidub välisministeeriumi arhiivis 27 Läti, üks juudi, 18 segapäritolu ning 46 eesti päritolu palvekirja. Viimastest omakorda 12 pärineb kirikuõpetajatelt ja järgib sama vormelit, mis baltisaksa omad. Lisaks leidub nende 46 seas kolm petitsiooni, mis on allkirjastatud ühtekokku enam kui saja maatamehe poolt ning mis näivad pärinevat veel bolševike poolt konfiskeerimata mõisatest.[92]

---

[79] Vt PAAA, R 21758, l. 77 (palvekirjad nr 6 ja 9).

[80] **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 161. Vt ärakirju (koopia õigsust tunnistavate allkirjadega Walter von Rothilt ja Paul Erdmannilt): PAAA, R 21758, l. 77-90.

[81] PAAA, R 21758, l. 74. Hülsen välisministeeriumile 28.1.1918.

[82] PAAA, R 21758, l. 85 (nr 57, 60, 61).

[83] PAAA, R 21758, l. 85 (nr 58, 59).

[84] Kes kutsusid Saksa vägesid meie maale? Kes müüsid Eestit Preisi junkrutele? – Sotsialdemokraat 1919, 3. aprill.

[85] PAAA, R 21758, l. 134-135. Riia Sektion Politik'i osakond Berliinile 30.1.1918.

[86] PAAA, R 21758, l. 206. Hülsen välisministeeriumile 4.2.1918.

[87] PAAA, R 21758, l. 254-258.

[88] **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 161.

[89] PAAA, R 21761, l. 112. Hülsen välisministeeriumile 15.2.1918; PAAA, R 21761, l. 229. Hülsen välisministeeriumile 17.2.1918.

[90] PAAA, R 21761, l. 205-207 (nr 1, 2, 3).

[91] „Gestützt auf das von der Russischen Staatsregierung anerkannte Recht der Selbstbestimmung der Völker bitten wit unterzeichnete Vetreter des Vereins … um Lostrennung unseres Heimatlandes Livland von Russland und um dauernde Vereinigung mit Deutschland.“ Vt näiteid: PAAA, R 21758, l. 77-79.

[92] **O. Arens.** The Estonian Question at Brest-Litovsk, lk 314. Vt Kärstna maatameeste petitsioone: PAAA, R 21761, l. 239-

Ülejäänutest on üks eestikeelne palvekiri allkirjastatud kokku üheksa väidetava Eesti organisatsiooni esindaja poolt ning ülejäänud eestikeelsetel petitsioonid kannavad ainult mõnda üksikut allkirja. Tihti esinevad petitsioonid paaridena, millest üks deklareerib lahkulöömist Venemaast ja teine palub Liivimaa liitmist Saksamaaga. Enamikus leidub lisatingimus, et Saksamaaga ühinemise järel ei tohi esineda sunduslikku saksastamist ega kolonisatsiooni. Umbes pooles petitsioonidest tuuakse Venemaa koosseisust lahkumise alusena välja Vene valitsuse kehtestatud rahvusliku enesemääramise õigus; teistes mainitakse vaid vajadust taastada avalik kord. Viimastes tuuakse välja ka nõue eesti kultuuri vabaks arenguks ning hulk kultuurilisi, majanduslikke ja poliitilisi tingimusi, mille täitmist Saksamaalt liitumistingimusena oodatakse ning mis üldjoontes kattuvad Buchfinki poolt OHLi käest välja võideldud tingimustega (sh õigus eestikeelsetele koolidele, omavalitsusorganitele ja kohtule, eraomandi puutumatus ja võrdsed maksud, võrdsus seaduse ees ja õigus valitsusorganites osaleda).[93]

Mõned baltisakslased andsid allkirju ka kinnitamaks eestlaste saksameelsust. Nii kinnitas Iigaste mõisa omanik Eugen Schultz kauaaegse Võru linnapea ja rahukohtunikuna, et „head elemendid“ eesti rahva ja selle intelligentsi seas soovivad Saksamaa kaitset ning tervitaksid ka liitumist Saksamaaga, kui seejuures garanteeritaks eesti kultuuriautonoomia. Küll aga ei saavat seda soovi valitseva enamliku terrori tõttu avalikult väljendada.[94] Samasuguste deklaratsioonidega esinesid Pärnu endine linnapea Oskar Brackmann koos teiste endiste baltisakslastest linnavalitsuse liikmetega[95] ning rida Tartumaa baltisakslastest kirikuõpetajaid,[96] Põlva arst Oskar Lezius ja Valga musse esindaja Oskar Raue,[97] aga ka eestlasest Kursi õpetaja Gustav Punga.[98]

Erinevusi formuleeringute ning kohati ka väljendatud soovide vahel saab tõenäoliselt seletada sellega, et aktsioon polnud korralikult koordineeritud, vaid selle tulemused sõltusid olulisel määral neist kuueteiskümnest noorest baltisakslasest,[99] kes Vene rinde taga allkirjade kogumisega praktiliselt tegelesid. Seda, millise buršiliku uljusega see käis, on oma mälestustes meenutanud üks neist kuueteistkümnest, korporatsiooni Livonia liige Herbert von Blanckenhagen

Blanckenhagen kaebab, et „Reichstag“ oli nõustunud Põhja-Liivimaa ja Eestimaa vabastamise ning Saksamaaga liitmisega vaid tingimusel, et rahvas oma sellesuunalisi soove selgelt väljendab. Bolševistliku terrori tingimustes oli selliseid sooviavaldusi koguda raske; veelgi halvem oli aga see, et neid oli vaja saada mitte ainult sakslaste, vaid ka eestlaste käest. Kuna eestlastel „ei olnud ei poliitilisi organisatsioone ega parteisid“, kellega läbi rääkida, pidid poliitilise tahte kandjateks saama kogudused, linnavalitsused, seltsid ja muud taolised organisatsioonid, mis tuli – juhul kui neid juba ei eksisteerinud – kohapeal *ad hoc* korras luua. Baltisakslased tundsid ainult mõnda üksikut eestlast, keda „usaldada“ võis, eraisikute häältest oli aga vähe kasu. Seetõttu pidi iga taoline eestlane palvekirjale alla kirjutama mõne võimalikult suure organisatsiooni nimel ning tema allkirja õigsust pidi omakordas kinnitama veel teine allkiri sama organisatsiooni teiselt esindajalt. Nii kirjeldab Blanckenhagen, kuidas ta „asutas“ ühe kohaliku õige meelsusega apteekri abiga Jõgeval „apteekrite seltsi, arstide liidu, vabatahtliku tuletõrje, laulukoori ja jalgrattaseltsi“, milleks polnud vaja kokku enam, kui kümmekond meest, kes etteantud formulare nimetatud seltside esimeeste ja laekuritena allkirjastasid.[100]

Eestlastest kaastöölisi püüti ka iseseisvalt allkirju koguma panna; kuid see võis anda loodetule vastupidise tulemuse. Nii sai Pärnu Postimehe toimetaja (ja Tartu üliõpilaste Vaba Eesti ringi liige) Jaan Järve ühe tundmatu Sakala korporandi kaudu ootamatu kirja ringikaaslaselt Voldemar Linkilt, keda

---

240 (nr 25, 24); l. 286-290.

[93] **O. Arens.** The Estonian Question at Brest-Litovsk, lk 315.

[94] PAAA, R 21758, l. 82 (nr 42).

[95] PAAA, R 21758, l. 84 (nr 54).

[96] PAAA, R 21758, l. 86 (nr 63-67).

[97] PAAA, R 21758, l. 87 (nr 69, 70).

[98] PAAA, R 21761, l. 98 (nr 62).

[99] Taube küll teab, kuid ei nimeta küll neist ühegi nime **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 160.

[100] **Herbert von Blanckenhagen.** Am Rande der Weltgeschichte, Erinnerungen aus Alt-Livland 1913-1923. Göttingen 1966, lk 144-147. Pole küll teada, mis neist konkreetsetest allkirjadest sai; Saksa välisministeeriumi arhiivis neid ei leidu.

Järve tundis kui ägedat enamluse vastast. Link kirjutas, et kuna Saksamaa poolt garanteeritud autonoomia olevat Eesti jaoks ainus pääsemisvõimalus, olid Tartu eesti seltskonnategelased otsustanud Saksa vägede maale kutsumiseks allkirju koguda. Pärnu linnas ja maakonnas oli allkirjade kogumine ja nende edasitoimetamine tehtud ülesandeks Järvele, seda koostöös Pärnu notari Hermann von Notbeckiga.[101] Pika kõhklemise järel ning Notbeckilt õiget kinnitust saamata otsustas Järve korraldusele mitte alluda ja avaldas selle asemel hoopis allkirjakogumist paljastava artikli Pärnu Postimehes.[102] 13. jaanuaril ilmunud kirjutises kasutas Järve Eesti muinasjutumotiivi, hoiatades, et „[n]agu ühes vere tilkadega ennast kurjale ära muudakse, nii müüvad ära end allkirja andjad. Ja veel enam: mitte üksi ennast, vaid kogu rahvast“. Ühtlasi avaldas ta lootust, et „iga ausameelne eestlane varjamata põlgtuse tundega niisuguste provokatsiooniliste ettepanekute pääle vaatab“.[103]

Pole võimatu, et sarnased hoiatused võisid kõhklevate inimeste jaoks tõepoolest kaalukeeleks osutada. Järve meenutab, et artikkel avaldas mõju ja leidis sooja poolehoidu, samal ajal kui „[s]akste viha olevat aga suur olnud“.[104] Vihjeid, et Eesti poliitiliste parteide ja ajalehtede autoriteet oli piisavalt suur, et allkirjakogumisaktsiooni takistada, leiab ka mujalt. Näiteks Vastseliina pastor Eugen Mahr kinnitas koguduse liikmete „arvukatele ütlustele“ tuginedes, et suurem osa eestlastest, eelkõige nn „korralikud inimesed“ soovivad Saksa okupatsiooni ning on valmis Saksa vägesid rõõmuga tervitama. Palvekirjade kogumist takistavat aga enamlaste terror ning väike grupp literaate, kes püüavad luua „täiesti iseseisvat Eesti riiki“. Saksasõbralikud inimesed, kuigi neid olevat arvukalt, ei julge seetõttu avalikult oma arvamust avaldada, kartes, et neid halbadeks patriootideks peetakse.[105]

Mõnel teisel juhul võis deklaratsioonidele allkirjade saamine olla suhteliselt lihtne. I Eesti polgu baltisakslasest liige Andreas von Antropoff, kes oli enda peale võtnud allkirjade kogumise eesti sõdurite seas, meenutab oma mälestustes, et üleskutsed kirjutati täiesti avalikult roodu kirjutusmasinal ning väeosakaaslastest umbes pooled kirjutasid neile kohe alla. Seejärel kirjutas Antropoff aruande Saksa kindralstaabile, milles seletas, et ükski eesti polk sakslaste sissetungi korral vastupanu ei osutaks. Aruandele kirjutas alla ka Antropoffi eestlasest rühmaülem Horn ning keegi noor baltisakslanna viis teate Saaremaale, et see Berliini edastataks. Saksa vägede sissetungi ajal, kui Antropoff oli Venemaale küüditatud, tundis ta suurt rõõmu, kui ennustus õigeks osutus ja eesti polgud tõepoolest vastupanu osutamata sakslastele alistusid.[106]

1. Eesti polgu sõduritelt saadud allkirjade saatus on teadmata. Paremini ei läinud ka teiste Eestimaal kogutud allkirjadega. Kampaania läbiviimise oli seal enda peale kohalik *Vertrauensrat*, millel õnnestus Tallinnas peetud koosolekutel koguda saksa elanikonna seast 100 nimekirja ühtekokku tuhandete nimedega. Tallinna eestlaste nimedega nimekirju saadi kokku kõigest 11. Maakohtades olid baltisaksa pastorid ise valmis oma kogudustes resolutsioonidele antud hääli protokollima, kuna rahvas vältis allkirjade andmist. Dellingshausen, kellele taoline teguviis ohtlik tundus, suutis *Vertrauensrat*-i veenda, et kuna ta oli erinevate Saksa organisatsioonide ja seltside juhatuste liikmete nimed koos liikmete arvuga juba Berliini teatanud, polnud kogutud nimekirju mõtet alles hoida. Kõik vaevaga muretsetud paberid põletati seejärel Dellingshauseni ettepanekul ära, v a need, mis sisaldasid eestlaste nimesid. Viimased kirjutati pastorite protokollidest nähtamatu tindiga ümber, et neid Berliini saata. Nagu tagantjärele ilmnes, oli seegi liiga ohtlik (vt allpool). Seega ei jõudnud Eestimaalt Berliini mitte ühtegi deklaratsiooni.[107]

Aktsiooni edukat läbiviimist takistas ka välisministeerium, mille kaudu *Sektion Politik*'i

---

[101] Notbeck oli Pärnu linnavolikogu nimel ka ise palvekirjale alla kirjutanud: PAAA, R 21758, l. 89 (nr 1).

[102] **Jaan Järve.** Eesti vabariigi loomispäevilt – Pärnu Postimees 1928, 24. veebruar.

[103] „Nagu ühes vere tilkadega ennast kurjale ära muudakse, nii müüvad ära end allkirja andjad. Ja veel enam: mitte üksi ennast, vaid kogu rahvast.“ **Jaan Järve.** Eesti iseseisvuse nimel. I. – Pärnu Postimees 1918, 13. jaanuar (vkj).

[104] **J. Järve.** Eesti vabariigi loomispäevilt.

[105] PAAA, R 21761, l. 232-233 (nr 170); vt ka **O. Arens.** The Estonian Question at Brest-Litovsk, lk 314.

[106] **Andreas von Antropoff.** Elamusi Peterburis ja Eestis aastatel 1917/1918. – Akadeemia 2002, nr 8, lk 1641, 1648.

[107] **E. von Dellingshausen.** Kodumaa teenistuses, lk 330-331; **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 161-162.

finantseeriti. „Esialgu“ 500 000 marka nõudnud Ludendorff palus 26. novembril tungivalt, et välisminister tema Eesti- ja Liivimaad puudutavad propagandaettepanekud heaks kiidaks, kuna „muidu võib olla hilja“.[108] 27. novembril saabuski nõusolev vastus, sh nõusolek ettevõtmist finantseerida.[109] 1. detsembril teatas Hülsen, et Ludendorff on 13. novembri korralduse jõustanud ning palus propaganda teostamiseks esmalt 150 000 marga eraldamist.[110] 21. detsembril tuletas Hülsen asja uuesti meelde, paludes nüüd juba 300 000 marga otse Buchfinkile üle kandmist.[111] 31. detsembril kirjutas asevälisminister Hilmar von dem Bussche lõpuks vastuse, et välisministeerium on valmis propagandat rahastama, seda aga kõigest 100 000 margaga.[112] Enne teate kättesaadmist jõudis Hülsen veel kolmanda palve esitada, kurtes, et juba novembri lõpust peale tehtud kulutuste katmine on tingimata vajalik.[113] 24. jaanuaril soovis Hülsen tungivalt Buchfinkile veel 100 000 marga saatmist ning[114] tõi 25. jaanuaril saadetud kirjas OHLile rea teateid eestlaste, sh Tõnissoni pooldajate anglofiilia kohta ja nõudis propagandaks mõeldud summade tingimata suurendamist.[115] Tundub aga, et suhteliselt tagasihoidlikud 100 000 marka jäigi ettevõtmise ainsaks rahastuseks välisministeeriumi poolt.

Dellingshauseni püüded eesti sõjaväelaste ja poliitikutega koostööd teha

Mingil määral toimus ka baltisaksa poliitikute läbikäimine eesti poliitilise ja ühiskondliku eliidiga, mille eest Ludendorffi 13. novembri korraldus iseenesest oli hoiatanud. Esialgu puudutas see sõjaväelasi. Juba 3. detsembril oli Dellingshausen pidanud läbirääkimisi 1. Eesti polgus teeninud liberaalselt meelestatud baltisakslase Andreas von Antropoffiga, kellele ta kinnitas, et Eesti annekteerimise korral Saksamaa poolt tuleb eestlastele anda täielik kultuuriautonoomia ja poliitiline esindatus, ehkki seisuslik Maapäev ise pidi alles jääma. Antropoffi küsimuse peale, kas eesti polgud tohiksid maale jääda, kui Saksa vaherahutingimuste põhjal peaksid Vene väed Eestist lahkuma, arvas Dellingshausen, et see õigus neile kahtlemata tagatakse.[116]

Samal kuul loodi kontakt Johan Pitkaga, kes püüdis 1. Eesti polgu koosseisus ratsaväesalka asutada ja sadulate saamiseks Dellingshauseni poole pöördus. Seepeale kutsus viimane Pitka jutuajamisele, millel viibis ka Tallinna kaupmees ja börsikomitee esimees Erhard Dehio ja veel mõned baltisakslased. Dellinshausen püüdis Pitkale selgeks teha, et Eesti ratsaväe asutamise asemel oleks palju asjakohasem hoopis saartel viibivaid Saksa vägesid maismaale paluda. Seda pidi aga rahvas ise tegema, kuna sõjavägi kartvat üldist vastuhakkamist. Kui Pitka vastu väitis, et eestlastel ei ole Maapäeva laialisaatmise järel enam esindajaid, kes seda teha võiksid, arvas Dellingshausen, et sobib ka see, kui põllumeeste, majaomanike ja kaupmeeste seltsid oma esindajad saartele saadavad. Ühtlasi kinnitas Dehio, et eestlastel poleks Saksamaalt kindlasti enamat oodata, kui kultuurautonoomiat, „sest võimata on, et Saksa riik, kelle alla Balti maad kindlasti viimaks jäävad, lubaks väiksele rahvale rohkem iseseisvust oma piiril, kus terve rida kindlustusi saab olema.“ Kui Pitka oli rõhutanud, et ka Saksa vägede maaletoomisel väga soovitav oleks kohalikku ratsasalka asutada, mis taganevatel Vene vägedel maa rüüstamist takistaks, õnnestlus lõpuks siiski sadulaid saada.[117]

Stryki ja Schillingi kaudu Berliini jõudnud, kuid seal tõenäoliselt tähelepanuta jäänud osutus, et eestlased olid ennast novembrikuise Maapäeva otsusega juba Venemaast eraldunuks kuulutanud, oli

---

[108] PAAA, R 21755, l. 137. Lersner (OHL peakorter) välisministeeriumile, 26.11.1917.
[109] PAAA, R 21755, l. 142. Hughes (välisministeerium) Lersnerile (OHL peakorter), 27.11.1917.
[110] PAAA, R21755, l. 164. Hülsen välisministeeriumile, 1.12.1917.
[111] PAAA, R 21756, l. 18-19. Hülsen välisministeeriumile, 21.12.1917.
[112] PAAA, R 21756, l. 136-137. Bussche Sektion Politik'ile, 31.12.1917.
[113] PAAA, R 21756, l. 158. Hülsen välisministeeriumile, 4.1.1918.
[114] PAAA, R 21757, l. 283. Hülsen välisministeeriumile, 24.1.1918.
[115] PAAA, R 21758, l. 29-30. Hülsen OHLile, 25.1.1918.
[116] **A. von Antropoff.** Elamusi Peterburis ja Eestis, lk 1634.
[117] **Johan Pitka.** Minu mälestused suure maailmasõja algusest Eesti vabadussõja lõpuni 4; 5. – Päevaleht 1921, 29. ja 30. juuni; vt ka **Johan Pitka.** Ratsapolgu loomine Viljandis. – Postimees 1933, 9. november.

Dellingshauseni poolt arvatavasti mõeldud ennetama uusi OHLi nõudmisi eestlaste seas allkirjade kogumiseks. Ühtlasi kavatses ta saavutada, et originaaltekst Maapäeva resolutsioonist edastataks kas otse või Stryki vahendusel Saksa valitsusele ning Maapäeva vanematekogu esitaks Saksamaale seejärel palve sõjaliseks kaitseks Venemaa eest.[118]

Sektion Politik oli ettepanekuga päri ja teatas pisut enne jõule Berliinist kulleriga („härra C.“ ehk Otto von Schulmann) saabunud kirjas Dellingshausenile, et kui tulevasele okupatsioonile õnnestub saada Maapäeva heakskiit, on kõik eraisikute allkirjad üleliigsed. Kuna Konstantin Päts oli bolševike poolt arreteeritud, võttis Dellingshausen seejärel ühendust vanematekogu esindaja Jaan Raamotiga, kes tahtis kolleegidega kõigepealt asja arutada. Selle tulemusena sündis „nii põiklev ja segane resolutsioon“, et seda polnud Dellingshauseni arvates mõtet Berliini saata.[119] „Segane“ dokument kujutas endast rida nummerdatud tingimusi tulevase Eesti territooriumi ulatuse, riigikorra (milles sätestati ka baltisaksa kultuuriautonoomia ja võimalik unioon Soome ning Lätiga) ning õiguslike ja majandusolude kohta. Saksamaale ei pakutud seejuures muud, kui „lähema Eesti iseseisvust garanteeriva suurvõimu“ staatust.[120] Arvestades, kui põhimõtteliselt see perspektiiv lahknes Saksa ja baltisaksa anneksionistide omast, on arusaadav, et Dellingshausen ei pidanud Maapäeva seisukohta kasutamiskõlblikuks.

Seejärel tegi Dellingshausen teisegi katse, saates Brest-Litovskis katkenud läbirääkimiste jätkamiseks vahepeal välisministeeriumi esindajana Peterburi jõudnud admiral Walter von Keyserlingki jutule „härra D.“ (Karl Schilling), kes pidi otse Saksa delegatsiooni juures pinda sondeerima. Tagasi tuli Schilling soodsa vastusega: kui ka Eesti Maapäev väljendaks soovi Venemaast lahku lüüa, võiks kindlalt loota, et eraldumiseni jõutaks diplomaatilisel teel.[121] Seejärel püüdsid Schilling ja Dellingshausen üheskoos Raamotit veenda, et Maapäeva vanematekogu rüütelkondade omale analoogilise resolutsiooni vastu võtaks. Dellingshauseni sõnul Raamot tunnistas, et tema isiklikult pooldab Saksamaaga liitumist ning ka kohaomanikest talupidajate ja majaomanike seas olevat soov Saksa vägede tulekuks laialt levinud. Isegi mõned „intelligendid“, nende seas Konstantin Päts, arvavat, et korda maal on võimalik taastada vaid Saksa vägede abil. 22. detsembril teataski Raamot Schillingile ja Dellingshausenile, et vanematekogu liikmed pooldavad Venemaast lahku löömist. Dellingshauseni soovil kirjutas ta vastavasisulise venekeelse kirja, mille Schilling viis seejärel 24. detsembril Peterburi Keyserlingkile ja Saksa saadik krahv Mirbachile kui Eesti esinduskogu seisukohta. Ühtlasi informeeris Raamot Dellingshausenit 31. detsembriks planeeritud salajasest Maapäeva kogunemisest, millel otsus Venemaast lahku lüüa vastu pidi võetama.[122]

Baltisakslastele valmistas selline areng mõistagi suurt rõõmu. Stryk teatas 14. jaanuaril riigikantsler Hertlingile, et Maapäeva novembrikuist resolutsiooni ei hakata enam Berliini saatma, kuna otsus Venemaast lahku lüüa oli aastavahetusel uuesti vastu võetud, seda „tõenäoliselt koos samaaegse sooviavaldusega, et Saksamaa Venemaast lahkulöömise püüdeid toetaks“ – just nagu seda olid juba soovinud kõik Eesti- ja Liivimaa Saksa soost elanikud.[123] Ent kõigest nädal hiljem laekus Brest-Litovski saatkonna kaudu info, et vastavalt Eduard von Stackelbergi teadetele oli Eesti Maapäev küll otsustanud Venemaast lahku lüüa, kuid samas mitte Saksamaaga liituda. Liitumispalvest loobumist selgitas Stackelberg ettevaatusabinõuna. Ka lahkulöömisotsus pidi avalikuks tehtama alles pärast enamlaste kukutamist, et ei järgneks vanematekogu liikmete vangistamist.[124]

---

[118] PAAA, R 21757, l. 188. Stryk Hertlingile 14.01.1917.

[119] **E. von Dellingshausen.** Kodumaa teenistuses, lk. 331-332.

[120] **E. von Dellingshausen.** Kodumaa teenistuses, lk 434-436 (lisa VIII); **A. von Taube.** Das Auswärtige Amt und die estnische Frage, lk 550. Samasisulised küsimused andis Tõnisson 12. veebruaril üle Stockholmi Saksa saatkonnale: PAAA, R 21760, l. 202-205. Fragen.

[121] Selles vastuses väljendub omakorda ilmselt Kühlmanni plaan bolševikke rahvusliku enesemääramise argumendiga üle mängida.

[122] PAAA, R 21757, l. 183-187. Dellingshausen Strykile 25.12.1917; **E. von Dellingshausen.** Kodumaa teenistuses, lk 331-332; **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 134, 162.

[123] PAAA, R 21757, l. 183-184, 188. **S**tryk Hertlingile 14.1.1917.

[124] PAAA, R 21757, l. 250-251. Rosenberg (Brest-Litovski delegatsioon) välisministeeriumile 22.2.1918.

Samal ajal, kui Raamotiga läbirääkimised käisid, püüti luua kontakti ka sel ajal juba Helsingis viibiva ning seeläbi ülejäänud Eesti poliitilisest eliidist eraldatud Jaan Tõnissoniga, kellega aastavahetusel (ja tõenäoliselt Dellingshauseni ülesandel) vestles Erhard Dehio. Vastutasuks nõusoleku eest „Saksamaaga lähemasse riiklikku ühendusse astuda" pakkus Dehio Tõnissonile Eesti kultuurilist autonoomiat ja emakeelset haridust (seda aga mitte kõrgkoolis). Eduard Virgo mälestuste põhjal oli Tõnisson ettepaneku kindlalt tagasi lükanud, öeldes, et talle on baltisakslaste tegelikud saksastamiskavatsused hästi teada.[125] Tegelikult näib, et Tõnisson oli edasistele läbirääkimistele põhimõtteliselt avatud, kuid pakutavad tingimused polnud piisavalt soodsad ning kahtlemata eelistas ta suhelda Saksa ametivõimudega otse, mitte baltisakslaste kaudu.

Baltisaksa poliitikutele selline isepäisus muidugi ei meeldinud. Aastavahetuse paiku teatas Dellingshausen Berliini, et olukord Eestis on katastrofaalne ning teadmatus tulevikuväljavaadete osas takistab eesmärgipärast tööd, lubades eestlaste ringkondadel omapäi tegutseda. Kaks agitaatorit, „Tõnisson ja Piep" olid juba Rootsi reisinud, et seal Skandinaavia riikidega ühendusse astuda, eesmärgiks moodustada suur Skandinaavia föderatsioon koos Soome ja Balti provintsidega. Selle plaani tagant olevat selgelt näha Inglismaa huve ning baltisakslased kardavad, et Saksamaa viivitamisel võib hajuda eestlaste seas hetkel laialt levinud sümpaatia Saksamaaga liitumise vastu, millega ainukordne võimalus läheks igaveseks kaduma. Seega palus Dellingshausen Saksamaalt selget vihjet, kas Saksamaaga liitumine on võimalik – kui jah, saavat vaikselt alustada ettevalmistusi referendumiks, kui ei, pole saksluse hääbumine enam kaugel.[126]

Baltisakslaste konktaktiotsimispüüded tekitasid vastukaja ka eestlaste seas. Jaanuarikuus ilmus Päevalehes rida artikleid, milles Karl Menning andis baltisaksa poliitikale üsna läbinägeliku hinnangu. Raamoti ja Tõnissoniga peetud läbirääkimistest neis juttu ei olnud, küll aga oli selleks ajaks juba üleüldiselt teatavaks saanud allkirjade kogumine eestlaste seas ning tähelepanu oli tõmmanud ka baltisakslaste ajakirjanduslik tegevus, mis samuti püüdis jätta muljet, nagu soov Saksa vägede tuleku järele oleks rahva seas laialt levinud. Tuntud olid ka Saksamaa pakutavad tingimused: kultuuriline (mitte territoriaalne) autonoomia, südametunnistuse vabadus, isikliku varanduse kaitse ja isegi rahvuslik edenemine – „alamkoolides ja natukene keskkoolidessegi ulatades".[127]

Kuigi Menningu hinnangul tuli neist lubadustest selgelt välja, et sakslased eestlasi alaväärseteks peavad, olid need tema arvates siiski üsna hästi välja valitud „meie enamlaste poolt ära hirmutatud kodanluse jaoks", eriti selle osa jaoks, „mis kadakluse läbi juba nõrgendatud". Siiski hoiatas ta, et hetkel sakslaste poole kalduvat meeleolu ei tohiks üle hinnata ega püsivaks pidada ning kui eestlased kõiki argumente läbimõeldult kaaluksid, poleks kahtlust, et ka sellel raskel ajal oleks Saksa sissetungi pooldavate inimeste arv kaugelt väiksem, kui esmapilgul tundub.[128] Ka sakslaste lubadusi uskuda oli ohtlik, kuna keegi ei saanud garanteerida, et Eestis ei kordu Kuramaa stsenaarium, mille järgi teatud kitsaste ringkondade arvamus käiakse välja kogu rahva oma pähe. Menning arvas sedagi, et sakslastest vabanemine oleks võimatu, kui neid kord juba vabatahtlikult sisse kutsuda; kui nad tulid aga kutsumata, oli põhimõtteline šanss Entente'i liitlaste juures protesteerida. [129] Lisaks näis kogu eestlaste meelitamist ümbritsev saladusloor ja poolsunduslikkus juba iseenesest halvaendelisena:

> Saaremaal käisid Balti mõisnikkude pojad […] eestlaste juures ümber, allkirju nõudes Saksamaa alla andmiseks, ähvardustega, et kes vastu paneb, see välja saadetakse, kuna terve varandus ära võetakse. Ning siin Tallinnas käib Saksa seltskonna liikmeid niisama ümber, mille juures allakirjutajatele Saksa vägede

---

[125] Seda vastavalt Eduard Virgo mälestustele: Jaan Tõnisson Eesti välispoliitikas 1917-1920: dokumente ja materjale. Koostanud Heino ja Tiit Arumäe. Tallinn, 1993, lk 54. Vt ka **A. von Taube.** Das Auswärtige Amt und die estnische Frage, lk 557-558; **E. Laaman.** Eesti iseseisvuse sünd, lk 189.

[126] PAAA, R 21757, l. 16. Holtzendorff (Keyserlingk) Saksa mereväestaabi ülemale, 7.1.1918,.

[127] **[Karl Menning.]** Eesti iseseisvus kahe haamri all. II. Baltisaksad ja Eesti iseseisvus. – Päevaleht 1918, 25. jaanuar.

[128] **[Karl Menning.]** Eesti iseseisvus kahe haamri all. II. Baltisaksad ja Eesti iseseisvus. – Päevaleht 1918, 25. jaanuar.

[129] **[Karl Menning,]** Meie teed. – Päevaleht 1918, 16. jaanuar; **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 163.

tulekul eesõigust tõotatakse. Kui tõeste kõik nii ideaalne on, nagu asja teine külg, misjaoks siis niisugused abinõud?[130]

Rüütelkondade iseseisvusdeklaratsioonid ja plaan Brest-Litovski eestlaste esindajaid saata

Brest-Litovski rahuläbirääkimiste taasalustamisel Joffet asendama tulnud Trotski asus kindlale seisukohale, et 1917. aasta septembris loodud Kuramaa *Landesrat* ning muud taolised esindusorganisatsioonid ei esinda mitte kõikide ühiskonnaklasside huve, vaid ainult väikesearvulise ja reaktsiooniliselt meelestatud aadli omi. Enesemääramise õigus kuulus ainult demokraatlikult ja rahvahääletuse teel valitud tööliste ja talupoegade nõukogutele, kes said seda teostada alles võõrriigi vägede lahkumise järel. Sel moel enesemääramine oleks muidugi tähendanud ühtlasi Nõukogude võimu kehtestamist, olgu siis vabatahtlikult või punase terrori abil.[131]

Kuigi Saksa pool näitas üles valmisolekut rüütelkondade maapäevi laiendada ja sinna teiste rahvakihtide esindajaid kutsuda, ei olnud sellest kasu, kuna venelased ei tahtnud maapäevadest üldse midagi teada,[132] vaatamata Saksa delegatsiooni korduvatele selgitustele ja lubadustele nende koosseisu ja representatiivsuse kohta.[133] Võib-olla osana sellest selgitustööst saadeti Eesti- ja Liivimaalt kogutud palvekirjadest ärakirjad Brest-Litovski edasi,[134] ehkki pole selge, kas need seal mingit kasutamist leidsid.

Osutades baltisaksa esindusorganisatsioonide vaieldamatule mittedemokraatlikusele oli Trotskil taktikaline eelis ning Kühlmann pidi referendumikavaga põhimõtteliselt nõustuma. Küll aga ei saanud ta nõustuda sellega, et okupeeritud aladel korraldatava referendumi eeltingimusena toimuks kohe pärast rahu sõlmimist Saksa vägede tagasitõmbumine. Saksa poole vastuettepanek, et rahvahääletus võiks toimuda „korda kaitsvate“ Saksa vägede juuresolekul ei olnud vastuvõetav jälle Vene poolele.[135] Samuti ei saanud Saksa delegatsioon nõuda Vene vägede välja viimist Eesti- ja Liivimaalt, kuna Vene pool oleks omakorda nõudnud sama Saksamaalt ning, nagu Kühlmann Busschele osutas, oleks seejärel saanud „revolutsiooniliste läti elementide“ abil luua radikaalset Läti Vabariiki ja Saksa plaanidele Leedus ja Kuramaal rist peale tõmmata.[136]

Väljapääs tuli leida mingil muul teel. Juba mõni päev enne Brest-Litovski läbirääkimiste taasalustamist 9. jaanuaril oli Bussche teinud Kühlmannile ettepaneku Balti provintside Saksamaaga liitmise küsimus esialgu kõrvale jätta ning lasta Eesti- ja Liivimaa rüütelkondadel ennast kõigepealt iseseisvaks kuulutada. Seda sai põhjendada nii bolševike proklameeritud enesemääramisõigusega, kui asjaoluga, et Nõukogude võim oli jätnud rüütelkonna ilma igasugusest poliitilisest kaasarääkimisõigusest keskvõimu juures. Iseseisvusdeklaratsioonide kättesaamisel polnud Vene poolel muidugi muud võimalust, kui neid mitte tunnustada. See aga oleks andnud võimaluse rahuläbirääkimistel patiseisust välja tulla ning hüljata enesemääramise põhimõte tulevase rahulepingu alusena. Nii saanuks Saksa pool vabad käed Balti provintside osas omapoolseid nõudmisi esitada.[137]

Nii välisministeeriumi kui eriti OHLi jaoks oli taoline perspektiiv mõistagi meelitav ning Eestimaa ja Liivimaa rüütelkondadele tehti ülesandeks ennast enesemääramisõiguse alusel iseseisvaks kuulutada ja sellest Nõukogude valitsust informeerida. Rüütelkonnad seadis see mõistagi raskete otsuste ette: iseseisvusdeklaratsiooni ei saanud Nõukogude Vene valitsus tõlgendada teisiti, kui riigireetmisena, mis

---

[130] **[Karl Menning,]** Eesti iseseisvus kahe haamri all. Balti sakslased ja Eesti iseseisvus. III. – Päevaleht 1918, 29. jaanuar.
[131] Proceedings of the Brest-Litovsk Peace Conference, lk. 67; **K.-H. Janßen.** Die baltische Okkupationspolitik des Deutschen Reiches, lk 238.
[132] PAAA, R 21757, l. 145-146. Kühlmann välisministeeriumile 19.1.1918.
[133] PAAA, R 21757, l. 253-254. Rosenberg (Brest-Litovski delegatsioon) välisministeeriumile 22.1.1918.
[134] PAAA, R 21758, l. 95.
[135] Proceedings of the Brest-Litovsk Peace Conference, lk 68-82; **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 147-148; **K.-H. Janßen.** Die baltische Okkupationspolitik des Deutschen Reiches, lk 238.
[136] PAAA, R 21757, l. 93-94. Kühlmann Busschele 14.1.1918.
[137] **H.-E. Volkmann.** Die deutsche Baltikumpolitik, lk 63.

lisaks rüütelkondade esindajatele pidi seadma ohtu ka nende perekonnad ja baltisaksa rahvusgrupi tervikuna. Neile kõhklustele vaatamata jäi OHL endale kindlaks nagu tavaliselt ning baltisaksa poliitikutel õnnestus saavutada vaid seda, et deklaratsioonid võis viia Petrogradi asemel Nõukogude Venemaa diplomaatilisele esindajale Stockholmis. 28. jaanuaril andsidki Heinrich von Stryk, Edgar von Krüdener ja Léon von Campenhausen nõutud iseseisvusdeklaratsiooni Nõukogude esindajale Vatslav Vorovskile Stockholmis pidulikult üle.[138]

Kõigele vaatamata jäid nii Bussche loodetud, kui rüütelkondade kardetud tagajärjed ära ning tagantjärele ei tundu, et Petrogradis oleks baltisakslaste iseseisvusdeklaratsioonile üldse suuremat tähtsust omistatud. Olulise pöörde Brest-Litovski „akadeemilisse arutellu“ rahvusliku enesemääramisõiguse üle tõi hoopis Ukraina küsimuse ootamatu päevakorda kerkimine.

Nagu paljud teised Vene impeeriumi võõrrahvustega asustatud osad, oli ka Ukraina oktoobrirevolutsiooni järel Petrogradi keskvalitsusest kaugenenud. 20. novembril 1917 kuulutas Ukraina Keskraada välja iseseisva Ukraina Rahvavabariigi tulevase föderaliseerunud Venemaa osana. 17. detsembril Nõukogude Venemaa küll tunnustas seda vabariiki, kuid juba 25. detsembril kuulutati samas välja Ukraina Nõukogude Vabariik ning algas relvastatud võitlus Keskraada ja bolševistlike jõudude vahel. Jaanuari alguses alanud bolševike pealetung Ida-Ukrainas sundis Keskraadat ümber paiknema Lääne-Ukrainasse Žitomiri linna ning koostöö Saksamaaga näis järjest enam ainsa võimaliku päästerõngana. Juba 1. jaanuaril ilmuski Brest-Litovski Ukraina delegatsioon, mis teatas, et soovib bolševikega sidemed katkestada ning Keskriikidega võimalikult kiiresti rahu sõlmida. [139]

Nüüd oli Saksamaal ühtäkki trumpkaart, millega Vene poolele rahvusliku enesemääramise küsimuses survet avaldada. 15. veebruaril soovitas sõjaväe esindaja Saksa delegatsioonis, kindral Max Hoffmann Ukraina delegatsioonil avaldada Raada nimel „Apell Saksa rahvale“ (selle tekst oli juba varem Berliinis ette valmistatud), mis paluks Saksa sõjaväe sissetungi, et aidata Ukrainal oma rahvusliku enesemääramise õigust teostada. Kaks päeva hiljem see sündiski.[140]

Samal ajal korraldas Trotski teise, kahest ukraina bolševikust koosneva delegatsiooni saabumise, mis pidi rahuläbirääkimistel ise Ukraina rahvast esindama, ning võttis 30. jaanuaril tagasi Raadale antud tunnustuse.[141] Sarnaseks otstarbeks kavatses Trotski rakendada ka delegatsiooni lätlasest liiget Peteris Stutškat, kes 10. veebruaril esineski avaldusega, milles ta väitis Läti sotsialistide nimel, et vastavalt Venemaa Asutava Kogu valimistulemustele lätlastega asustatud Liivimaa aladel pole kahtlust, et Venemaa koosseisu jäämist sooviv seisukoht jääks peale nii Kuramaal kui Riias; eriti, kui hääletada saaksid ka sealt põgenenud inimesed.[142]

Saksa pool oli Trotski plaanist mingil põhjusel eelnevalt teadlik. 4. veebruaril Berliini jõudnud palvekirja-saadetisele Liivimaalt oli saatkonnanõunik Paul Oskar Trautmann kirjutanud „läkitatud otseteed Brest-Litovski seoses teadetega venelaste kavatsustest lätlaste resolutsioone ette kanda.[143] Päev hiljem palus Bussche Ober-Osti võimumeestel kaaluda, kas ehk hoopis neil poleks võimalik mõnda täiesti usaldusväärset „demokraatlikku lätlast“ rahuläbirääkimistele saata.[144] Sobivat lätlast siiski leida ei õnnestunud, kuna Ober-Osti poolt arvati, et ainus selleks sobiv isik, Andrejs Krastkalns, oleks sellest aust ära öelnud, et mitte ennast kaasmaalaste silmis kompromiteerida[145] ning kindral Hoffmann arvas, et kogu okupeeritud alalt üleüldse poleks sobivate omadustega lätlast võimalik leida.[146]

---

[138] **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 175.
[139] **B. Chernev.** Beyond Annexationism, lk 732-733; **Oleg Fedyshyn.** Germany's Drive to the East and the Ukrainian Revolution, 1917-1918. New Jersey, 1971, lk 62.
[140] **O. Fedyshyn.** Germany's drive to the East and the Ukrainian revolution, lk 88-90; **B. Chernev.** The Brest-Litovsk Moment, lk 378.
[141] Proceedings of the Brest-Litovsk Peace Conference, lk. 122-25.
[142] **O. Arens.** The Estonian Question at Brest-Litovsk, lk 312.
[143] **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 161.
[144] PAAA, R 21758, l. 388. Bussche Sandenile (Ober-Ost) 5.2.1918.
[145] PAAA, R 21759, l. 86. Kemnitz välisministeeriumile, 8.2.1918.
[146] PAAA, R 21759, l. 126. Rosenberg (Brest-Litovski delegatsioon) välisministeeriumile 9.2.1918.

Ühtlasi tundub, et Bussche tegi samal ajal ettevaatliku katse värvata jaanuari lõpus Eesti Maapäeva diplomaatilise esindajana Rootsi jõudnud Jaan Tõnissoni, paludes Saksa saatkonnal Stockholmis tema käest uurida, millisena Tõnisson näeb Eesti küsimuse lahendamisvõimalusi Brest-Litovskis.[147] Tõnisson põikles kõrvale nii Saksamaad pooldava, kui sellele vastanduva seisukoha võtmisest[148] ning kaugemale nende plaanidega ei mindud, kuna peatselt rahuläbirääkimised katkesid ja kogu küsimus kaotas nii või teisiti tähtsuse.

Teine võimalus sobivate eestlaste leidmiseks oli 13. novembri korraldust järgides poliitilisest eliidist mööda minna ning otsida kontakti teiste võimalike huvigruppidega. 10. jaanuaril kirjutas Saksa agent Haaparantas oma kohtumisest parun Stackelbergiga (ilmselt Eduard von Stackelberg), kes oli kaevanud, et Berliinis ollakse Eestis valitsevate olude kohta halvasti informeeritud, ning Saksa kultuuri ja kombed omaks võtnud eestlastele pole piisavalt tähelepanu pööratud. Erinevalt „bolševistlikku haigusesse“ jäänud alamatest rahvaklassidest olevat väikekodanlus, majaomanikud, firmaomanikud ja kaupmehed kõik saksameelsed ja ootavat igatsusega Saksa okupatsiooni, kuid ei julge enamlaste ja rahvuslaste vastu välja astuda. Stackelberg pani ette, et just sellistest eestlastest – paarist rikkamast talupojast ja majaomanikust – võiks kokku panna delegatsiooni, kes läheks Saksa riigikantsleri juurde Eestimaale kaitset paluma.[149]

Stackelberg polnud ainus, kellel sarnased mõtted peas liikusid ning õieti oli aktsioon saksasõbraliku Eesti delegatsiooni loomiseks juba alanud. Delegatsiooni moodustama saadeti eelmise aasta hilissügisel Saksamaale sõjaväeteenistusse minna proovinud noor baltisakslane, hilisem Revalschen Zeitung'i peatoimetaja Axel de Vries. Stockholmis peatudes oli de Vries andnud sealsele Nastile nii huvitavat infot Balti olude kohta, et Stockholmi Nasti juhataja Rudolf Heinrich Schmidt saatis ta ilma pikemata von Hülseni jutule Berliini, kuhu kutsuti ka Kuressaare Nasti juhataja leitnant Karl Stock. Pärast arutelu von Hülseni ja Schmidtiga tegi Stock de Vriesile ettepaneku kodumaale tagasi pöörduda, et rüütelkondadele teateid viia ning organiseerida eestlastest koosnev delegatsioon, mis võinuks Brest-Litovski rahuläbirääkimistel rüütelkondade iseseisvusdeklaratsioone omalt poolt toetada.[150]

Seiklusliku reisi järel aastavahetuse paiku salaja Tallinnasse jõudnud de Vries saadeti sealt edasi Tartusse, kus pastoritel Victor Wittrockil ja Hermann Neppertil ning Restu mõisa omanikul Alfred von Rothil oli õnnestunud allkirjaaktsiooni käigus luua kontakte Eesti juhtivate parempoolsete parteide: Maaliidu ja Jaan Tõnissoni juhitava Eestimaa Demokraatliku Erakonnaga (hiljem Eesti Rahvaerakond), mis valmistudes Eesti Asutava Kogu valimisteks olid moodustanud 1917. aasta novembris Eesti Demokraatliku Bloki.[151]

Eesti-Saksa läbirääkimised Tartus

Samal ajal, kui linnades ja valdades alustati allkirjade korjamist ja Dellingshausen pidas Tallinnas ühendust Raamotiga, algas seega ka Tartus kauplemine Eesti-Saksa tulevase vahekorra üle. Seda, miks need läbirääkimised Saksa poole seisukohalt palju paremini õnnestusid, kui Tallinna omad, seostas Eduard Laaman hiljem linnarahvast terroriseerinud Läti bolševistliku polguga, mis oli tekitanud Tartus eriti terava enamlusvastase meeleolu.[152]

Läbirääkimiste saksapoolsed eestvedajad Neppert ja Wittrock olid mõlemad ka ise allkirjastanud

---

[147] PAAA, R 21759, l. 8-11. Bussche Stockholmi saatkonnale, 6.2.1918

[148] PAAA, R 21759, l. 69-71. Lucius välisministeeriumile 07.02.1918. Vt ka **A. von Taube.** Das Auswärtige Amt und die estnische Frage, lk 551-552.

[149] PAAA, R 21757, l. 99-101. Maenss välisministeeriumile 10.1.1918.

[150] **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 146, 166-167.

[151] **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 167. Hiljem liitus Eesti Demokraatliku Blokiga ka Eesti Radikaaldemokraatlik Erakond.

[152] **E. Laaman.** Eesti iseseisvuse sünd, lk 250.

petitsioone Venemaast lahku löömiseks ja Saksamaaga ühinemiseks: Neppert Tartu Noorteühingu[153] Wittrock Evangeelse Saksa Abikomitee ning koos Ernst Seraphimi ja teistega Tartu Saksa Partei nimel.[154] Koos nende palvekirjadega saadeti jaanuari alguses Berliini Wittrocki ja Nepperti poliilitline aruanne, millest tuli välja, et 20. ja 21. detsembril oli peetud läbirääkimisi Maarahva Liidu ja Demokraatliku Bloki liikmetega, mis mõlemad olid Venemaal valitseva korralageduse ja anarhia tõttu otsustanud Venemaast lahku lüüa. Kuna soov ühineda Rootsiga näis olevat nurjumisele määratud, pooldasid nad mingis vormis ühinemist Saksamaaga, kui garanteeritakse, et ei toimu maa sunduslikku koloniseerimist ega saksastamist ning tagatakse eesti ja saksa rahvuse võrdne esindatus poliitilistes institutsioonides. Muid kultuurilisi arenguvõimalusi (eestikeelne alg- ja keskkool, eestikeelne kateeder ülikoolis) peeti eestlaste poolt iseenesestmõistetavaks. Ootus Saksa vägede maale saabumiseks ja korra jalule seadmiseks olevat rahva seas laialt levinud ning eestlaste esindajad olid pannud imeks, et Saksamaa soodsat võimalust pealetungiks ära ei kasuta. Härrad, kellega läbi räägiti, kuulusid Tõnissoni mõttekaaslaste hulka, kuid pooldasid koostööd rahvusgruppide vahel. Kuna parempoolsed elemendid kartsid tulevases Asutavas Kogus vähemusse jääda, olid nad mõistvad ka baltisakslaste lootuse suhtes rajada tulevane valitsusvorm „rahvuste võrdsuse põhimõttele“.[155]

Tõenäoliselt üks neist, kes baltisakslastega läbirääkimisi pidas, oli Eesti Maapäeva liige rahvaerakondlane Peeter Põld. Ajaloolisel poliitiliste parteide koosolekul 31. detsembril Tallinnas Haritlaste Klubis, kui lepiti kokku Eesti riiklikus iseseisvuses ühise poliitilise sihina – seda tõenäoliselt suuresti Dellingshauseni kontaktiotsimise mõjul – rääkis Põld, et Tartu baltisakslased ootavad okupatsiooni algust järgmise 3-4 kuu jooksul ning pakuvad selle toetamise eest eestlastele järgmisi tingimusi: „õppekeele vabadus alg- ja osalt keskkoolis, mittevägivaldne kolonisatsioon, kulturell-autonoomia, saadud õiguste (eraomanduse) kindlustamine jne“. Ka Andreas von Antropoffi sõber Peeter Schneider andis koosolekul edasi Antropoffi soovituse, et eestlased Saksamaaga liitumist paluksid. See olevat headel tingimustel võimalik, kui enne vaid nõutakse Vene vägede välja viimist. [156]

Selleaegne Postimehe toimetuse liige Karl August Hindrey kirjeldab oma mälestustes, kuidas baltisakslased, sh Noor-Eesti albumitele ja Vabale Sõnale kaastööd teinud Friedrich von Stryk, olid käinud Postimehe toimetuses pinda sondeerimas, „mida õige Eesti intelligents mõtleb, kui Saksamaa Balti riigid oma alla võtab“. Eestlased tajusidki baltisakslastega teatavat ühisosa, sest „ei või ometi maad hukka minna lasta“, samas sai aga selgeks, et sakslased ei tule niisama, vaid neid on vaja kutsuda ning näidata, et rahvas ise ootab nende tulekut.[157]

Kui suur osa Tartu intelligentsist sellele propagandale vastuvõtlik oli, on tagantjärele raske öelda. Hindrey väidab, et sakslaste tuleku soovimine ei olnud parteipoliitiline küsimus: kõigis erakondades oli leidunud nii neid, kes maalt nõuküsijale vastasid, et “kirjutagu aga alla“, kui ka neid, kes soovitanud seda pigem mitte teha – tulevad ju niikuinii. Viimaste hulka luges Hindrey ka ennast. Kolmandad ei tahtnud alla kirjutamist lubada juba seetõttu, et pidasid sakslaste tulekut iseenesest kahjulikuks. Erimeelsused valitsesid ka tulevikuväljavaadete osas. Oli neid, kes pidasid okupatsiooni ajutiseks ja lootsid, et Eesti ja Venemaa saatus selgub hiljem rahukonverentsil. Teised pooldasid Saksamaaga liitumist ning autonoomiat selle koosseisus. Olevat leidunud isegi kuningriiklasi. Lisaks kodanlikele erakondadele olid aruteludest teadlikud ka Tartu enamlased ja sotsiaalrevolutsionäärid.[158]

Eestlastega läbirääkimisi pidanud baltisaksa gruppe oli Hindrey sõnul kaks: Pilar von Pilchau ja Oettningen-Wittrocki oma. Hindrey oli neist kontaktis esimesega, millesse kuulusid Friedrich von Stryk, von Brasche ja parun Maydell. Eestlased lõid ka omalt poolt seltskonnategelaste ringi, mis pidi

---

[153] PAAA, R 21758, l. 80 (nr 27).
[154] PAAA, R 21758, l. 80 (nr 32), 248 (nr 11).
[155] PAAA, R 21758, l. 90. Wittrock ja Neppert Sektion Politik'ile 14.1.1918
[156] **A. Piip.** Tormine aasta, lk 79-80.
[157] **K. A. Hindrey.** Okupatsiooni avamäng. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. I köide. Revolutsioon ja okupatsioon 1917-1918. Tallinn 1927, lk 257.
[158] **K. A. Hindrey.** Okupatsiooni avamäng, lk 257, 260.

tulevase vahekorra sakslastega läbi pidi rääkima.[159] Tagantjärele võib kahtlustada, et selles ringis oli oluline roll korp! Sakala asutajaliikmel, Tartu advokaat Oskar Rütlil. Rütlil olid head kontaktid monarhistlike ja saksameelsete Soome aktivistidega, ta pooldas Eesti-Soome liitriigi ideed ning võis seetõttu üsna tõenäoliselt olla üks Hindrey vihjatud „kuningriiklastest“. Oma avaldatud mälestustes libiseb Rütli episoodist pealiskaudselt üle, mainides vaid, et tartlased kogunesid „kord ühe, kord teise juurde“, et sakslaste võimaliku tuleku üle arutada. Rütli sõnul „[a]rvati kõige kohasemaks, et sakslased nad [enamlased] ära ajaksid ja ise ka varsti selle järel kaoksid.“ Seevastu mainib Rütli hoolikalt ära, et „kooskäimisest võtsid peaaegu alati osa Ants Simm, Lui Olesk, dir. Karl Koppel, J. Sisask, siis ka K. E. Sööt, vahel ka A. Jürgenstein ja K. Parts“.[160]

Eraldi kirjeldab Rütli üht kohtumist Heinrich Luhti juures, kus viibinud ka Karl Parts ja K. A. Hindrey. Viimase „ülalpidamine oli niisugune, nagu oleks tema mingi sidepidaja eestlaste ja sakslaste vahel, ja ta kinnitas, et sakslased olevat otsustanud varsti Eesti vallutada. Temal olevat Berliinist ja Riiast kindlad teated.“ Ehkki „Hindrey kiitlemist ja kelkimist“ olevat teatud, olid teised lootnud, et tema sõnadel on tõsi taga.[161]

11. jaanuaril kutsuti kokku Maaliidu Tartumaa osakonna salajane kongress, millest võttis osa umbes 40 saadikut, nende seas ka mõned rahvaerakondlased. Koosolekut juhatas Jaan Hünerson ning pikema kõnega esines advokaat Jüri Parik, kes jõudis järeldusele, et inglased ja prantslased eestlasi aidata ei saa, küll aga sakslased, kes „viimasel ajal eestlastele silmi tegema olevat hakanud“. Elavatel aruteludel tekkinud arusaam Saksamaast kui „ainsast reaalsest jõust“ viis otsuseni Venemaast lahku lüüa, milleks eestseisusele anti täielik voli vajalike sammude astumiseks.[162] Kongressi toimumist kinnitab ka üliõpilane Voldemar Link, kelle sõnul võeti vastu järgmine resolutsioon: „Praegune olukord on väljapääsematu, „status quo ante” juurde jääda on võimatu. Enamlaste alla jääda ei või. Iseseisvus on kahtlane või läbiviimatu. Jääb üle ainult üks tee – Maaliidu eestseisusele lubada täieline voli politiliseks talituseks maa saatuse kohta.“[163]

Ka Wittrocki ja Nepperti teadetest ilmneb, et 11. jaanuaril oli uuesti Maarahva Liidu esindajatega läbirääkimisi peetud. Pastorite sõnul oli vahepeal juurdunud Eesti iseseisvuse idee, mis tähendas, et kõik Eesti organisatsioonid soovisid jätkuvalt Venemaast iga hinna eest lahku lüüa. Ajalehtedes oli samas hakatud arutama iseseisva Eesti riigi võimalikkuse ja vajalikkuse üle, lootes eriti rahvusliku enesemääramise põhimõtte ning tulevasel rahukonverentsil Suurbritannia ja Prantsusmaa toetuse peale. Helsingis viibivalt Tõnissonilt saadud teated olid tekitanud hirmu rahvusliku rõhumise ees Saksamaa poolt. Seetõttu olid ka Tartus toimuvatel poliitilistel koosolekutel hakanud radikaalsemad elemendid alalhoidlikumatele survet avaldama. Siiski soovivat üheksa kümnendikku rahvast jätkuvalt Saksa okupatsiooni, nähes selles ainsat võimalust rahulikuks tööks ja omandi kaitseks. Deklaratsioonist, mis avaldaks soovi Saksamaaga ühineda, oli esialgu küll loobutud, kuid arvatavasti niipea, kui eestlaste poliitilised juhid mõistavad, et Saksamaal on Eesti- ja Liivimaaga seoses kindlad anneksiooniplaanid, muutub meeleolu Saksamaa suhtes palju sõbralikumaks. Omalt poolt uskusid Wittrock ja Neppert, et südamepõhjas tunnevad paljud eestlaste juhtidest kahtlust, kas rahva lõhenemine parteideks ja enamlaste mürgitav mõju üldse võimaldavad omal jõul eraldiseisvat riiki üles ehitada.[164]

Baltisakslastele valmistas Tartu seltskonna koostöövalmidus muidugi suurt rõõmu. Ka 15. jaanuaril Tartusse jõudnud ja seal läbirääkimistega ühinenud Axel de Vries leidis, et Tartu eestlaste ringkonnad on „vähem Entente mõju all” kui Tallinnas. Ilmselt oli see tema, kes nägi seepeale võimalust just Tartu eestlastest sobiva meelsusega delegatsioon kokku panna, mida Berliini ja Brest-Litovski saata.[165]Arvatavasti olid ka eestlased plaanile vastuvõtlikud. Link kinnitab, et Maaliidul oli juba 11.

---

[159] **K. A. Hindrey.** Okupatsiooni avamäng, lk 257-258.
[160] **Oskar Rütli.** Mälestusi ühe Eesti sugupõlve tööst ja võitlusist (1871-1949). Tallinn, 2010, lk 291.
[161] **O. Rütli.** Mälestusi, lk 292.
[162] Eesti uuema ajaloo tumedailt päevilt I. – Vaba Maa 1920, 27. november.
[163] Eesti Rahvusarhiiv (edaspidi ERA), f. 1911, n. 1, s. 235. Voldemar Linki ülekuulamisprotokoll 20.6.1919 (I).
[164] PAAA, R 21758, l. 90. Wittrock ja Neppert Sektion Politik'ile 14.1.1918.
[165] **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 168.

jaanuari kongressil olnud kavatsus Saksamaalt enamlaste vastu sõjaväelist abi paluda.[166]

Hindrey kirjeldab, et samal ajal, kui Pilar von Pilchau grupiga läbirääkimisi peeti, sattus ta juhuslikult teise grupi koosolekule, kus lisaks Friedrich von Strykile ja majaperemees von Rothile viibis teisi talle võõraid sakslasi ning ka eestlasi, keda ta küll tundis, kuid kellest „mitte ühtegi neil nõupidamistel ei olnud näinud, mida meie omaks legaalseks esituseks pidasime.“ Sellel kohtumisel kinnitati plaan delegaatide saatmiseks Saksamaale, millega hiljem jäi nõusse ka teine grupp. Delegatsiooni üheks liikmeks määrati Hindrey, teistest üliõpilane Link. Ülejäänud liikmed pidid olema mujalt.[167] Peale Hindrey võttis sellest kohtumisest osa ka Jüri Parik, kellele koos teiste Maaliidu advokaatidega oli tehtud ülesandeks välja töötada maaseaduse projekt mõlema rahva „üheõigusluse“ alusel, mille Saksa okupatsioonivõimud pidanuks saabumise järel kinnitama. Ka Hindreyle mõeldud volikirja teksti kirjutas Parik, kelle kirjutusmasinal see ka ümber löödi. Teeraha oli muretsenud maaliitlane ja Muuga veski mölder Peeter Koik.[168]

28. jaanuaril jõudis järgmise portsu allkirjastatud deklaratsioonidega Riiga Walter von Rothi saadik Kessler, kes teatas, et Eesti Demokraatliku Bloki, „väikemaaomanike liidu“ (Maaliidu?) ja eesti üliõpilaskorporatsioonide (Sakala?) esindajad[169] olid iseseisvalt juhtivate Tartu sakslaste poole pöördunud ning läbirääkimistel 23. ja 24. jaanuaril teatanud, et on põhimõtteliselt nõus *Sektion Politik*'i poolt Rothile antud garantiidega (eraomandi ja isikute puutumatus, kultuuriline iseseisvus, vägivaldse kolonisatsiooni ärajäämine, eestlaste kaasamine omavalitsusorganisatsioonidesse). Varem olid nad kõik olnud Tõnissoni truud toetajad, kuid kavatsevad temast lahti öelda, „kui ta oma inglise poliitikat jätkab.“ Mõttest iseseisva Eesti riigi loomiseks oli loobutud ning püüeldakse Saksamaaga liitumise poole. Eestlaste juhtidest moodustatud delegatsioon pidi juba samal õhtul jõudma Kuressaarde, eesmärgiga viia Berliini ülalkirjeldatud vaimus palvekiri. Olevat äärmiselt oluline, et see delegatsioon „siinsete eesti või läti ringkondade või saksa sotsiaaldemokraatiaga“ kokku ei puutuks.[170]

31. jaanuaril saatis Hülsen teatest koopia välisministeeriumile ning lisas omalt poolt, et delegatsiooni Hiiumaale jõudes tehakse kindlaks nende kavatsused ning alles seejärel võetakse vastu otsus nende edasi lubamise kohta.[171] Ka Bussche avaldas soovi esmalt teada saada, millise avaldusega delegatsioon täpsemalt esineda mõtleb.[172]

2. veebruaril teatas Buchfink Riiast, et kolmest saksasõbralikust eestlasest[173] ja Alfred von Rothist koosnev delegatsioon oli 29. jaanuaril asunud teele Tartust Tallinna, kust nad pidid edasi minema Saaremaale.[174] Lootused delegatsiooni ülejäänud Eesti poliitilistest ringkondadest isoleerida läksid aga ometi luhta: Hindrey oli nõus Saksamaale sõitma ainult tingimusel, et saab Tallinnast maavalitsuse loa ning jäi endale kindlaks vaatamata Rothi seletustele, et Tallinnas ollakse sõiduga tingimata päri ning et ka seal valmistatakse juba ette omapoolset välisdelegatsiooni.[175]

Delegatsiooni Tallinna jõudes püüdis Roth Hindreyd veel kord veenda otse edasi Haapsallu sõitma, kuid Hindrey läks selle asemel Maapäeva liikme Karl Sarali juurde, kellelt sai kohe teada, et Tartu otsused olid olnud ennatlikud. Õhtul tulid Sarali juurde lisaks Hindreyle ja Linkile ka Jaan Poska, Jaan

---

[166] ERA, f. 1911, n. 1, s. 235. Voldemar Linki ülekuulamisprotokoll 20.06.1919 (I).

[167] **K. A. Hindrey.** Okupatsiooni avamäng, lk 258.

[168] Eesti uuema ajaloo tumedailt päevilt I. – Vaba Maa 1920, 27. november. Koiki kohta kirjutas järgmisel aastal Eduard Hubel, et tema oli „üks neist, kes Saksa vägesid Eestimaad okupeerima kutsunud“ ning kurtis, et kahjuks ei võta Ajutine Valitsus selles osas mingit uurimist ette. Vt **Eduard Hubel.** Kuidas maaliitlased Eestis enamluse edendamiseks töötavad. – Tallinna Teataja 1919, 11. märts.

[169] Demokraatlikku Blokki kuuluvat kõik eesti parteid peale enamlaste ja sotsiaalrevolutsionääride. „Väikemaaomanike liitu“ aga 30 000 eesti soost väikemaaomanikku (st praktiliselt kõik) ning korporatsioonidesse kogu eesti üliõpilaskond.

[170] PAAA, R 21758, l. 134-135. Riia Sektion Politik'i osakond Sektion Politik'ile 30.1.1918.

[171] PAAA, R 21758, l. 134. Hülsen välisministeeriumile 31.1.1918.

[172] PAAA, R 21758, l. 136. Bussche Sektion Politik'ile Riias 31.1.1918.

[173] Kolmas eestlane (lisaks Linkile ja Hindreyle) pole teada. Võimalik, et see oli hilisemas delegatsioonis osalenud Kapsta või Gross.

[174] PAAA, R 21758, l. 190. Buchfink Sektion Politik'ile 2.2.1918.

[175] **K. A. Hindrey.** Okupatsiooni avamäng, lk 259.

Raamot ja Karl Menning (Mihkel Martna oli pidanud loobuma). Sellel koosviibimisel otsustati, et sakslaste kaudu ja abil keegi välja ei sõida. Pealegi oli Tallinnas juba nagunii delegatsioon moodustatud, mille koosseisus pidi Saksamaale minema Menning, kuigi polnud kindel, kas teda Saaremaalt kaugemale lastakse. Sarali juures toimunud koosolekule ilmus ka Rothi saadetud Friedrich von Stryk, kes veel nelja silma all Poskale selgeks teha püüdis, et ikkagi sõita tuleb, kuid positiivset vastust ei saanud.[176] Aastaid hiljem kirjeldas Hindrey ajalehes õelalt, kuidas Link oli Sarali korteris nutnud, kui Poska keeldus delegatsioonile oma õnnistust andmast.[177]

Liivimaa väikemaaomanike delegatsioon

Kui Tartusse jõudis teade, et saadik oli Tallinnasse „ankru jäänud“, otsustas Alfred von Rothi nõbu Walter von Roth teha uue katse, seekord aga mitte enam Tallinna ja Eesti saarte, vaid Daugavpilsi ja Riia kaudu,[178] mida peeti ilmselt ohutumaks marsruudiks. Uus delegatsioon oli neljaliikmeline.

Hindrey asendati agronoom Aleksander Undritsaga,[179] kes oli 22. oktoobril (vkj) 1917 valitud Maaliidu Tartu maakonnakomitee liikmeks.[180] Lisaks oli Undrits 12. jaanuaril allkirjastanud petitsiooni Vastseliina Võru kreisi põllumeeste seltsi esimehena ning selle liikmete nimel.[181] Selles huvitava sõnastusega palvekirjas seisab, et allakirjutajad on korralageduse ja anarhia ning seega ka Vene riigi valitsuse alt pääsemiseks „valmis iga riigiga liitu heitma, kes kindlustuse annab, et tal jõudu on korralagedust kohe lõpetada“. Kuna hetkel polnud sellist jõudu ühelgi teisel riigil peale Saksamaa, olid „mõtlevad hulgad“ Saksamaa osariigiks saamise poolt. Kehtestati ka tavapärased tingimused omandi säilimise, kultuuriautonoomia jne osas.

Saksa välisministeeriumi arhiivis säilinud Undritsa volitus „meie huvide kaitseks igalpool, ka ametiasutustes, välja astuda“ on dateerimata, kuid tehtud Eesti Maarahva Liidu Tartu maakonnakomitee nimel ning kannab Rudolf Hanssoni (esimees), Johan Embliku (kassapidaja) ja Peeter Koiki (kirjatoimetaja) allkirju.[182] Lisaks oli agronoom Undritsat volitanud venekeelse volikirjaga enda nimel samme astuma Tartu Eesti Majanduse Ühisus.[183]

Teine delegatsiooni liige Peet Mardi poeg Kapsta oli 30. detsembril koos mitmete teistega allkirjastanud Venemaast eraldumist ja Saksamaaga liitumist paluva deklaratsiooni Sürgavere koguduse nimel, Sürgavere talupoegade nimel ning Viljandi maakonna talurahva nimel.[184] Teda oli volitanud 15. jaanuaril Viljandi kreisi Liivimaa talupoegade koosolek, et „praegust rasket aega tähele pannes ja korralagedust, kus eesti talu poegade elu ja varandus häda ohus“ Saksa valitsusega läbi rääkida Eesti Saksamaaga ühendamise üle. Volitusel on Sürgavere vallavanema Jaan Pulleritsu allkiri.[185]

Kolmas delegatsiooni liige Hendrik Gross oli valitud Pärnu kreisi saadikuks 15. jaanuaril toimunud koosolekul. Tema volitusel olevate koosoleku juhataja ja kirjatoimetaja allkirjade õigsust tunnistas lisaks ka veel kohaliku politsei esindaja allkiri.[186]

Kahtlemata värvikaim kuju nii delegatsioonis, kui tolleaegsetes Tartu saksasõbralikes ringkondades üldse oli rahvaerakonna liige ja korporatsioon Sakala rebane, üliõpilane Voldemar Link. Vastavalt kaasaegsete meenustustele oli Link Tartusse ilmunud 1916. a. paiku, kui tuli ülikooli õigusteadust õppima. Pärast veebruarirevolutsiooni teenis ta Tartu rahvamiilitsas, kus jõudis välja 2. jaoskonna

[176] **K. A. Hindrey.** Okupatsiooni avamäng, lk 259.
[177] **K. A. Hindrey.** Matsipüük. – Vaba Maa 1934, 18. märts.
[178] **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 169.
[179] Eesti uuema ajaloo tumedailt päevilt I. – Vaba Maa 1920, 27. november.
[180] Eesti Maarahva Liidu teated. – Postimees 1917, 14. november.
[181] PAAA, R 21761, l. 262-263.
[182] PAAA, R 21761, l. 310. Undritsa volitus (dateerimata).
[183] PAAA, R 21761, l. 311. Undritsa volitus 25.1.1918.
[184] PAAA, R 21761, l. 208-209 (nr 5), 238 (nr 17), 237.
[185] PAAA, R 21761, l. 312. Kapsta volitus 15.1.1918.
[186] PAAA, R 21761, l. 309. Grossi volitus 15.1.1918.

ülema ametini. Samal ajal liikus ta rahvuslikult mõtlevate noorte ringides ning teda peeti Eesti patrioodiks, kuni äkki selgus, et Linkil on lähedased sidemeid Saksa võimudega ning ees seisab sõit Saksamaale. Kuna tundus, et reis „seisab ühenduses mingi tumeda soperdusega," katsusid Linki tuttavad teda ümber veenda ja vist isegi kinni pidada, mis jäi aga asjatuks.[187]

Patrioodiks pidas Link ennast ka ise. 1919. aastal, kui ta riigivastase tegevuse pärast vahistati, väitis Link ülekuulamisel, et oli seisnud kogu oma tegevusega „Eesti, kuid mitte kunagi Saksa platvormil". Küll aga jäänud talle mulje, et baltisaksa aadel oli asunud rahva huvide kaitsele, kui baltisaksa ringkonnad eestlastele lähenemiskatseid tegema hakkasid. See tekitas temas kindla arvamuse, „et adelil tõsine soov on rahvale läheneda ja niiviisi ühe territooriumi peal ühte selle samast territooriumi rahvast luua mis elujõuline oleks välist survet tagasi tõrjuma".[188] Okupatsiooni ajal Eesti Üliõpilaste Seltsile saadetud kirjas täpsustas Link, et tema maailmavaate järgi, „mida kahtlemata suur prozent Eestlasi jagab", on Eesti kui väikerahva edu heas läbisaamises Saksamaaga, kes võib ainsana Eesti iseseisvust kindlustada.[189]

Hindrey hinnangul oli Link „poliitika ohver" ja ühtlasi ka „ohvriks oma enese matsilikule truualamlikkusele".[190] Kuid sarnaselt Hindrey endaga tõi Link hiljem oma teguviisi kaitseks välja, et meeleolud maal olid väga mitmekesised, kuna „kõik mõtted ja väljavaated sassi olid löödud" ning puudus keskkoht, millest „ühtlaselt poliitilist elu oleks juhitud". Seega polnud ime, et hakati tegutsema omapäi, „missugune talitus praegu vaatdates vahest ehk hukkamõistmise vääriline, kuid ajalooliselt arusaadav on".[191]

1919. aastal rääkis Link ülekuulajatele, et oli demokraatliku erakonna liikmeks astunud Postimehe toimetuse liikme Adam Bachmanni mõjul ning kinnitas, et oli kuulunud ka salajasse Vaba Eesti ringi, mille kaudu võeti Jaan Tõnissoni vahistamise järel üle ajaleht Postimees.[192] Sama kinnitavad Jaan Järve[193] ja Rasmus Kangro-Pool.[194] Saksamaale pidi Link minema Maaliidu ringkonna ülesandel, kuigi erinevalt Aleksander Undritsast ta „officiell ülesannet oma pääle ei võtnud". Enne sõitu oli Link küsinud Anton Jürgensteini arvamust, kes arvas, et reis võib olla kasulik, „kui temal mitte midagi kompromiteerivat ei ole, mis võiks Eesti ametliku esitajaile kahju sünnitada". Sõidu eesmärgiks olnud uurida Saksa ametlikku seisukohta Eesti tuleviku kohta. Maaliidu otsusest Saksamaalt sõjalist abi paluda polnud Link enne sõiduga nõustumist enda sõnul teadlik.[195]

Kui Hindrey Tallinnas Alfred von Rothi meelitustele vaatamata Saksamaale sõitmisest keeldus, oli Roth palunud Linki, et vähemalt temagi sõidaks. Hindrey oli seepeale Linki hoiatanud, et kui ta seda teeb, siis tuleb tal vastutada.[196] Näib, et Link oli valmis enda peale vastutust võtma. 14. jaanuaril oli ta saanud ka volituse „majaomanikkude liidu kasuks, nende esitajana, samme astuma".[197]

10. veebruaril teatas *Sektion Politik*'i Riia osakond Berliini, et järgmisel päeval saabub üle rindejoone Riiga eestlaste saatkond, mis tahab oma soove Saksa võimudele ette kanda. Tõenäoliselt soovivat nad Saksamaaga liitumist, igal juhul aga Saksa okupatsiooni.[198]

---

[187] W. Link krahv O'Rourke'i osas. Okupatsiooniaegse tegelase uuemad vembud Berliinis. – Vaba Maa 1929, 10. november.
[188] ERA, f. 1911, n. 1, s. 235. Voldemar Linki ülekuulamisprotokoll 20.6.1919 (II).
[189] ERA, f. 1911, n. 1, s. 235. Voldemar Link Eesti Üliõpilaste Seltsile 22.4.1918.
[190] **K. A. Hindrey.** Matsipüük. – Vaba Maa 1934, 18. märts.
[191] ERA, f. 1911, n. 1, s. 235. Link tähtsamate asjade kohtu-uurijale 20.7.1919.
[192] ERA, f. 1911, n. 1, s. 235. Voldemar Linki ülekuulamisprotokoll 20.6.1919 (II). Postimehe ülevõtmise kohta vt veel **Friedebert Tuglas.** „Postimehe" Siuru-ajajärgult. – Postimees 1930, 4. jaanuar.
[193] **J. Järve**. Eesti vabariigi loomispäevilt. – Pärnu Postimees 1928, 24. veebruar.
[194] **Rasmus Kangro-Pool.** Postimehe jõulunumber 1917. Mälestusi „Siuru" päevil. – Päevaleht 1929, 28. detsember. Kangro-Pool väidab, et ringis valitsenud „mingisugune vabamüürluse müstika naiivsus", mis oli eriti iseloomulik Linkile, kes „laskis kohe välja paista oma Saksamaa orientatsiooni".
[195] ERA, f. 1911, n. 1, s. 235. Voldemar Linki ülekuulamisprotokoll 20.06.1919 (I).
[196] **K. A. Hindrey.** Okupatsiooni avamäng, lk 259.
[197] PAAA, R 21761, l. 308. Linki volitus 14.1.1918.
[198] PAAA, R 21761, l. 333. Sektion Politik'i Riia osakond Sektion Politik'ile Berliinis 10.2.1918.

Juba viis päeva varem teatatud Tallinnast, et sealsed Eesti poliitikud, kes olid veennud Tartu delegatsiooni reisiplaanist loobuma, olid omakorda saatnud Saksamaale sotsialist Martna ja demokraat Menningu, mandaadiga paluda abi Venemaast eraldumisel.[199] 11. veebruaril kirjutas Bussche ka välisministeeriumi esindajale Brest-Litovski delegatsioonis, Friedrich von Rosenbergile, et Saaremaa kaudu saabuma pidanud delegatsioon oli Tallinnasse kinni jäänud ning nüüd kavatsevat eestlased saata uued saadikud erinevatesse riikidesse, mitte ainult Saksamaale. Eelmisel päeval Riiga jõudnud uus delegatsioon pidi oma soovid Berliinis teatavaks tegema. *Sektion Politik*'il oli aga juba palutud delegatsiooni Berliini mitte lasta, kartes „balti ringkondade" ja sõjaväevõimude kriitikat. Selle asemel tuli delegatsioon saata Danzigisse, kus saatkonnanõunik Meyer pidi nende soovid ära kuulama.[200]

Tundub, et Bussche ajas Tallinna (Menning ja Martna) ning Tartu delegatsioonid lihtsalt segi, mille tulemusena viimane Danzigisse ümber suunati. 12. veebruaril teatatigi Riiast, et eestlaste saatkond koos kapten von Wachteri ja advokaat Walter von Rothiga sõidab 15. veebruaril edasi Danzigisse. Riiast lisati optimistlikult, et kuna Link esindab Tartu majaomanikke ning Kapsta Viljandi ja Gross Pärnu väikemaaomanikke, samas kui Võru talupidajate ja Liivimaa mõisaomanike deklaratsioonid on olemas juba kirjalikult, oli seega iga viimane kui Liivimaa „Ordnungspartei" deklareerinud Saksamaaga liitumist.[201]

Danzigis ootas delegatsiooni ees aga liberaalselt meelestatud saatkonnasekretär Richard Meyer, kes oli endale Saksa välispoliitikas juba teataval määral Eesti-asjatundjana nime teinud. 5.veebruaril olid rüütelkonnad esitanud valitsusest ja välisministeeriumist mööda minnes otse keisrile omapoolse hädaabipalve (nn *Immediatgesuch*) enamliku terrori vastu (vt allpool) [202] ning 8. veebruaril toimuva audientsi eel, kui keiser rüütelkonna esindajatega kohtuma pidi, oli Bussche lasknud just Meyeril kirjutada riigikantsleri jaoks aruande Eesti küsimuse kohta.[203]

Selles kirjutises, mis Meyeri vaated hästi kokku võtab, rõhutatakse, et rõhuv enamus eestlastest on hetkel tingimata Saksa anneksiooni vastu. Küll aga olevat nendega võimalik kokkuleppele jõuda, kui pakkuda välja idee Saksa-orientatsiooniga iseseisvast Eesti riigist ning vihjata, et Saksamaa oleks nõus talupoegade suhtes sõbralikul pilgul üle vaatama Eesti põletava maaküsimuse, mis tähendas muidugi, et mõisaomanikel tuli omapoolseid ohvreid tuua. Baltisakslased ise ja nende toetajad polnud Meyeri arvates piisavalt tugevad, et Saksa poliitika pikemas perspektiivis nende peale toetuda võiks. Omalt poolt lisas Bussche soovituse, et Saksa ametivõimud rüütelkondade esindajad ära kuulaks, kuid hoiduks nende vastu igasuguste kohustuste võtmisest. [204]

13. veebruaril teatas Meyer Danzigist, et saatkond koos von Rothiga oli kohale jõudnud ning selle liikmed – eriti talupojad – olid hea ja tõsiseltvõetava mulje jätnud. Delegatsioon oli valgustanud olukorda Liivi- ja Eestimaal enamlaste võimu all ning palunud esiteks võimalikult kiiret okupatsiooni Saksa vägede poolt, teiseks Liivi- ja Eestimaa eraldamist Venemaast ning kolmandaks liitumist Saksamaaga võimalikult laialdase autonoomia alusel. Ühtlasi sooviti, et Saksa vägede tuleku ja Saksamaaga liitumise tulemuseks poleks vägivaldne kolonisatsioon ega eesti keele alla surumine koolides, kirikus ja kohtus. Saksa riik pidi hoolitsema välispoliitika ja riigikaitse eest, kuid maa sisemine valitsemine pidi jääma kohaliku elanikkonna asjaks. Eesti sõjaväge tohtinuks kasutada ainult Eestis ja Eesti jaoks ning maksud ja koormised tuli jaotada õiglaselt suur- ja väikemaaomanike vahel. Meyer polnud vastuseks lubanud muud, kui nende teated ja soovid Berliini edastada. Delegatsiooni liikmed olid seetõttu pettunud, kuna neile oli jäetud Riias mulje, et kohe on oodata Saksamaa vastust.[205]

Nii von Roth kui eestlased olid üllatunud, et Meyer neid kõigepealt omapäi vastu võttis, seejärel jutu põllumajandusoludele viis ning uuris eestlastelt nende seisukohti baltisaksa mõisaomanike kohta.

---

[199] PAAA, R 21761, l. 304. Bescheid 5.2.1918.
[200] PAAA, R 21759, l. 197-198. Bussche Rosenbergile (Brest-Litovski delegatsioon) 11.2.1918.
[201] PAAA, R 21760, l. 7. Sektion Politik'i osakond Riias Sektion Politik'ile Berliinis 12.2.1918.
[202] **A. von Taube.** Das Auswärtige Amt und die estnische Frage, lk 547; **E. Dellingshausen.** Kodumaa teenistuses, lk 345.
[203] **A. von Taube.** Das Auswärtige Amt und die estnische Frage, lk 548.
[204] PAAA, R 21759, l. 83-84. Bussche riigikantslerile 8.2.1918.
[205] PAAA, R 21760, l. 44-45. Meyer välisministeeriumile 13.2.1918.

Ilmselt püüdis Meyer delegatsiooni sealviibimist ära kasutada, et Saksa anneksionistlikku Balti-poliitikat veel viimasel hetkel uuele rajale kallutada.[206] Järgmisel päeval reisis ta isiklikult Berliini, delegatsiooni esialgu Danzigisse jättes.

Berliinis tegi Meyer välisministeeriumis ettepaneku, et eestlaste delegatsioonil lubataks Berliini sõita ja Kreuznachis OHLile oma soovid ette kanda. Seeläbi saanuks OHL kinnituse, et Liivimaa rahvas soovib Saksa vägede tulekut ja Saksa korra maksmapanekut, ning ühtlasi tutvuda maal valitsevate oludega. Ent Meyer läks veelgi kaugemale: kuna eestlaste ja okupatsioonivõimu vaheliste tulevaste heade suhete eelduseks pidi olema baltisaksa suurmaaomanike ja eesti talupoegkonna vahekordade ülevaatamine, tuli Saksamaal initsiatiiv selles osas enda peale võtta ning nõuda Berliinis viibivatelt Eestimaa ja Liivimaa rüütelkondade esindajatelt kirjalikku vastust eestlaste soovidele. Olles mõlemad pooled ära kuulanud, pidid Saksa ametivõimud otsustama, kuidas tegutseda selle nimel, et Eesti- ja Liivimaal püsivalt saksasõbralikku meeleolu luua. Asjaga oli kiire, kuna Meyer arvas – tõenäoliselt õigusega – et pärast okupatsiooni edukat läbiviimist ja mõisaomanikele konfiskeeritud valduste tagastamist oleks igasuguste järelandmiste saamine palju keerulisem.[207]

Alles nüüd oldi valmis delegatsiooni Berliini lubama.[208]. 14. veebruaril küsis Bussche, kas Ludendorff oleks valmis järgmisel päeval Berliini jõudvat delegatsiooni vastu võtma. Ühtlasi anti OHLile teada eestlaste esitatud tingimused.[209] Järgmisel päeval saatsid Undrits, Link, Gross ja Kapsta ka ise (ilmselt Meyeri ärgitusel) Danzigist OHLile „kõigi Eesti väikemaaomanike nimel“ palve, et Saksa riik aitaks maa võimalikult kiire okupeerimise teel enamlaste hirmuvalitsuse alt vabaneda.[210] 16. veebruaril tuligi vastus Ludendorffilt, kes väljendas eestlastele oma palavaimat kaastunnet nende raske saatuse pärast, kuid ühtlasi teatas, et ei saa sõjalistel põhjustel tingitud ajapuudusest neid vastu võtta.[211]

Meyer, kes sellele vaatamata alla ei andnud, kohtus samal päeval Liivimaa esindaja Strykiga, kes võttis ühes Tartust saabunud parun Nolckeni. Stryk ja Nolcken avaldasid eelkõige soovi, et kõik rüütelkondade ja talupoegkonna vahelisi suhteid puudutavad küsimused „balti esindajate“ hooleks ning kuni maal korra jaluleseadmiseni üleüldse rahule jäetaks. Omalt poolt olid nad valmis tagama eestlastele omandi säilimise; lubama, et vägivaldset kolonisatsiooni ei toimu, jagama õiglaselt makse ning lubama algkoolis eesti keelt. Ülejäänud soovidele vastu tulema polnud nad nõus. Meyer kuulas neid ära, kuid ütles, et rahvusgruppide omavahelisi suhteid üle vaadata tundub siiski tingimata vajalik. Stryk ja Nolcken olid seejärel Meyeri palve peale nõus järgmiseks päevaks omapoolse kirjaliku memorandumi koostama.[212]

Tegelikult olid baltisakslaste esindajad Meyeri vahelesegamisest väga häiritud ja soovisid iga hinna eest takistada, et eestlased OHLiga otseühendusse viidaks. Oettingen heitis oma päevikus Meyerile ette, et ta neilt inimestelt, keda seni võis täiesti saksasõbralikeks pidada „igasuguseid soove välja oli kiskunud ja neile igasuguseid kaebusi suhu pannud“. Lõpuks oli baltisakslaste mõju all olev OHL asjasse sekkunud ja Meyeri teated väärtusetuks tunnistanud.[213]

Lubatud memorandum siiski sündis. Delegatsiooni soovid, millele Stryk ja Nolcken pidid omapoolse vastuse andma, olid järgmised: 1. omandi säilimise tagamine, 2. Saksa vägede sissemarss, 3. kultuuriline autonoomia, 4. omandi vägivaldse võõrandamise kaudu toimuva kolonisatsiooni ärajäämine, 5. rahvuste võrdne kohtlemine maatehingute juures, 6. maa ostmisel Saksa sisserändajate mitte-eelistamine, 7. maksuvõrdsus, 8. seisuste vaheliste erinevuste kaotamine, 9. Saksa ja eesti päritolu võrdsustamine, 10. abi sõja ja revolutsiooni läbi tekkinud kahjude heastamiseks Venemaale esitatavate nõudmiste juures, 11. majanduslik abi, 12. eesti sõdurite kasutamine eelkõige kodumaistes

---

[206] **A. von Taube.** Das Auswärtige Amt und die estnische Frage, lk 561.
[207] PAAA, R 21760, l. 87-88. Meyer välisministeeriumile (dateerimata).
[208] PAAA, R 21760, l. 91. Meyer von Wachterile 14.2.1918.
[209] PAAA, R 21760, l. 47. Bussche Lersnerile (OHL peakorter) 14.2.1918.
[210] PAAA, R 21760, l. 116. Berckheim (OHL peakorter) välisministeeriumile 15.2.1918.
[211] PAAA, R 21760, l. 182. Berckheim (Ludendorff) välisministeeriumile 16.2.1918.
[212] PAAA, R 21760, l. 226-227. Meyeri märkmed vestlusest Stryki ja Nolckeniga 16.2.1918.
[213] **A. von Taube.** Das Auswärtige Amt und die estnische Frage, lk 561.

garnisonides, 13. laiendatud maapäev, milles mõisaomanikel, väikemaaomanikel ja linnarahval oleks kõigil 30% saadikutest, 14. eesti ja saksa keele võrdsus ärialal ja kohtus.[214]

Ilma oluliste reservatsioonideta olid baltisakslaste esindajad nõus punktidega 1, 2, 4, 5, 6, 7, 9 ja 10. 3. punkti osas oldi nõus täieliku võrdsusega usutunnistuse alal, samuti keelte võrdsusega algkoolis (koos saksa keele tundide arvu suurendamisega eestikeelses koolis). Ülikoolistuudiumiks ette valmistavad keskkoolid pidid jääma saksakeelseks, kuid oldi päri ka eravahenditest ülalpeetavate eestikeelsete keskkoolidega, tingimusel, et nende lõpus läbitakse riiklik saksa keele eksam. Ülikoolis lubati säilitada eesti ja läti keele lektorite ametikohad. 8. punkt peeti vajalikuks see ilma pikemate selgitusteta tagasi lükata. 11. punkti kohta arvati, et otsene majanduslik abi poleks võimalik, küll aga saavat ka talupidajad osa üldisest majanduse edenemisest, mille Saksamaaga liitumine kaasa toob. [215]

12. punkti täitmisele olid Stryk ja Nolcken kindlalt vastu: võimalike siserahutuste korral muutuksid eesti või läti väeosad ebakindlaks ja seega ohtlikuks elemendiks; samuti tekitaks Saksamaal sõjaväekohustuse täitmine eestlaste ja lätlaste seas suuremat lojaalsust Saksa riigi vastu. Balti provintsides oleks targem hoida hoopis Saksa sõjaväeosi, tekitamaks ka laiades rahvamassides tunnet, et ollakse osa Saksa riigist, millega igaveseks kokku jäädakse. 13. punkti täitmine olevat võimatu, kuna sel juhul tekiks seadusandlikus kogus suur eesti ja läti enamus, mis muudaks maa igasuguse saksastamise täiesti võimatuks. Eestlastel tulevat aru saada, et kuigi maa põhikorra muutmine pole võimalik, võtavad seaduslikud esinduskogud ka nende soovid ometi „heasoovlikule kaalumisele“. 14. punkti osas arvati, et kuna kohalikud posti- ja telegraafiametnikud kuuluvad enamjaolt rahutu ja revolutsioonilise elemendi sekka, tuleb vastavad funktsioonid üle võtta Saksa asutuste poolt. Saksamaalt on aga võimatu leida vajalikku hulka keelt oskavaid ametnikke, nii et seda soovi täita võimalik. Riigiteenistusse võtmine peaks sõltuma saksa keele oskusest. Ka kohtus oleks keelte võrdne kohtlemine võimatu, kuna sobiva juriidilise haridusega inimeste puuduse tõttu on vältimatu Saksamaalt kohtunike juurde toomise. Eestikeelsed vallakohtud tuli üldse kaotada.[216]

Nagu ka Taube märgib, oli Meyeri mõte siiski tähelepanuväärne, kuna baltisaksa mõisaomanikud oleksid hädaolukorras tõenäoliselt järeleandmisteks valmis olnud, kui Saksa poolelt oleks keegi selle vägede sisseviimise eeltingimuseks teinud.[217] Baltisaksameelse OHLi diktatuuri all elaval Saksamaal ei leidunud aga poliitilisi jõude, mis isegi hea tahtmise korral sellega hakkama oleks saanud.

Milline mulje kogu afäärist jäi delegatsioonile endale, on tagantjärele raske öelda. Väidetavalt toimus pärast Saksa vägede kohalejõudmist Maaliidu Tartu maakonnakomitee koosolek, kus Berliinist tagasi pöördunud saadikud oma tööst aru andsid. Aruande ära kuulanud Jaan Hünerson oli seepeale tähendanud, et „kui sakslased kümnenda osagi neist ilusatest lubadustest täidavad, mis nad meie saadikutele annud, siis see juba väga hea oleks.“[218]

Baltisakslaste lindpriius

Jaanuari lõpus koos Alfred von Rothi, Hindrey ja Linkiga Tallinnasse jõudnud Axel de Vriesil oli esialgu plaanis ühes delegatsiooniga Saaremaale sõita. Dellingshausen, kes kohalikke julgeolekuriske paremini tundis, oli Rothil soovitanud Haapsalu kaudu siiski mitte reisida. Kartustel oli tõepõhi all, sest 1. Eesti polku Tallinna iseseisvusnõupidamise otsustest teavitamas käinud Jüri Vilms oli palunud, et kõvendatud valve abil takistataks baltisakslaste sidepidamist saartega.[219] Kuna Hindrey otsustas

[214] PAAA, R 21762, l. 104. Das Standpunkt der livländischen Ritterschaft zu den Anregungen der estnischen Delegation.
[215] PAAA, R 21762, l. 105-108. Das Standpunkt der livländischen Ritterschaft zu den Anregungen der estnischen Delegation.
[216] PAAA, R 21762, l. 109-112. Das Standpunkt der livländischen Ritterschaft zu den Anregungen der estnischen Delegation.
[217] **A. von Taube.** Das Auswärtige Amt und die estnische Frage, lk 562.
[218] Eesti uuema ajaloo tumedailt päevilt I. – Vaba Maa 1920, 27 november.
[219] **E. von Dellingshausen.** Kodumaa teenistuses, lk 333, **E. Laaman.** Eesti iseseisvuse sünd, lk 216.

edasisõidust loobuda, jättis Roth plaani katki. Küll aga siirdus koos kaaslastega Haapsallu edasi de Vries, kes 30. jaanuaril arreteeriti Tallinn-Haapsalu rongis Risti ja Palivere vahel koos saladokumentidega, mis de Vries oli saanud Hans von Schulmanni käest, et neid Kuressaare Nasti edasi toimetada.[220] Aastaid hiljem pidas de Vries ise oma vahistamise põhjuseks asjaolu, et Tartus peetud läbirääkimiste ajal olid Rothi plaanidest kuulnud Eesti esseerid, kes olid kontaktis bolševikega ja neid toimuvast informeerinud.[221]

Tegelikult polnud de Vriesi ja tema kaaslaste tabajateks mitte otseselt enamlased, vaid 1. Eesti polgu patrull, mis toimetas mehed Haapsalus polgu ruumidesse ja otsis seal läbi. Nagu meenutab läbiotsimisel osalenud Oskar Kurvits, tulid ühe kohvri põhjast välja millegipärast täiesti puhtad kirjutuspaberi poognad. Alamleitnant Karl Tulmin hoidis neid vastu petrooleumlambi valgust ning selgus, et paberilehti katab nähtamatu tindiga kirjutatud, kuid osaliselt siiski loetav kiri. Neile oli ümber kirjutatud hulk erinevate kihelkondade ja valdade palvekirju Saksa valitsusele tulla maad enamlaste küüsist päästma. Ärakirjade ehtsust tõendas oma allkirjaga Eestimaa rüütelkonna sekretär, kelle allkiri olnud eriti loetav. Tabatute ülekuulamine kinnitas saadud andmeid samuti.[222]

Lisaks de Vriesile olid kinnipeetute hulgas Eduard Hasselblatt, Nikolai Riesenkampff, Albert Haller ja kaks Saksa tsiviilvangi. [223] Pääseda õnnestus vaid ühel seltskonna liikmetest, kellelgi üliõpilasel, kes kavatses Saksa sõjaväkke minna ning kes oli sugulaste külastamiseks ostnud pileti ainult kuni Palivereni. Seetõttu pääses ta vahistamisest ja sai Dellingshausenile Tallinnasse juhtunust teatada.[224]

Leitud allkirjade kaudu said kompromiteeritud parun Dellingshausen, Vaivara parun Korff, Hans von Schulmann ning praostid Max Krause, Traugott Hahn ja Gunnar Buhre.[225] Teel ülekuulamisele oli de Vriesil õnnestunud hävitada Strykile ja Schillingile saatmiseks mõeldud aruanded Dellingshausenilt ja Pilar von Pilchault.[226] Avastatud palvekirjad jäid enamlaste suhtes sõbralikult meelestatud 1. Eesti polgu komissar Jaanuse kätte, kes need teiste sõdurite pahameeleks aga omal algatusel Jaan Anveltile edasi toimetas. [227] Tulemused ei lasknud end kaua oodata. 5. veebruari ööl vastu 6. veebruari toimusid Tallinnas ja Haapsalus arreteerimised, mille käigus vahistati Dellingshausen, Schulmann, Korff, Buhre, Krause, aga ka Andreas von Antropoff jt. [228] Kokku arreteeriti 14 baltisakslast ja 60 eestlast, kes viidi kohtumõistmiseks Petrogradi. Sealt said nad Brest-Litovski rahulepingu alusel tagasi pöörduda alles märtsi lõpus.

Arreteerimiste ja järgneva lindpriiusdekreedi põhjuseks on tihti peetud rüütelkondade iseseisvusdeklaratsioonide üleandmist Vorovskile jaanuari lõpus. Pea kõik allikad aga osutavad, et repressioonide taga olid tegelikult Axel de Vriesi juurest leitud nähtamatu tindiga kirjutatud dokumendid, mille tõttu oli võimalik rääkida ulatuslikust riigivastasest vandenõust.[229] Ka Antropoffi arreteerimise põhjuseks oli tema tegevus allkirjade korjamisel, mis oli paljastatud 1. Eesti polgu enamlasest sõduri poolt.[230] Ennekõike mängis veebruari sündmustes pearolli aga enamlaste hirm Saksa pealetungi ees, mida järjest sagenevad tõendid baltisaksa vandenõust ainult tagant ärgitasid.

Eesti isehakanud välisesindaja Aleksander Kesküla[231] oli 14. jaanuaril saatnud Stockholmist kirja VSDT(b)P Tallinna Komitee liikmele Johannes Käspertile, milles ta kirjutas, et Saksa valitsus on rahuläbirääkimiste venimise tõttu närviline ning kardab, et soovitud anneksionistlik rahu jääb sõlmimata; samuti tekitavat järjest suuremat hirmu võimalus, et Vene revolutsioon Saksamaale edasi

---

[220] **E. von Dellingshausen.** Kodumaa teenistuses, lk 333.
[221] **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 168.
[222] **Oskar Kurvits.** I Eesti polk Eesti iseseisvuse väljakuulutamisel Haapsalus. – Vabadussõja Tähistel 1937, nr 2, lk 51.
[223] PAAA, R 21761, l. 205. Bescheid 5.2.1918.
[224] **E. von Dellingshausen.** Kodumaa teenistuses, lk 333-334.
[225] PAAA, R 21761, l. 205. Bescheid 5.2.1918.
[226] **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 196.
[227] **O. Kurvits.** I Eesti polk Eesti iseseisvuse väljakuulutamisel Haapsalus, lk 51.
[228] PAAA, R 21761, l. 205. Bescheid 5.2.1918.
[229] **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 196.
[230] **A. von Antropoff.** Elamusi Peterburis ja Eestis aastatel 1917/1918, lk 1641.
[231] Kesküla tegevuse kohta Stockholmis vt **M. Kuldkepp.** Intriigid, provokatsioonid ja iseseisvuse sünd.

levib. Seda peetavat eriti tõenäoliseks juhul, kui idas ei õnnestu kohest edu saavutada. Seega oli seni Vene revolutsiooni toetanud Saksa imperialism asunud toetama Vene vasturevolutsiooni, millelt loodeti suuremat mõistmist anneksionistliku rahu suhtes. Esimeseks sihtmärgiks pidi olema Eesti, kus balti aadel agiteerib koos Saksa šovinistidega vandenõus Eesti töörahva vastu, et okupeerida Eesti territoorium kuni Narva jõe liinini. Neisse plaanidesse olevat nüüd haaratud ka Eesti kodanlus. Ent sissetungil ei kavatseta viimastelegi mingit halastust üles näidata ja „Hindenburgi restitutsiooni" järel pidi mõisaomanike võim kujunema samasuguseks, nagu see oli olnud ennegi. Seega olid vajalikud energilised sammud maa kaitseks: kogu balti aadel tuli otsekohe kindlas kohas interneerida, et nad Saksa okupatsiooni korral Eesti rahva kaitseks pantvangiks jätta. Ühtlasi tuli revolutsiooniline Eesti sõjavägi sissetungiks ette valmistada ning hoiatada elanikkonda, et paanikat ära hoida.[232]

Vähemalt viimasega olid Eesti enamlased selleks ajaks juba algust teinud. 10. jaanuaril oli Eesti linnades levitatud Jaan Anvelti, Johannes Käsperti jt allkirjadega Asutava Kogu valimisüleskutset,[233] milles avalikult teatati, et preisi junkrute ja Saksa röövkapitalistide lõppeesmärgiks on piirialade Venemaa küljest eraldamine ja Saksamaaga liitmine. Poolas, Leedus ja Kuramaal olid mõisaomanikud ja pursuid samalaadse otsuse juba „kogu rahva nimel" teinud ning ka Eestis vaatasid mõisaomanikud igatsusega isamaa poole; eriti pärast seda, kui töölisrevolutsioon oli nende võimu kukutanud. Kuna Eestis ei leidunud aga kaitsvaid Saksa tääke, ei saanud nad ise Wilhelmile teatada, et Eesti „autonoomiat" soovib. Selle asemel oli pöördutud Eesti kodanlike ringkondade poole, mis viidi sellega nii kaugele, et need tahavad Saksa sissetungi takistamiseks Eestit otsekohe iseseisvaks kuulutada. Ent kui juba Belgiat suurriikide garanteeritud neutraliteet ei kaitsnud, ei saanud see midagi lugeda ka Eestisse tulevate Saksa vägede jaoks. Teine osa kodanlusest oli otsustanud Saksa väed maale kutsumises ja seeläbi töölisvalitsuse kukutada. See olevat hästi teada kõigile maatameestele, keda rikkad taluperemehed sakslaste tulekuga hirmutanud olid. Ja kui nemad autonoomiaplaaniga saadikud Wilhelmi juurde saadavad, siis toimub see ilmselt lootuses, et hallparunite maaomandeid ja majaomanike maju sama saatus ei oota, mis mõisaid.[234]

Dellingshauseni ja teiste arreteerimise järel läks juba mõni päev hiljem käiku ka Kesküla plaan baltisaksa aadel tervikuna pantvangi võtta. 9. veebruaril, päev enne seda, kui Trotski Brest-Litovski rahuläbirääkimised katkestas, teatati Tallinnas avaliku manifestiga, et „Balti endiste parunite hulgas" oli avastatud laialdane organisatsioon, „kes rahva häält ja tahtmist jultunult võltsides Wilhelmile endiste parunite ja pastorite allkirjadega teadaandmisi läkitasid, kui ihaldaksid selle või teise kogukonna maaomanikud või koguduse liikmed Saksa keisri valitsuse alla." Sellega seoses anti käsk tunnistada kõik üle 17 aasta vanused meessoost ja üle 20 aasta vanused naissoost baltisakslased „lindpriideks", kes tuli arreteerida ja kontsentratsioonilaagritesse paigutada ning„ja sennikaua, kui nende kontrrevolutsiooniline tegevus töörahvale hädaohtlik, jäävad nad meile — pandiks." Ühtlasi kuulutasid enamlased plaanitavat valgekaartlikku ülestõusu ettekäändeks tuues välja Asutava Kogu valimiste peatamise ja piiramisseisukorra kõigis linnades.[235]

Lindpriiusdekreedi alusel arreteeriti enam kui 260 baltisaksa meest ja umbes 200 naist, enamik neist rüütelkonna liikmed (naised lasti küll 12 päeva pärast vabaks, kui nad olid kirjalikult lubanud seitsme päeva jooksul maalt lahkuda). Selline teguviis kutsus esile proteste ka mittekommunistlike eesti organisatsioonide, sh sotsiaaldemokraatide ja esseeride poolt. Lõpuks oli Lenin see, kes püüdis olukorda maha rahustada ja andis 22. veebruaril Jaan Anveltile telegrammi teel käsu, et dekreeti ei tule tühistada, küll aga võimalike edasiste läbirääkimiste huvides ette vaadata, et ühegi paruniga midagi halba ei juhtuks. Nagu Taube märgib, olid vangistatud baltisakslased seega oma päästmise kaudselt võlgu ka Leninile, mitte ainult Wilhelm II-le.[236]

---

[232] Eesti Ajalooarhiiv (EAA), f. 1911, n. 1, s. 235. Kesküla Käspertile 14.1.1918.
[233] PAAA, R 21762, l. 30. Mereväestaabi ülem Kühlmannile 17.2.1918.
[234] PAAA, R 21762, l. 32-34. An die estnischen Arbeiter!
[235] **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 197-199, **E. Laaman.** Iseseisvuse sünd, lk 216-218. Dekreedi teksti vt **A. Piip.** Tormine aasta, lk 53.
[236] **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 197-199.

Rahuläbirääkimised ise olid selleks ajaks juba katkenud. 9. veebruaril, samal ajal, kui baltisakslaste lindpriius välja kuulutati, allkirjastati rahuleping Keskriikide ja Ukraina Rahvavabariigi vahel ning 10. veebruaril esitas Saksamaa Nõukogude poolele ultimaatumi tunnustada hetke rindejoont riikidevahelise piirina. Selle asemel aga, et Saksa nõudmistele järele anda, esines Trotski diplomaatia ajaloos pretsedenditu avaldusega, et Nõukogude Venemaa lahkub läbirääkimistelt ilma jätkamata sõda ja ilma sõlmimata rahu. Seejärel asus Vene delegatsioon tagasiteele Petrogradi.[237]

Lindpriiusdekreedile ja läbirääkimiste katkemisele järgnes terve rida uusi baltisakslaste abipalveid, mis olid küll juba niigi sagenenud. 5. veebruaril, veel enne arreteerimisi ja lindpriiusdeklaratsiooni (ehkki Dellingshausen väidab oma mälestustes vastupidist), olid rüütelkondade esindajad Berliinis pöördunud hädaabipalvega (*Immediatgesuch*) otse Saksa keisri poole, paludes tungivalt abi enamliku terrori vastu.[238] 10. veebruaril saabus Eestimaa rüütelkonna saadikuna Peterburi Saksa saatkonda hilisem Tallinna vandeadvokaat Hermann Kromel, kes teatas, et kogu mittebolševistliku elanikkonna, sh eestlaste lootused olevat sellel, et Saksa väed pärast Brest-Litovski läbirääkimiste katkemist kogu Eestimaa hõivavad. Osa maal olevatest vägedest, eriti Eesti ratsaväeosad, olevat seejuures saksameelsed ning valmis Saksa vägesid toetama..[239]

Kromel tõi kaasa ka kibedatoonilise kirjaliku ülevaate toimunust, milles ei puudunud süüdistused OHLi vastu. Kuna Saksa väejuhatus oli nõudnud, et rahva hulgast muretsetaks võimalikult palju deklaratsioone, mida rahuläbirääkimistel kasutada, levitati allkirjade kogumise üleskutset laiade rahvahulkade seas. Juba seetõttu oli aga vältimatu, et liikumine, mis kõikjal tuntuks sai ja kahtlust äratas, endaga laiemaid masse kaasa ei tõmmanud. Allkirjakogumise teatavaks saamise tagajärjed olid aga traagilised mitte ainult saksa, vaid ka eesti rahva jaoks: lindpriiusmanifesti avaldamise järel oli juba sama päeva õhtuks arreteeritud 1500 inimest, kes olid viidud kütmata viljakuivatisse, mille keldrites oli suur kogus lõhkeainet.[240] Kui väejuhatusel, mille nõudel allkirjade kogumine toimus, pole aga sellele vaatamata tahet ja võimalust energiliselt sekkuda, võib olla kindel, et saksa rahva saatus Balti provintsides on otsustatud.[241]

12. veebruaril teatas ka Buchfink, et läbi rindejoone Riiga jõudnud agendi sõnul oli kogu rahvusliku enesemääramisõiguse retoorikale vaatamata alanud Liivi- ja Eestimaal kõikide Saksamaaga liitumist pooldavate inimeste jälitamine enamlaste poolt ning hulk inimesi, nende seas Dellingshausen ja palju eestlasi, olid vangistatud.[242] 15. veebruaril, samal ajal kui Liivimaa väikemaaomanike delegatsioon pani oma abipalve teele Danzigist, jõudis keisrini Eestimaa rüütelkonna nimel saadetud Alfred Schillingi ja Heinrich von Stackelbergi abipalve, kus korrati teateid baltisakslaste ning saksasõbralike eestlaste ja lätlaste vangistamisest ja Venemaale küüditamisest. Rüütelkonna esindajad rõhutasid, et ilma Saksamaa abita on 700 aastat kõigi rünnakute eest kaitstud Saksa kultuur allakäigule määratud.[243] Samal päeval laekus samasisuline telegramm Strykilt, kellele koos eestlastega Berliini saabunud Walter von Roth oli rääkinud, et olukord Liivimaal on sama ohtlik, kui Eestimaal[244] ning Tartust Riiga jõudnud parun Nolcken teatas, et kuni 10. veebruarini oli arreteeritud 300 Tartu baltisakslast ning palju saksameelseid eestlasi, sh „Dr Ottas ja Wardja“. Enamlased lubavat endale kõike, kuni Saksamaa oma inimesi ei kaitse. Peatselt pole saksa naiste ja laste toitmine, enam võimalik, Inglismaa tegevat aga jõulist propagandat ja lubavat kõigi sõjakahjude korvamist, kui neile vabad käed antakse.[245]

Ka Haapsalu sakslased ja „õige meelsusega“ eestlased olid Hiiumaale saatnud saadiku, kes samuti

---

[237] **B. Chernev.** Beyond Annexationism, lk 734.

[238] **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 196; **E. von Dellingshausen.** Kodumaa teenistuses, lk 345. Abipalve teksti vt **E. von Dellingshausen.** Kodumaa teenistuses, lk 444-446 (lisa XIIB).

[239] PAAA, R 21761, l. 10-11. Bericht über die Zustande in Estland, 10.2.1918

[240] Need sensatsioonilised teated ilmselt küll tõele ei vastanud.

[241] PAAA, R 21761, l. 12.

[242] PAAA, R 21759, l. 221. Berckheim (OHL peakorter) välisministeeriumile 12.2.1918.

[243] PAAA, R 21761, l. 294-296. Schilling ja Stackelberg Oldenburgi suurhertsogile 15.2.1918; PAAA, R 21760, l. 117-118. Grünau (OHL peakorter) välisministeeriumile 15.2.1918.

[244] PAAA, R 21760, l. 125-126. Grünau (OHL peakorter) välisministeeriumile, 15.2.1918.

[245] PAAA, R 21760, l. 134-135. Berckheim (OHL peakorter) välisministeeriumile, 15.2.1918.

palus võimalikult kiiret okupatsiooni Saksa sõjaväe poolt.[246] 15. veebruaril kirjutas Tartust Riiga saadetud parun von Stael, et olukord halveneb iga päevaga, Võru linnas ja maakonnas on vahistatud üle saja sakslase, Viljandis 140, Pärnus 24. Manifesti oli levitatud ka Tartus, kus oli toimunud kokkupõrge sakslaste ja punakaardi vahel, milles viis enamlast oli surma saanud. Stael esitas kõigi sakslaste ning eesti ja läti maaomanike nimel viimase abipalve Saksa riigile.[247]

Ühtlasi püüdis toimunust profiiti lõigata ka osa eestlasest. 16. veebruaril kuulis Saksa Stockholmi saatkonnanõunik Kurt Riezler Kesküla käest, et baltisaksa aadli arreteerimise taga pole mitte bolševikud, vaid eesti rahvuslased, ning aktsioon on vastus Vorovskile antud iseseisvusdeklaratsioonile ja baltlaste tegudele Berliinis, kus nad end maa ainsate seaduslike esindajatena on lasknud paista. Seega oli kogu seisus võetud Saksa sissetungi ärahoidmiseks pantvangi, kuna Saksa sissemarss ilma Eesti Maapäeva või Asutava Kogu nõusolekuta võis toimuda ainult balti aadli privileegide kaitseks. Ka Eesti poliitiline eliit kavatsevat sel juhul Venemaale põgeneda, et seal Saksa väevõimu vastu propagandat teha ja lõpuks sõda alustada.[248] Kaks päeva hiljem lükkas Tõnisson Kesküla teated ümber ja kinnitas, et vahistamised olid toimunud enamlikult poolt.[249] Suhtlusest Kesküla ja Käsperti vahel oli Tõnisson muidugi teadmatuses.

Saksa pealetungi algus ja ärajäänud deklaratsioon

Kui Vene delegatsioon oli läbirääkimised katkestanud ning Kühlmanni ja Czernini enesemääramisstrateegia seeläbi tähtsuse kaotanud, alustas OHL otsekohe ettevalmistusi pealtungi jätkamiseks idarindel. 13. veebruaril Homburgi lossis peetud nõupidamine keisri, kindralite, riigikantsler Hertlingi, asekansler Payeri ja välisminister Kühlmanni vahel lõppes invasiooniplaani suhtes algselt kriitiliste tsiviilvõimukandjate järeleandmisega. Kui Kühlmann soovis aktsepteerida *status quo*'d ida-aladel (kartusest ohustada tulevasi Vene-Saksa suhteid), siis OHL ja keiser kinnitasid, et edasitung on vajalik nii sõjaliselt – läänerinde jaoks jõudude vabastamiseks, kui ka poliitiliselt – bolševike valitsuse kukutamiseks. Tsiviilvõimude esindajaid meelitati koostööle eelkõige argumendiga, et Saksa vägede sissemarssi saab näidata piiratud päästeaktsioonina ning sõjaväge kordaloovate „politseijõudude" rollis. Kui Hertling seepeale vajalikuks pidas, et pealetungile eelneks vastav „abipalve", luges Ludendorff ette Riiast Buchfinki poolt saadetud telegrammi, mis sisaldas uudised baltisakslaste lindpriiks kuulutamise kohta. Seega polnud lindpriide baltisakslaste päästmine küll Saksa vägede sissetungi põhjus, kuid andis sellele kahtlemata propagandistliku lisaväärtuse.[250]

17. veebruaril katkenud vaherahu järel asusid Saksa väed pealetungile Läänemerest kuni Ukrainani ulatuval laial rindel. Saksa sõjaline edu veenis enamlasi läbirääkimisi taasalustama ning 21. veebruaril esitas Saksamaa vaherahutingimused, mis kolm päeva hiljem vastu võeti. 3. märtsil kirjutas Vene delegatsioon alla rahulepingule, mis eraldas Venemaa küljest Poola, Kuramaa ja Leedu. Samuti nõustuti lõpuks sõlmima rahu Ukrainaga ja väed välja viima Soomest, Eesti- ja Liivimaalt.[251]

Küsimus eestlaste saksasõbralikkusest oli välisministeeriumi jaoks sel ajal jätkuvalt päevakorras ning mulje, et baltisakslasi ei saa reservatsioonideta usaldada, vahetult sissetungi eel pigem süvenes. Selle peamiseks põhjuseks oli Jaan Tõnisson, kes oli aastavahetuse paiku Helsingis viibides baltisakslaste lähenemiskatsed tagasi lükanud. Alates jaanuari lõpust oli Tõnisson Stockholmis, kus seisis püsivas kontaktis Stockholmi Saksa saatkonnaga, mille diplomaatide, eelkõige Kurt Riezleri kaudu tal õnnestus Saksa anneksionistlikule poliitikale teatavat häirivat mõju avaldada.

---

[246] PAAA, R 21760, l. 131. Berckheim (OHL peakorter) välisministeeriumile, 15.2.1918.
[247] PAAA, R 21762, l. 12. Hülsen välisministeeriumile 19.2.1918.
[248] PAAA, R 21760, l. 210-211. Riezler välisministeeriumile, 16.2.1918.
[249] PAAA, R 21762, l. 45. Bussche Hughesile (Brest-Litovski delegatsioon) 21.2.1918.
[250] **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 199-204. **E. Laaman.** Eesti iseseisvuse sünd, lk 216-218; **O. Arens.** The Estonian Question at Brest-Litovsk, lk 317; **B. Chernev.** Beyond Annexationism, lk 734.
[251] **B. Chernev.** Beyond Annexationism, lk 734-735.

Tundub, et baltisakslaste püüded Tõnissoni enda poole võita ei piirdunud ainult Dehio katsega ning selleks prooviti kasutada ka teisi eestlasi. 2. veebruaril teatas Buchfink Berliini, et 26. jaanuaril olevat Stockholmi poole teele asunud Heinrich Luht, et Tõnissoni informeerida enamliku terrori tugevnemisest ja rahva vaadete muutumisest. Buchfink arvas omalt poolt, et kui Tõnissoni osavalt töödelda, võib olla võimalik teda veel „inglise kätest ära tõmmata".[252] Ka mõni päev hiljem saabunud Tallinna baltisakslaste teatedete kohaselt olid Tõnissoni juurde Helsingisse saadetud tema enda partei saadikud, veenmaks teda Londoni asemel Berliini minema. Nüüd olevat Tõnisson aga juba koos Strandmaniga Londonisse jõudnud.[253] Millel need teated põhinesid, on tagantjärele raske öelda.

Palju usaldusväärsemaks allikaks Tõnissoni tegevuse kohta kujunes Stockholmi saatkonnanõunik Riezler, kellele Bussche oli juba 27. jaanuaril andnud ülesande eestlaste tegelikku meeleolu välja selgitada ja sellest välisministeeriumi informeerida. Bussche arvates oli küsitav, kas keegi Eestis – baltisakslasi mitte arvestades – üleüldse Saksamaaga liitumiseks soovi avaldanud on. Riezleril tuli kindlaks teha, kas baltisakslased pole eestlasi mitte omaenda soovidele allutanud, et Saksa ametivõime meelitada poliitikale, mis põhineb vääratel alustel ja peab seega pettumusega lõppema.[254]

Tõnissoniga läbirääkimistesse astunud Riezler teatas 7. veebruaril, et Tõmisson on valmis teiste eestlaste seas Saksa orientatsiooni nimel tööd tegema, kuid seda ainult juhul, kui Saksamaa ei oota Eesti liitumist Saksa riigiga, vaid lepib eelistatud seisundiga kaubanduses ning on valmis Eestit kaitsma.[255] 8. veebruaril kinnitas Tõnisson ka saatkonnasekretär Stobbele, et Eesti soovib eelkõige küll rahvusvaheliselt garanteeritud iseseisvust, ent kui Saksamaa peaks Eesti iseseisvust kohe tunnustama ning lubama, et vägivaldset Saksa kolonisatsiooni ei toimu, lahtub ka eestlaste umbusklikkus Saksamaa suhtes. Liitumine Saksa riigiga oleks seejärel asjade loomulik käik – seda aga alles pärast rahu sõlmimist.[256]

Tõnissoni saksameelsuses veendunud Riezler andis seejärel 14. veebruaril olukorrale järgmise hinnangu: on loomulik, et baltlased oma sajanditevanuste privileegide kaitseks kõik mängu panevad, nende privileegide säilitamine on võimalik aga vaid siis, kui Saksa väed maa okupeerivad ning liitumine Saksamaaga baltlaste seisundi kindlustab. Ent eestlased, kui väga nad ka enamlastest vabaneda ei sooviks, ei saa seetõttu Saksamaaga koostööd teha ega sellega ühineda, kuna Eesti küsimuse lahendamine baltisaksa soovide kohaselt saab toimuda ainult vägivallaga 95% elanikkonna ning demokraatliku Venemaa vastu. Eestlastega üksmeelele jõudes võib Saksa sissetung aga palju head teha. Selleks tuli eestlasi rahustada, et Saksamaa mõistab vajadust maaküsimus eesti talupoegade kasuks uuesti üle vaadata, loobub saksastamis- ja koloniseerimisplaanidest ning võtab enda peale vahendajarolli balti-eesti vastuoludes. Sellisel juhul ei tervitataks Saksa vägesid rõõmuga mitte ainult baltlaste, vaid ka eestlaste poolt. Kui Saksamaa sihiks on Eesti vabatahtlik Saksa riigiga ühendamine, pidi sellele eelnema püsiv balti-eesti tasakaal.[257]

On tähelepanuväärne, kuivõrd sarnane on Riezleri hinnang olukorrale Meyeri omale, kes oli samuti eestlaste välisesindajatega kokku puutunud ja ennast nende seisukohtadest mõjutada lasknud. Siiski pole mingit märki, et kahe saatkonnanõuniku sammud olnuks kuidagi omavahel koordineeritud, või nad oleksid üleüldse olnud teineteisega kontaktis muidu, kui välisministeeriumi vahendusel.

Ilmne viis eestlasi „rahustada" oli ühendada Saksa pealetung mingisuguse eestlastele suunatud deklaratsiooniga. 15. veebruaril paluski Riezler, et sissetungi korral tehtaks eestlastele sõbralik avaldus, milles lubataks igasugusest saksastamisest loobuda ning tunnistataks vajadust maaküsimuse üle vaadata.[258] Järgmisel päeval, olles ära kuulanud Kesküla seletused lindpriiusdeklaratsiooni kohta, soovitas Riezler uuesti tungivalt, et Saksa pealetungi ajal esitataks eestlastele toetav deklaratsioon, seda

[252] PAAA, R 21758, l. 190. Buchfink Sektion Politik'ile 2.2.1918.
[253] PAAA, R 21761, l. 304. Bescheid 5.2.1918.
[254] PAAA, Stockholm 88 (306), L250560-L250562. Bussche Riezlerile 27.1.1918.
[255] PAAA, Stockholm 88 (306). Riezler välisministeeriumile 7.2.1918.
[256] PAAA, R 21759, l. 104-105. Lucius välisministeeriumile 8.2.1918.
[257] PAAA, R 21760, l. 197-201. Riezler välisministeeriumile 14.2.1918.
[258] PAAA, Stockholm 88 (306), L250563. Riezler välisministeeriumile, 15.2.1918.

kuni Asutava Kogu tunnustamiseni Eesti ametliku seadusandliku jõuna. Kui eestlastele oleks selge erinevus baltisaksa ähvarduste ja Saksa tegelike kavatsuste vahel, oleks Eestis tõepoolest võimalik teostada rahvusliku enesemääramise õigust, mis ei põhineks ainult viiel protsendil rahvastikust.[259] 17. veebruaril palus Riezler ka endale luba, et võimaliku rahvusvahelise protesti ärahoidmiseks Eesti välisesindajate poolt tohiks ta Saksa pealetungi korral teha rahustavaid avaldusi, mille sisuks on, et Saksamaa kavatseb austada kogu Eesti rahvastiku rahvuslikku enesemääramisõigust.[260]

N-ö deklaratsiooni- või palvekirjapõhine mõtlemine oli kuni viimase hetkeni jätkuvalt aktuaalne ka anneksionistlikult meelestatud OHLi ja nendega Homburgi lossi läbirääkimistel ühinenud tsiviilvõimude jaoks. 18. veebruaril avaldas Kühlmann uuesti soovi, et eestimaalastelt, liivimaalastelt soomlastelt ja võimalusel ka ukrainlastelt muretsetaks deklaratsioonid, milles nad, viidates valitsevale anarhiale ja elu ja vara ohustatusele paluksid Saksa interventsiooni korra taastamiseks.[261] 19. veebruaril kirjutas Ludendorff kindral Hoffmannile, et vastavalt välisministeeriumi soovitusele tuleks Eesti pinnale jõudes esitada rahustav deklaratsioon rahvusliku enesemääramise põhimõttele kindlaks jäämisest ja selgelt teada anda, et Saksa väed ei pööra eestlaste vastu, vaid kavatsevad austada nende „rahvuslikke eripärasid“, kutsudes Eesti vägesid üles usalduslikult enda poole pöörduma ja alla andma.[262] Vastusena laekus 20. veebruaril Ober-Osti vägede ülemjuhataja krahv Günther von Kirchbachi allkirjastatud deklaratsiooni tekst, milles 8. armee ülemjuhatus kutsus küll kõiki Vene sõdureid Eesti- ja Liivimaalt lahkuma, vastupanu lõpetama ning maad mitte röövima, kuid enesemääramisõigusest polnud seal sõnagi. Vastupidi: Kirchbach arvas, et suhted eestlastega on juba rahuldavad ning üleüldse oleks soovitatav kui ohtlikuks lööklauseks saanud väljend „enesemääramisõigus“ võimalikult kiiresti uuesti kaoks.[263]

Lootus, et eesti sõdurid sakslastele vastupanu ei osuta, teostus ilma deklaratsioonitagi. 20. veebruaril teatati välisministeeriumi, et 1. Eesti polgu saadikud (leitnant Oskar Mamers ja Ajutise Valitsuse komissar Läänemaal Eduard Alver) olid teatanud, et 1. Eesti polk ei kavatse Saksa vägedele vastupanu osutada, vaid pakub Saksa vägedele Saksa juhtimise all abi Balti provintsides abi korra loomisel ja ebausaldusväärsete elementide tabamisel. Alver palus maa võimalikult kiiret hõivamist, kuna nuga hoitavat kõril nii baltisakslastel kui eestlastel. Seejuures soovis ta siiski garantiid, et sakslased tulevad ainult korda looma ning on valmis jagama võimu Eesti Maapäevaga, milles osalevad ka sakslaste esindajad. Rahu sõlmimise juures pidi eestlastele jäetama vaba valik, kas nad soovivad luua iseseisvat Eesti riiki, või riiki mis oleks mõne suurvõimu või Soome kaitse all. Venemaa kaitse alla sattumine olnuks välistatud. Küsimuse peale, kas eestlastel on soov Saksa kaitse alla jääda, olid saadikud vastanud põiklevalt, kuid mitte eitavalt. Inglise propaganda olemasolu eitasid mõlemad.[264] Polkovnik Ernst Põdder, kes Mamersile ja Alverile ülesande andis, oli eelnevalt läbi rääkinud Tallinnas 1. Eesti polgu ülema Johan Laidoneri ja Maavalitsuse esimehe Konstantin Pätsiga, mis tähendas, et saadikute antud teated ilmselt ühtisid selle hetke Maapäeva ametliku poliitikaga.[265]

21. veebruaril tegi Bussche Brest-Litovski delegatsioonile veel ühe ettepaneku, et Eestimaa pinnale jõudes avaldataks põliselanikkonna usalduse võitmiseks deklaratsioon, milles kinnitataks, et Saksa sõjavägi ei plaanitse anneksiooni, vaid eestlaste rahvusliku ja kultuurilise omapära kaitset. Bussche palus selles osas kindral Hoffmannile ettepanekut teha.[266] Jällegi ei pidanud Ober-Ost seda soovitavaks: Eestisse sissetunginud sõjavägi oli ühe deklaratsiooni juba avaldanud ja eestlastega ühendust võtnud,

---

[259] PAAA, R 21760, l. 210-211. Riezler välisministeeriumile, 16.2.1918.
[260] PAAA, Stockholm 88 (306). Riezler välisministeeriumile, 17.2.1918.
[261] PAAA, R 21760, l. 30-31. Kühlmann Busschele 18.2.1918.
[262] PAAA, R 21762, l. 3-4. Lersner (OHL peakorter) välisministeeriumile 19.2.1918.
[263] PAAA, R 21762, l. 16-17. Lersner (OHL peakorter) välisministeeriumile 20.2.1918.
[264] PAAA, R 21762, l. 19-20. Lersner välisministeeriumile 20.2.1918; **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 207-208; **Eduard Alver.** Minu misjon Saaremaal veebruaris 1918. a. – Eesti rahvusväeosade album III. Tallinn, 1938, lk 17-24.
[265] **E. Laaman.** Eesti iseseisvuse sünd, lk 235-236. Laaman küll lisab, et “väited, nagu oleks I Eesti polgu poolt sakslaste abi palutud ja sakslastele alluda lubatud, on väljamõeldis“, kuid seda on tagantjärele raske tõestada.
[266] PAAA, R 21762, l. 45. Bussche Hughesile (Brest-Litovski delegatsioon) 21.2.1918.

mille järel üks eesti väeosa oli kohe alistunud. Veel üks deklaratsioon oleks olnud üleliigne.[267]

Päevakorda oli tõusnud ka küsimus Tõnissoni Eestisse tagasi lubamisest. 18. veebruaril palus Tõnisson, et tal lubataks Hiiumaa kaudu tagasi Eestisse pöörduda ning teha Maapäeva ja Haapsalus paiknevate Eesti vägede juures tööd Saksamaaga teineteisemõistmisele jõudmiseks. Riezler soovitas vastav luba anda.[268] 24. veebruaril palus Ludendorff aga välisministeeriumil Tõnissoni mitte kasutada ning teda Balti provintsidesse tagasi mitte lubada. Ludendorffi teada oli Tõnissonil ainult väike toetajaskond Eesti linnaintelligentsi seas ning pole kaugeltki kindel, et ta nüüd, mil oli Stockholmi Briti saadikuga läbirääkimisi pidanud, Liivi- ja Eestimaal saksaõbralikku lepituspoliitikat ajaks. Samal arvamusel olevat olnud nii Berliinis viibiv Eesti väikemaaomanike delegatsioon, nagu ka parun Stackelberg. Tõnissoni Eestisse saatmist pidas Ludendorff ebavajalikuks ka seetõttu, et deklaratsioonid ja abipalved, nagu ka eelnimetatud delegatsiooni teele saatmine, olevat juba näidanud, et pind on saksaõbralikuks poliitikaks korralikult ette valmistatud.[269] Seepeale otsustaski OHLi vastu jõuetu välisministeerium mõtte ilma pikemata sinnapaika jätta.[270]

23. veebruaril võeti Liivimaa ja Eestimaa rüütelkondade esindajad (Stryk, Schilling, Transehe, Stackelberg) Homburgis keisri ja keisrinna poolt vastu. Esimest korda võisid baltlased abi palumise asemel Wilhelm II-le südamest tänu avaldada. Stryk ja Schilling rääkisid tänuavaldustes baltisakslaste kannatustest ja tagakiusamisest, nende võõrvõimu alt vabastamisest ja „maa saksa karakteri kindlustamisest", kuid ei maininud sõnagagi eestlasi ega lätlasi. Oma vastuses kinnitas Wilhelm II seevastu, et Saksa võit on leevenduseks kõikidele idapoolsetele rahvastele, kes Vene ikke all on piinelnud. Tema suureks rõõmuks oli ka 1. Eesti polk Saksa vägedega liitunud ja seeläbi end isamaa vabastamise teenistusse andnud. Keiser avaldas lootust, et peatselt võib iga sakslane, lätlane ja eestlane seaduste kaitse all elada ja et nende kodu jääb igasuguse vägivalla eest varjatuks ka tulevikus.[271]

Kokkuvõtte asemel: „rahvuslik poliitika" rahvusliku enesemääramise ajastul

1918. aasta 24. veebruaril oli võidujoovastuseks põhjust nii baltisakslastel, kui Saksa väejuhatusel. Brest-Litovski rahuläbirääkimised, mis olid vahepeal takerdunud rahvusliku enesemääramise küsimuse teoreetilistesse peensustesse, olid kõigele vaatamata päädinud eduka sõjalise operatsiooni, mitte aga diplomaatilise kompromisslahendusega. Baltisaksa rahvusgrupp suudeti päästa vahepeal üle pea kasvanud enamliku terrori käest ning vähemalt esialgu sai ilmselt rahulikumalt hingata ka mitteenamik osa põlisrahvastest. Dellingshausen ei eksinud, kirjutades oma mälestustes, et "[k]ui Saksa väed ei oleks maad okupeerinud, ei oleks hukka saanud mitte ainult baltlased, vaid enamlusse oleksid uppunud ka eestlased ja lätlased."[272]

See, milliseks okupatsioon tegelikult kujunes ning kuivõrd täitus Wilhelm II lootus, et idapoolsed rahvad jäävad tänu Saksa võimule ka tulevikus vägivalla eest varjatuks, pole enam käesoleva artikli teema. Vihjena võiks mainida vaid Andreas von Antropoffi vabandavat märkust, et Saksa okupatsiooni fiasko oli võimalik, kuna selle esimese olulise kuu jooksul olid kõik härrad (sh tema ise), kes olid toetanud ideed seista eestlaste õiguste ja soovide eest ka Saksa valitsuse korral, Peterburis või Siberis vangistuses.[273]

---

[267] PAAA, R 21762, l. 134. Schüler (Brest-Litovski delegatsioon) välisministeeriumile 23.2.1918. **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 209; **A. von Taube.** Das Auswärtige Amt und die estnische Frage, lk 562.

[268] PAAA, Stockholm 88 (306), L250599. Riezler välisministeeriumile, 18.2.1918.

[269] PAAA, R 21762, l. 156-157. Lersner (OHL peakorter) välisministeeriumile 24.2.1918; **A. von Taube.** Das Auswärtige Amt und die estnische Frage, lk 562.

[270] **A. von Taube.** Das Auswärtige Amt und die estnische Frage, lk 562.

[271] Grünau (OHL peakorter) välisministeeriumile 23.02.1918, PAAA, R 21762, 136-137; **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 209.

[272] **E. von Dellingshausen.** Kodumaa teenistuses, lk 330.

[273] **A. von Antropoff.** Elamusi Peterburis ja Eestis aastatel 1917/1918, lk 1641, 1652.

Ent nagu Antropoff ilmselt isegi teadis, olid probleemi tegelikud juured palju sügavamal. Baltisakslaste ja saksameelsete eestlaste avaliku tagakiusamise eest viimastel nädalatel enne okupatsiooni algust ei kandnud vastutust mitte ainult enamlased, vaid ka OHL ja Saksa tsiviilvõimud, mis olid kokkuvõttes tarbetu deklaratsiooni- ja allkirjakampaania taga. Et viimane üldse võimalikuks sai, annab omakorda tunnistust Saksa võimude sügavalt silmakirjalikust suhtumisest rahvusliku enesemääramise küsimusse, nähes selles vaid instrumenti ja ettekäänet oma anneksionistlike poliitiliste plaanide teostamiseks. Tabavad on ilmselt Viktor Kingissepa kirjutatud iroonilised sõnad lindpriiusdekreedis, et „[s]ee ei ole rahva enesemääramine, kui papp, kellel tänini õigus on olnud oma koguduse nimel ainult jumalaga rääkida, seda täna keiser Wilhelmiga teeb“.[274]

Üksikud hääled Saksa poliitikas, kes olid valmis rahvusliku enesemääramise põhimõtet tõsiselt võtma ning eesti rahvusliku liikumise tegelike sihtide teostumisele – olgugi, et Saksamaa huvides – kaasa aitama – saatkonnasekretärid Richard Meyer ja Kurt Riezler, kohati ka asevälisminister Bussche – ei suutnud oma eesmärke teostada. Eelkõige Saksa võimude ja nende baltisakslastest kaastööliste enda süül, kes ei soovinud eestlaste rahvuslikele sihtidele vähimalgi määral vastu tulla, jäi kasutamata allikate põhjal järeldades sugugi mitte tühine võimalus mõjuka Saksa orientatsiooni välja kujunemiseks Eesti poliitikute seas. Isegi Liivimaa väikemaaomanike delegatsioon (Undrits, Gross, Kapsta, Link), mis ometi oli Saksa mahitusel ja eestvedamisel teele saadetud, osutus oma soovide poolest Saksa võimude maitsele liiga julgeks. See on kahtlemata üheks põhjuseks, miks see delegatsioon on tänapäevaks praktiliselt unustusehõlma vajunud, samal ajal kui Tallinnast teele saadetud Eesti välisdelegatsioonist sai edaspidise Eesti Vabariigi diplomaatia ja välisteenistuse alguspunkt.

Katsed OHLi ja anneksionistlikult meelestatud baltisakslaste lühinägelikku poliitikat mõista lähenevad, osalt allikate ebatäieliku säilimise tõttu, vandenõuteooriaga mängimisele. Eduard von Stackelberg kirjutab oma käsikirjalistes mälestustes, et allkirjade kogumine mõjus provokatsioonina „meile võõra taktika moel”, mille eesmärk pidi olema bolševikke sensatsioonilistele vägivallategudele õhutada, et need omakorda Brest-Litovski läbirääkimiste käiku mõjutaksid. Kuigi Stackelbergi mälestustest ei tule selgelt välja, kas ta tõepoolest kahtlustas Ludendorffi sellise provokatsiooni korraldamises, peab Taube seda võimalikuks.[275]

Iseseisva Eesti riigi ideele tuli Saksa poliitika jäikus tagasivaates muidugi ainult kasuks ning oli neid, kes mõistsid seda juba tol ajal. 1918. aasta mai keskel Stockholmi jõudnud Eesti välisesindaja Ferdinand Kullile seletas Aleksander Kesküla, et Saksa okupatsioon olevat „hiilgav lollus“ sakslaste poolt, kes olid lasknud end balti mõistnikest libedale teele meelitada. Nii olid nad vabastanud Eesti enamlaste küüsist; „naeruväärse hertsogiriigi ideega“ pidid nad aga saavutama eestlastele Entente’i liitlaste sõpruse, kes juhul, kui Venemaal enamlus ei möllaks ja Eestit ei kavatsetaks Preisimaaga ühendada, Eesti iseseisvusest midagi teada poleks tahtnud.[276] Seejuures on ambivalentne muidugi ka Kesküla enda roll. Nagu sündmused näitasid, siis baltisakslaste pantvangi võtmisega Saksa vägede sissemarssi ära hoida ei õnnestunud, küll aga õnnestus seda esile kutsuda. Milline oli Kesküla algne eesmärk, on tagantjärele öelda raske.

Igal juhul aitas okupatsioonile eelnenud rahvusliku enesemääramise afäär kokkuvõttes kaasa iseseisvusmõtte esile kerkimisele Eesti poliitikas. Kui enne 1917. aasta detsembri lõppu tähendas enesemääramine eesti poliitikute jaoks autonoomiat, mitte iseseisvust, siis 1918. aasta jaanuaris olid iseseisvus ja enesemääramine pea lahutamatult seotud juba kõigi mitteenamlike poliitiliste parteide jaoks. [277] Juhul, kui Saksa poliitikat oleksid kujundanud liberaalsemalt meelestatud jõud, mis poleks toetunud ühekülgselt ainult baltisaksa vähemuste huvidele ja vajadustele, ning konservatiivsemalt meelestatud Eesti kodanluse seas oleks seega avanenud võimalus tegeliku Saksa orientatsiooni väljakujunemiseks, oleks autonoomia-ahvatlus Saksa riigi koosseisus kaalunud iseseisvusmõtte üles

[274] **A. Piip.** Tormine aasta, lk 53.
[275] **A. von Taube.** Die baltisch-deutsche Führungsschicht, lk 162.
[276] **Ferdinand Kull.** Mässumehi ja boheemlasi. Esimesi Eesti diplomaate. Tallinn, 2010, lk 163.
[277] Vt ka **O. Arens.** The Estonian Question at Brest-Litovsk, lk 321-322.

kahtlemata palju enamate jaoks, kui see tegelikult toimus.

Mis motiveeris eestlasi Saksa vägede maale kutsumises osalema? Poliitilist naiivsust või ka lootust tulevaste valitsejate ees kannuseid teenida ei saa täiesti välistada (vt nt Voldemar Link). Oma rolli mängisid kahtlemata hirm enamlaste ees, hirm oma vara säilimise pärast ning usk, et kahe halva vahel valides on Saksa võim eestlaste jaoks vähem halb võimalus. Salajase allkirjaaktsiooni tegeliku teostamise juures on samas siiani palju ebaselget ning tundub tõenäoline, et selle juures kasutati ka omajagu sundi ja ähvardusi. Ühtlasi ei või aga alahinnata eestlaste seas ilmselt piisavalt laialdaselt levinud lootust, et Saksa poliitikat õnnestub eestlaste soovidest ja seisukohtadest informeerimise teel soodsamas suunas mõjutada. See ambitsioon oli omane nii Tartu maaliitlastele, kui Stockholmi Saksa saatkonnaga läbirääkimisi pidanud Jaan Tõnissonile, kellel tõepoolest õnnestus vastavalt Meyeri ja Riezleri kaudu teatavat edu saavutada. Kuigi tagasivaates näivad taolised lootused asjatud, pidi Saksa poliitikast – milles tõepoolest segunes hulk üksteisele vasturääkivaid tendentse – veidigi eemalseisva inimese jaoks olema tol ajal pea võimatu ennustada, millises suunas see kokkuvõttes kaldub.

Alahinnata ei või ka võimalikku kasu, mida eestlastele vastuvõetavatel tingimustel teostatud poliitiline autonoomia Saksa riigis oleks võinud tuua. Lisaks Balti provintside ühemõttelisele eraldamisele Venemaast, oleks see teinud vähemalt teoreetiliselt võimalikuks poliitilise lähenemise sellal tugeva Saksa mõju all olnud Soomele ning Soome kaudu võib-olla omakorda üsna saksameelsele Rootsile. Et niimoodi ei läinud, oli Eesti jaoks muidugi suur õnn. Brest-Litovski rahuleping ja selle lisa jõudsid olla jõus vaevalt kuus kuud, enne kuni sõja võitnud Entente'i riigid nõudsid 1918. aasta novembris relvarahu sõlmimise eeltingimusena selle annulleerimist.

Veel üks võimalus Saksa ida-poliitikat 1917-1918. aastal mõtestada on näha seda veelahkmena kahe ajastu vahel. Katse teostada territoriaalset anneksiooni rahvusliku enesemääramise põhimõtet justkui omaks võttes, kuid rahva enamuse tahet tegelikult võltsides, annab tunnistust mõtteviisist, mis oli küll riikliku suveräänsuse põhimõttest kaugenenud,[278] kuid samal ajal polnud elanikkonna suveräänsuse põhimõtet tegelikult omaks võtnud, eeldades, et viimast on kõigele vaatamata võimalik täiesti mittedemokraatlike eesmärkide teenistusse rakendada. Nagu ajalugu näitas, siis õigustatud oli küll Saksa usk impeeriumite lagunemisse, kuid ise impeeriumina käitudes ei pääsenud samast saatusest ka Saksamaa ise.

[278] St valmis ühe- või teistsuguse aumeeste kokkuleppe asemel Venemaad selle etnograafilisi piire mööda tükeldama ja seega Saksa territoriaalsetele ambitsioonidele ohvriks tooma.